

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN FELSEFESİ)
ANABİLİM DALI**

KLASİK MANTIKTA DİL KAVRAM VAROLAN İLİŞKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Zeynep ÇELİK

Ankara - 2015

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN FELSEFESİ)
ANABİLİM DALI**

KLASİK MANTIKTA DİL KAVRAM VAROLAN İLİŞKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Zeynep ÇELİK

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İsmail KÖZ

Ankara 2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN FELSEFESİ)
ANA BİLİM DALI

KLASİK MANTIKTA DİL KAVRAM VAROLAN İLİŞKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail KÖZ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi:.....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (/03/2015)

Zeynep ÇELİK

ÖNSÖZ

Düşünce tarihi; varlık ve bilginin imkânı üzerine yapılan araştırmalarla başlamış daha sonra bu konular Antik Çağda sistemli bir şekilde ele alınarak bugünkü ilim anlayışının temelleri atılmıştır. Grek felsefesinde, varlığın olup olmadığı, var ise bunun nasıl mümkün olduğu, mümkün ise dilde nasıl ifade edildiği üzerinde düşünülmüş, bu sayede daha sonraları ortaçağı sallayan akımlar oluşmaya başlamıştır. Grekler, oluşturdukları fikir akımlarının inşasında, dilin gücünden çokça faydalanmış, varolanın dil ile ifadesi üzerinde özellikle durmuş olsalar da müstakil bir dil felsefesinin kurulması yüzyıllar sonra mümkün olmuştur.

Dilin, anlam, kavram, düşünce, varolan vb. konularla olan ilişkisi çok boyutlu şekilde tartışılmıştır. Bu farklılıkların sebebi konunun farklı yönlerinin, farklı açılardan değişik yöntemlerle ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmamız, farklı düşünce ve geleneklerin konuya bakış açılarını ve ürettikleri çözümleri kısmen gözler önüne sermektedir

Bu çalışmada dil, kavram ve varolan terimlerinin, klasik mantık bağlamında, birbirleri ile olan ilişkilerinin tartışılması hedeflenmektedir. Ancak buradaki amaç, hedefin tanımsal boyutta değil daha çok sorunsal bir ilişkilendirme çerçevesinde gerçekleştirilmesidir. Böyle bir çalışmada, yüzyıllardan beri süregelen, konuyla ilgili bütün tartışmaların ele alınması beklenmemelidir. Nitekim çalışmamızın hedefi ana hatlarıyla konuya ışık tutmaktır.

Bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşan bu çalışmada, klasik mantık ve modern mantık çerçevesinde, dilin kavram ve varolanla ilişkisi işlenmiştir. Girişte

mantık ilminin dil ile olan yakın münasebeti felsefe tarihi göz önünde bulundurularak ve bu bağlamda kronolojik sıralamaya dikkat edilerek anlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın gövdesini oluşturan iki bölüm sırasıyla şu şekilde tasarlanmıştır; birinci bölümde, öncelikli olarak varlık ve varolan kavramları işlenmiş ardından varolanın kavramla olan ilişkisi ayrı bir bölümde ele alınmıştır. Daha sonra kavram konusuna girilmiş, bu konuyla ilgili klasik ve modern dönemde süregelen tartışmalar, yarattıkları akımlar başlıklandırılarak anlatılmıştır. İkinci bölümde, dilin kavram ile olan ilişkisi yine kronolojik bir biçimde işlenmiş, ardından delalet konusuna girilerek dilin, kavramları delalet etmedeki rolü başlıklar halinde sunulmuştur. Sonuç kısmında ise metnin genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bu çalışmanın her safhasında değerli görüşleriyle beni yönlendiren, yardımlarını esirgemeyen sayın danışman hocam Prof. Dr. İsmail KÖZ'e şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca çalışmam esnasında bütün sıkıntılarımı paylaşan, maddi ve manevi destekleriyle her an yanımda olan eşim Mustafa ÇELİK'e teşekkürü bir borç bilirim.

Zeynep ÇELİK

Ankara 2015

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	V
GİRİŞ	1
1. İçerik ve Yöntem.....	1
a. Konunun Önemi	1
b. Konunun Amacı	1
c. Konunun Sınırlandırılması	1
d. Kaynakların Değerlendirilmesi	2
2. Mantık Neden Dil ile İlgilenir?	2
3. Mantığın Dil ile İlişkisi Nasıl Kurulmaktadır?	11

I. BÖLÜM

A. KLASİK MANTIĞA GÖRE “VAROLAN” KAVRAMI	18
B. KLASİK MANTIĞTA VARLIK TÜRLERİ	26
C. VAROLAN KAVRAM İLİŞKİSİ.....	27
D. KAVRAMIN NELİĞİ SORUNU	34
1. Realizm.....	45
2. Nominalizm.....	54
3. Konseptualizm.....	59
4. Linguistik Akımı	63

II. BÖLÜM

A. DİL KAVRAM İLİŞKİSİ	72
B. MANTIĞTA DELALET TÜRLERİ.....	82
1. Mahiyet.....	87
2. Hakikat	87
3. Hüviyet	88
4. Mutabakat.....	88
5. Tazammun	88

6. İltizam.....	91
C. TERİM TÜRLERİ.....	92
1. Kategoremantik Terimler	92
1.1. Mütevatı Terimler	93
1.2. Müşterek (Homonim) Terimler	93
1.3. Müteradif (Sinonim) Terimler	95
1.4. Müştak (Paronim) Terimler	96
1.5. Mütebayin Terimler	96
1.6. Müteşabih Terimler	97
1.7. Müşekkek Terimler.....	98
1.8. Müstear Terimler	99
1.9. Menkul Terimler.....	100
2. Sinkategoremantik Terimler.....	101
SONUÇ.....	102
KAYNAKÇA	105
ÖZET.....	112
ABSTRACT.....	113

KISALTMALAR

A.B.D.	: Ana Bilim Dalı
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
Age.	: Adı Geçen Eser
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
Matb.	: Matbaası
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ss.	: Sayfalar
TDK.	: Türk Dil Kurumu
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Üniv.	: Üniversitesi
Yay.	: Yayıncılık
YKY.	: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

1. İçerik ve Yöntem

a. Konunun Önemi

İnsanoğlu düşünmeye başladığı andan itibaren varlığı düşünmüştür. Düşünme eylemi zihinde gerçekleştiği için, varolanların adlarının ve kavramlarının nasıl oluştuğu insanları meşgul etmiştir. İlk dönemlerde bu düşünsel süreçler gerçekleşirken dil, sadece ifade aracı olarak kullanılmış, müstakil bir alanda ele alınmamıştır. Tezimizde bu gelişmeler göz önünde bulundurularak, dil kavram ve varolanın birbirleri ile olan ilişkileri işlenmiş, bu üç terimle ilgili sistematik bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

b. Konunun Amacı

Tezimiz; dil, kavram ve varolan terimleriyle ilgili klasik ve modern dönemde yapılmış çalışmalar ışığında derli toplu bilgiler vermeyi ve bu alanlarla çalışma yapmak isteyenlere ışık tutmayı amaçlamaktadır.

c. Konunun Sınırlandırılması

Konular genellikle ön bir bilginin ardından ilkçağ, antik dönem, ortaçağ, ve modern dönemler göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Bu işlem yapılırken kavram kargaşasından ve kavramların yoğun tanımlarından uzak durulmuş, mesele ana hatlarıyla sorunsal boyutta ele alınmıştır.

d. Kaynakların Değerlendirilmesi

Çalışmaya başladığımızda kaynak konusunda, öncelikle ana kaynaklara inilmeye çalışılmıştır. Bu vesileyle konularla ilgili kaynaklar araştırılırken temel kaynaklar göz önünde bulundurulmuş ulaşabildiğimiz kadarıyla, Arapça ve İngilizce kaynakların, imkânlar nispetince orijinal metinleri, bazı bölümlerde tercümeleleri vasıtasıyla ele alınmıştır. İlaveten, konuyla ilgili doğuda ve batıda yapılan modern kaynakların bizdeki tercümeleleri incelenmiş ve dipnot olarak verilmiştir.

2. Mantık Neden Dil ile İlgilenir?

İnsanoğlu zihinsel işlemleri doğru, düzgün ve sistemli bir biçimde kategorize edebilmek, bunun yanı sıra düşünme eyleminin kurallarını belirleyebilmek için mantık ilmine ihtiyaç duyar. Herhangi bir teorik bilginin sistemli bir şekilde işlemesi mantık kurallarına uyması ile mümkündür. Nasıl ki dil bilim kelimeleri düzenlemekte, müzik notalara hayat vermekte ise mantık da teorik bilginin pratiğe düzgün bir biçimde aktarılmasını sağlamaktadır. Mantık ilminin düzenlediği kavramlar dil sayesinde husule gelir ve kendisini ifade etme imkânı bulur. Dilde ifade alanı bulan kavramlara terim denir ve diğer terimlerle birleşerek önermeleri oluşturur. Önermeler ise mantığın bel kemiği olan kıyası mümkün kılar. Dolayısıyla mantık ve dil iç içe geçmiş sistemli bir bütün haline gelir.¹

Mantık ilmiyle meşgul olmak isteyen, öncelikle dış dünyadaki varolanların, zihindeki yansıması olan kavramlarla ve onlara delalet eden sözcüklerle olan ilişkiyi bilmek zorundadır.² Çünkü mantık belli yöntemler kullanarak hem varolanların doğru

¹ Abdülkuddüs Bingöl, 'İletişim Bağlamında Mantık ve Dil', **İstanbul Üniv. İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi**, S.9 (1999), s.108

² Farabi, **Şerhül-Farabi li-Kitabi Aristutalis fi'l 'İbare**, Nşr. W. Kutsch- S. Marrow, Beyrut 1986, s.24

kavramlarla kategorize edilmesini hem de kavramların dile doğru bir şekilde yansıtılmasını sağlar.³

Mantık sözcüğünün farklı kullanımları olmasına rağmen genel olarak, doğru düşünmenin yöntemini ve doğru düşünmenin yönteminden beslenen bir bilim dalını ifade eder.

Mantık tarihine baktığımız zaman karşımıza üç dönem çıkmaktadır:

1. Aristoteles öncesi dönem
2. Aristoteles'ten modern mantığın ortaya çıkışına kadar olan ki dönem
3. Modern dönem⁴

Sokrates ve Platonun öncülüğünde başlayan kavramsal düşünme formu, Aristoteles tarafından yöntemsel olarak işlenmiş ve klasik mantığın temelleri atılmıştır. Klasik mantık, matematiğin ve analitiğin dilini kullanan 'logic' yani modern mantık, yerini alıncaya kadar, sistemli düşünmenin ve dilin doğru kullanımının sağlanmasında yegâne başvuru merci olmuştur.

Tarih boyunca mantık kelimesine farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu anlamlar, insanların kavramsal düşünce şekillerine göre, mantık kelimesinden ne anladıkları ve ne için kullandıklarının bir göstergesi olmuştur. Grekler mantığa logos ismini vermişlerdir. Logos daha sonraları ortaçağda, çok önemli iki akımın bir numunesi olmuştur. O dönemde logos, ilk olarak, söz, dil, belirsizlik; ikinci olarak, düşünce, akıl, bilim, kesinlik anlamlarına gelmekteydi. İlkinde nominalist ikincisinde realist bir yaklaşım sergileyen bu anlamlar, mantığın, antik çağda bile dil ve düşüncenin

³ Hasan Ayık, **Fârâbî'de Dil-Mantık İlişkisi**, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ABD., Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2002, s.148

⁴ Doğan Özlem, **Mantık Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi**, 7. Baskı, İstanbul 2004, s.363

komplike yapısını içinde barındıran, onlardan ayrılamayan bir ilim olduğuna işaret etmektedir.⁵

Greklerin ilim ve mantık anlayışı tercüme yoluyla İslam coğrafyasına geçtiği zaman bu bölgede yaşayan filozoflar dil ve mantık çalışmalarına büyük önem vermişlerdir. Çünkü o dönemde, yeni elde edilen bilgilerin, tercüme faaliyetinde bulunan bölgenin dilinde sistemli bir şekilde yer bulması için mantık çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktaydı. Özellikle Aristoteles mantığının İslam coğrafyasına henüz geçmiş olan ilimlerin içselleştirilmesinde bir usul olarak kullanıldığı görülmektedir. Her ne kadar Arap nahivcileri ilk etapta mantık çalışmaları yerine kendi gramerlerini savunsalar da özellikle Farabi gibi düşünürler, Arap dili içerisinde kendi mantık terminolojisini kurmuş ve mantık çalışmalarına yeni bir yön kazandırmışlardır.⁶

Greklerden sonra İslam coğrafyasında ‘nutk’ olarak adlandırılan mantık ilmi içerisinde şu anlamları barındırmaktadır:

1. Tümelleri bilmek, böylece iyi ve kötüyü, doğru ve yanlış birbirinden ayırt etmek
2. Anlama anlamında kullanılır. Buna iç bilme yani nutku dâhili denir. İç bilme tümeller sayesinde olur.
3. İç bilme sayesinde elde edilen bilginin dil ile dışa vurumudur. Buna dış bilme yani nutku harici denir. Dış bilme terimler sayesinde olur.

⁵ Gökhan Yavuz Demir, "Dil, Felsefe ve Edebiyat", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Kültür Sanat Sohbetleri**, 4 Mart 2014, Eskişehir

⁶ Hülya Altunya, **Farabi'de Dil Felsefesi**, Süleyman Demirel Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri ABD., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2003, s.3

Bu anlamlar mantığın, o dönemde kavramlara ve onlara delalet eden lafızların doğru ve sistemli bir şekilde kullanılmasına yarayan bir ilim olduğunu göstermektedir.⁷

Farabi'ye göre mantık ilmi, doğru düşünmeyi öğreten, insanın düşünürken hata yapmasını engelleyen suri bir bilimdir. Zihnimizi hatadan koruyan bu bilim dil sayesinde ifade alanı bulur. Dolayısıyla dil ile yakından ilgilenir. Ancak dilin bilimini yapan dilbilim gibi değildir. İki bilimi birbirinden ayıran önemli farklar bulunmaktadır. Mantık düşünmenin ve bilgi elde etmenin bilimi iken, dilbilim konuşmanın ve yazmanın bilimidir. Mantık tümellerle ilgilenirken, dilbilim bu tümellere delalet eden sözcüklerle ilgilenir.⁸ Mantık evrensel bir nitelik taşıyarak her dönemde her topluma hitap etmekteyken dilbilim kendisine hayat veren toplumun diliyle ve bu dile uygun gramerle ilgilenir. Bu farklılara rağmen Farabi kendi dil sistemini kurarken, her iki ilimden de fazlasıyla yararlanmış, varlığın dile gelme sürecinde burhani metot kullanarak kendi mantık terminolojisini oluşturmuştur.⁹

Mantık ilmi yeryüzünde varolan dillerin ortak paydasıdır. Bu yüzden, yüzlerce dil sadece tek bir mantık sistemi tarafından yönetilir. Hem cümlenin gramatolojik dizilişi hem de kelime hazinesi bakımından bütün diller birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Mesela bazı dillerde yüklem öznenin hemen yanındayken, bazı dillerde cümlenin sonunda bulunur. Kimi dillerde bulunan duygu ifadeleri diğer dillerde bulunmaz. Bu farklılıklar dildeki kelimeleri, dolayısıyla dilbilimi ilgilendirir. Oysa mantık bu kelimelerin zihindeki izleriyle, yani bütün dillerde ortak olan kavramlarla ilgilenir.¹⁰

⁷ Farabi, **et-Tavti'a**, Nşr. Refik el-Acem, Beyrut 1986, ss.59-60

⁸ Ali Durusoy, **Mantığa Giriş**, İstanbul 2008, s.40-41

⁹ Altunya, Hülya, **a.g.e.**, s.VI

¹⁰ İlhan İnan, **Dil felsefesi**, Açıköğretim Fakültesi Yay., No: 1615, s.3

İnsanlar konuşarak kendilerini ifade etme alanı bulunurlar. Ama gerçek şu ki dilin kendisi konuşmaz. Onu insanlar konuşturur. Konuşma eyleminde bulunmak isteyen herkes, onlarca dilin arasından bir tanesini seçmek ve onun anlam bütünlüğü içerisinde konuşmak zorundadır.¹¹ Her ne kadar farklı olsalar da esasında bütün diller, özne yüklem yapısının mantıksal örüntüsünde birleşirler. Hatta Kant'a göre insanın düşünebilmesi için, özne ve yüklem temeldir.¹²

İnsan düşünen bir varlıktır ve düşünme dil vasıtasıyla olur. Dil düşüncenin şekle bürünmüş halidir.¹³ Dil ve düşünce birbirinden ayrılamaz iki unsurdur. Nermi Uygur bu durumu belirtirken aslında dil ve mantığın ayrılmazlığından bahsetmektedir. Çünkü düşünmenin ilkeleri mantığın ilkeleridir. Nermi Uygur 'insan düşünmesi hiçbir zaman dil dışında gerçekleşme olanağı bulamaz.' demiştir.¹⁴ Buna karşın, düşüncenin dilde oluştuğuna karşı çıkan Couturat gibi filozoflar da vardır. Couturat'a göre fikirler oluşurken dilden bağımsız dili önceleyen bir durum söz konusudur. Bu durum birçok insanın aynı anda aynı fikre sahip olabilmelerini mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla mantık ilmi de dilden bağımsız olarak kendi varlığını sürdürmektedir. Eğer mantık dilden ayrı müstakil bir ilim olmasaydı ve dile bağımlı olsaydı dillerin sayısı mantığın sayısı ile doğru orantılı olurdu.¹⁵

Düşünce soyut bir kavram olduğu için onu somut hale getirmek dile getirmekle mümkündür. Dilin iki görevi vardır; birincisi düşüncenin oluşumunu sağlamak, ikincisi ise kavramlaştırma sürecini meydana getirmektir. Dilsiz düşünce, sadece bazı

¹¹ Porzig Walter, **Dil Denen Mucize**, Çev. Vural Ülkü, 5. Baskı, Ankara 1995, s.67

¹² İlhan Inan, **a.g.e.**, s.3

¹³ İbrahim Tüzer, 'Varlığımızın/Dilimizin Arka Bahçesi: Sanal Dünyadan Evimize Sızanlar', **I. Uluslararası Kitle İletişim Araçlarında Türkçenin Kullanımı Bilgi Şöleni Bildirileri**, 16-17 Nisan 2009, TDK., Kırıkkale 2011, s.579-583

¹⁴ Nermi Uygur, **Kültür Kuramı**, İstanbul 2005, s.45

¹⁵ Necati Öner, **Dil üzerine**, Ankara 2013, s.11

eşyaların zihnimize canlanması şeklinde olur. Bu da bize tikelin bilgisini verir. Tikel terimler tek başlarına ne doğrulanabilirler ne de yanlışlanabilirler.¹⁶ Böyle bir durum düşüncenin ilerlemesi için yeterli değildir.¹⁷ Bu yüzden düşünme eylemi tümelin bilgisine ihtiyaç duyar.

Tümeller, sözcükler sayesinde dilde temsil edilirler. Tümellerin yüklem olmaları, konu olmaları, birbiriyle tanımlanmaları, onlar hakkında soru sorulması ve sorulara cevap olmaları mantık ilminin yetki alanına girmektedir. Tümellerin, buldukları çevre koşulları, yani farklı zihniyetlerin etkisiyle içlerinin değişik şekillerde doldurmaları, mantığın problemi değildir. Mantık, farklı çağrışımlar yaptırır da, lafızların sebep olduğu, kesin olarak emin olmadığı durumlarda, zihni hatalardan korur.¹⁸

Yeryüzünde bulunan her dil, evrene karşı koyulan bir tavrın ifadesidir. Bu ifade insanların dille yaşadıkları tecrübeleri yansıtır ve onların evreni zihnileştirerek yorumlamalarına zemin hazırlar. Evrenin zihnileştirilmesi, insanların o evrenden ne anladıkları ve ne kadar aktarabildikleriyle de alakalıdır. Çünkü insanın çevresinde olup bitenleri anlamlandırabilmesi için, öncelikle onları kavramsallaştırması gerekir. Eğer çevrede bulunan şeyler, kavramlar olarak zihin dünyasında bulunmazsa, insan onunla ilgili hiç bir işlem yapamaz dolayısıyla da düşünce işlemi gerçekleşmez.¹⁹ Örneğin dışarıda bulunan ağaç nesnesi, zihnimize ağaç kavramına dönüşür. Bu kavram ağaç kelimesi olarak dile gelir. Ağaç kelimesi, diğer kelimelerle anlamlı cümleler

¹⁶ M. Rosenthal, P. Yudin, 'Tekil, Tikel, Tümel', **Materyalist Felsefe Sözlüğü**, Çev. Aziz Çalışlar, 3. Basım, İstanbul 1972, s.470, Orhan Hançerlioğlu, 'Mantık', **Felsefe Ansiklopedisi-Kavramlar ve Akımlar**, C.4, Remzi Kitabevi, s.65

¹⁷ Begüm Mütevellioğlu, 'İnsana Has Bir İletişim Sistemi; Dil, İnsanın Kaderi; Düşünme, Anlaşılması Güç Bir Muamma; İnsan', **Ders Belgeliği Kapsama Alanında Öğrenci Araştırma Yazıları**, S.1, (2004)

¹⁸ Farabi, **Harfler Kitabı (Kitabu'l-Huruf)**, Çev. Ömer Türker, İstanbul 2008, beşinci fasıl, s.8

¹⁹ Hasan Ayık, **a.g.e.**, s.47

oluşturarak dilde belirli bir dengenin oluşmasını sağlar. Bu cümleler, diğer cümlelerle birleşip kıyas vasıtasıyla, yeni fikirlerin doğmasına zemin hazırlar. Dolayısıyla düşünme işleminin ve mantık ilminin bel kemiğini oluşturan kıyas, dil ile düşünce arasında köprü vazifesi görür.

Düşünce işlemi dilde gerçekleştiği için, her sistem içinde bulunduğu dilin elverdiği ölçüde kendini gerçekleştirme imkânı bulur. Farklı kavramlar, dil sayesinde somutlaşıp, farklı düşünce sistemlerinin doğmasına zemin hazırlarlar. Bu sistemler belli bir anlamlandırma sürecinden geçerler. Eğer anlamlandırma olayı gerçekleştirmez ise insan koskoca bir dehlizin içerisinde kendisini kaybolmuş hisseder. İnsanın bu durumdan kurtulmasının tek yolu çevresini anlamlandırması ve tanımlamasıdır. Sözcükler ne kadar kullanışlı ve anlaşılır olursa anlamlandırma süreci de o ölçüde dolaysız ve basit olur.²⁰ Anlamlandırmayı tanımlama mümkün kılar. Tanımlama iki şekilde meydana gelir. Birincisi basit duyum seviyesinde tanımlamadır. Böyle bir tanımlama bize, tikelin bilgisini verir ki bizim sınırlı aklımızla sınırsız sayıda tikeli anlayabilmemiz mümkün değildir. Aristo'nun da dediği gibi tikelin bilimi yapılamaz. Ortada bir bilimin ve ilerlemenin olabilmesi için tümelin bilgisi gerekmektedir. İkincisi, kavramsallaştırmanın yapıldığı tanımlama evresidir. Kavramsallaştırma sayesinde tikelin bilgisi tümelleşir ve bilgi elde etmeye zemin hazırlanır.

Kavramsallaştırma, kişinin basit tikel kelimelerden anlamlı tümel kelimelere geçiş yapmasını, bu şekilde evreni anlamlandırmasını sağlamaktadır. Örneğin denizdeki balıkları tek tek düşünmek yerine balık familyasının tamamını düşünmek, tümellemeyi sağlar ve bu da somut düşünme alanımızı genişletir. Kavramlar meydana gelirken akıl yürütme olarak bilinen zihni işlemler yapılır. Bu akıl yürütmeler

²⁰ Necati Öner, **a.g.e.**, s.51

sayesinde kavramlar oluşur. İnsanlar doğuştan üç tür akıl yürütmeye sahiptirler. Bunlar tümdengelim, tümevarım ve analogidir.²¹

Tümelleştirme sayesinde insan, tikelliğin sonsuzluğunu sınırlandırmakta, dolayısıyla onları değişmeyen bir alanda toparlayabilmektedir. Böylece çevresindeki olup bitenleri dilin sınırları içerisinde tanımlamakta ve anlam dünyasının dağılmasını önlemektedir. Kavramsallaştırma işlemi yapılırken rastgele yapılmaz. Nasıl ki bir dil oluşturuluyorken onun sentaksı gramatik açıdan belli kalıplara oturtuluyorsa, aynı şekilde kavram dünyası da belli kalıplara oturtulan sistemler bütününden oluşmaktadır. Bu sistemler bütünü kontrol altında tutan bilim ise mantık ilmidir. Mantık ilminin düzenlemediği bir kavramsallaştırma olayı zihni hataya sürükleyebilir. Çünkü insan kavramlarla düşünür. Düşünce yanlış olursa dilde yanlış olur, bu durumda da dilsel faaliyetlerin bütünü kapsayan terimler yanlış olur. Dolayısıyla iletişimde problemler meydana gelir. Bu problemler, kavramlar, terimler ve objeler arasındaki yapısal ilişkide inşa edilen, anlama yönelik problemlerdir.²²

Anlam iletişimin anahtarıdır. Kelimeler değişik kalıplara bürünerek, kendilerinden daha anlamlı bütün olan cümleleri oluştururlar. Kelimeler, zihni şeklini kavram sayesinde kazanır. Dilde cümle olarak oluşan yapılar, zihinde önermeler şeklinde kendini gösterir ki akıl yürütme bu önermeler vasıtasıyla gerçekleşir. Bu açıdan bakıldığında anlam, bir göstergenin ya da gösterenin delaletiyle dilsel ifadenin kendisine bağlandığı, kavram, önerme, hüküm ve akıl yürütmelerin bütünü kapsayan bir olaydır. Anlam, mantık tarafından sistemli bir bütün halinde incelenir. Ancak dilin çok boyutluluğu, belirsizliği ve duygusal karakterler taşıması anlamın tek

²¹ A. Kadir Çüçen, **Mantığın Kaynağı Problemi**, s.10
<<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/743/9481.pdf>> (Erişim Tarihi: 06.10.2014)

²² Abdulkuddüs Bingöl, **a.g.e.**, s.107

boyutluluğunu zorlaştırır. Tam ve gerektiği gibi bir anlamlandırma sürecinin yaşanması için sözcüklerin açık, seçik ve anlaşılır olması gerekir. Sözcüklerin açık ve anlaşılır olması, doğru çağrışımlar yapılarak doğru düşünme eyleminin gerçekleşmesinde, önemli bir etkidir. Bu durum yeni fikirlerin doğmasına zemin hazırlar.²³ Gerçeği olduğu gibi dolaysız olarak aktaran dil, gerçek dildir. Böyle bir dile ulaşmak için ilk etapta dilin duygusal yönü kısıtlanıp, anlamın sınırları belirlenip, mantığının ön plana çıkarılması gerekmektedir. Bunun yanı sıra, mantığın sentaks ve semantik ayrımı, dilin kullanımının en doğru şekilde olmasını sağlar.²⁴

Herman'a göre dili konuşma ve anlama yeteneği, bir bisiklet sürücüsünün bisiklet sürerken kullandığı yeteneğe benzer. Dil doğuştan gelen bir şey değildir, sonradan edinilir. Konuşma ve anlama da aynı şekilde sonradan kazanılır. Bunlar, bir yetenek olarak insanda doğuştan mevcut bulunurlar ve zamanla ortaya çıkarlar.²⁵ İnsanlar önce anlama sonra anlamlandırma sonra konuşma ve son olarak da iletişime geçme yeteneğini kazanıp kullanmaya başlarlar. Ancak iletişim sadece insanlar arasında mevcut olan bir özellik değildir. Evrendeki varolanlar sürekli olarak birbirleriyle iletişim halindedir. Çünkü iletişim sadece konuşmayı kapsamaz. Nitekim son yapılan araştırmalara göre bakterilerin bile birbirleriyle ilişki içerisinde olduğunu kanıtlamıştır. Her ne kadar bakterilerin basit ve ilkel canlılar olduğu düşünülse de son yıllarda yapılan araştırmalarda, bakterilerin hiç de "asosyal" ve "bencil" canlılar olmadığı, birbirleriyle birkaç dilde birden konuştukları, kendi içlerinde bir

²³ Necati Öner, **a.g.e.**, s.51

²⁴ Abdulkuddüs Bingöl, **a.g.e.**, s.109

²⁵ Noam Chomsky, **Dil ve zihin**, Çev. Ahmet Kocaman, Genişletilmiş Basım, Ankara 2001, s.274

demokrasilerinin olduğu, hatta birbirlerinin konuşmalarını “dinleyip” birbirlerine komplolar kurdukları anlaşılmıştır.²⁶

3. Mantığın Dil ile İlişkisi Nasıl Kurulmaktadır?

Mantık ilmi, akıl ilkeleri sayesinde bilinenden bilinmeyeni elde eden bir bilimdir. Bilinmeyenin bilgisini elde ederken doğru düşünmenin de yöntemini belirler. Bunları yaparken dilin düşünme üzerindeki etkisinden faydalanır. Dolayısıyla mantık alanında dili yani terimleri inceleme alanına almak, düşünce ile dil arasındaki bu münasebetten kaynaklanmaktadır. Düşünme ve dil nasıl ki birbirinden bağımsız olamazsa mantık ilmi de dilden bağımsız olamaz. Ancak mantık ilminin dil ile olan bu alışverişini yanlış yorumlayıp, onun sadece lafızları inceleyen bir bilim olduğunu düşünmek yanlıştır. Çünkü mantık, dili, amaç değil araç olarak görür ve ilim sanatları elde ederken, ondan faydalanır. Bu sayede insana makulleri idrak edebilecek bir kuvvet kazandırır.²⁷

Mantık ve dilin nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu anlamak için insana bakmak gerekir. Çünkü insan bu iki olguyu meleke olarak kendi bünyesinde barındırır. Zira her ne kadar mantık ve gramer kurallarıyla ilgili bir eğitim almamış da olsa, günlük yaşamında bunlara dikkat etmiyor da olsa, her insan mantıklı düşünmek dolayısıyla da gramatik açıdan doğru konuşmak zorundadır. Tutarlı düşünmemek ve konuşmamak, insanın kendini ifade edememesine ve anlamamasına sebebiyet verir. Bu sebeple

²⁶ Bakteri hücreleri arasındaki bu iletişim mekanizması “Yeterli Çoğunluğu Algılama” (Quorum Sensing, QS) olarak biliniyor. Bu sayede bakteriler birbirleriyle iletişim kuruyor, hücre sayılarını kontrol edebiliyor, fizyolojik ve patojenik (hastalık yapma) özelliklerini değiştirebiliyorlar. Durum böyle olunca da bilim adamları onları kontrol altında tutabiliyor ve hatta yeni üretilen antibiyotiklerde bu iletişimden faydalanıyorlar.

Tınaz, Gülgün, QUORUM SENSING (ÇEVREYİ ALGILAMA SİSTEMİ) İNHİBİTÖRLERİ: Bakteriye enfeksiyonların kontrolü ve tedavisi için umut vaat eden yeni stratejiler, < http://www.tmc-online.org/userfiles/file/AKG_Sunumlar/21nisan/gulgun_tinaz_cevreyi_algilama_sistemi.pdf> (Erişim Tarihi: 12.08.2014)

²⁷ İbn-i Sina, **Kitabu’s-Şifa, Mantığa Giriş- el-Medhal**, Çev. Ömer Türker, İstanbul 2006, s.10

her insan bir başlangıç bir de sonuç önermesi olan mantık silsilesini kullanmak zorundadır. Bu silsile kendisini birçok davranışın gerisinde hissettirir. Her ne kadar mantıklı olsa da, bazı durumlarda karşıdaki insan anlaşılmaz ve mantıksızlıkla suçlanır. Böyle durumların altında yatan sebebe bakıldığında, bazı duygu geçişleri, çıkar çatışmaları gözlenmektedir. Bu noktada yapılması gereken, meseleyi aklın ilkeleri vasıtasıyla yeniden gözden geçirmektir.²⁸

Dil olmadan düşüncenin ifade alanı bulması imkânsızdır. Çünkü düşünmenin ilkeleri kendisini dilde şekillendirir. Mesela bir kıyasta önermeler ancak dil yoluyla husule gelir. Kavramlar dil yoluyla oluşur. Dilin özelliklerinin iyi bilinmesi mantık sisteminin düzgün kurulması için gereklidir.²⁹

Düşüncelerin en doğru şekliyle ifade edilmesi için, bazı idealist mantıkçılar ideal dili kurma çabasına girmişlerdir. Bu öyle bir dildir ki içerisinde; anlam karmaşaları, çok anlamlılık, metaforlar gibi, insanların zihnini bulandıran hiç bir şey olmayıp, sentaks ve semantik açıdan tek ve anlaşılır bir kalıba sahiptir. İnsanlığı mutlak hakikate götüren bu muhteşem dil, belli kalıp ve formüllerden oluşan, bilimin dili olarak lanse edilmiştir. Her türlü duygusal yükten arınmış olan bu dil toplumun kendisini ifade etmesinde yetersiz kalmıştır.

Mantık, dile getirme sürecinde insanların karşılaştıkları güçlükleri aşmak ve anlaşılmayan konuları aydınlığa kavuşturmak için uğraşır. Bunu yaparken adsal tanımlardan destek alır. Adsal tanım, bir kelimenin herhangi bir anlamı yokmuş gibi düşünülüp, istenilen anlamlar ona bağlanılarak basit kelimelerle yapılan tanımdır. Mantık açısından önemli olan, bir şeyi o şey yapan şey ile tanımlamaktır. Yani tanım yapılırken, tanımı yapılan nesnenin bütün özellikleri işlem ve kapsam yönünden açık

²⁸ Abdülkuddüs Bingöl, **a.g.e.**, s.110

²⁹ Abdülkuddüs Bingöl, **a.g.e.**, s.110

ve seçik bir biçimde belirtilmelidir. Dilcilere göre kelime bir tür nesnedir. Mantıkçılara göre ise kelimeler zihnimizde bulunan kavramlara delalet eder. Adsal tanımlar, bize nesnenin sadece özel anlamını vermektedir. Özel anlam ortaya konulduğu zaman, herhangi bir yanlış anlaşılmaya mahal vermeyecek anlamdır. Bu da insanlar arasındaki iletişimin, anlaşılır bir şekilde devam etmesini sağlar.³⁰

Düşünce, farklı parçaların bir araya gelmesinden oluşur. Düşünce tek tiptir. İnsan, bir olayla karşılaştığı zaman, onu bir bütün halinde düşünür ve farklı kelimeler kullanarak dile döker. Örneğin günlük hayatta karşılaştığımız bir olayı anlatırken kullanacağımız kavramları tek tek düşünmez, olayı bir bütün halinde düşünüp, belli bir mantık silsilesi çerçevesinde dile dökeriz. Bu sebeple, bir kişinin konuştuğularının tam olarak anlaşılabilmesi için, konuştuğu şeyin, yani düşüncesinin altında yatan sebebin bilinmesi gerekir. Bu sebep tam olarak bilindiği zaman kişinin dile döktüğü sözcükler daha anlaşılır bir hale gelir. Nitekim düşünce ve konuşma birbirini etkileyen birbirinden tamamen farklı olgulardır.³¹

Dünyadaki var olanlar, insanlar tarafından belli tecrübeler sayesinde özümşenip, kavramlaştırılır. Kavramlar belli toplumlarda, belli anlamlar ifade ederler ki bu anlamları yalnızca o toplumda yaşayan insanlar tam manasıyla anlayabilir. Bu sebepledir ki tercüme yapılacağı zaman, bazı dillerdeki bazı kelimeler farklı dillerde karşılık bulamaz. Bunun yanı sıra soyutlama becerisi gelişmemiş çocukların da bu kavramları anlaması beklenemez. Çünkü çocuklarda düşünce ve dil gelişimi aynı anda ilerlemez. Çocuklar çevresindekileri taklit ederek önce konuşmayı öğrenir ilerleyen yıllarda soyutlama becerisinin de gelişmesiyle düşünmeyi ve anlamlandırmayı öğrenir.

³⁰ Abdülkuddüs Bingöl, **a.g.e.**, s.111

³¹ Abdülkuddüs Bingöl, **a.g.e.**, s.112

Bilgi sadece var olanlarla ilgili verilerden ibaret değildir. İnsan, zihninde bu verileri karşılaştırır, akıl yürütmeleri sayesinde onları birleştirir ve kıyas yoluyla yeni bilgiler elde eder. Edinilen bu bilgiler birbirleriyle birleştiği sürece hafızaya alınır. Ortada kalan, diğer öncüllerle birleşmeyen bilgiler unutulmaya mahkûmdur. Hafızaya alınan bilgiler bir zincirin halkası gibi ilimlerin oluşmasında bize yol gösterir.

Konuştuğumuz dil ile düşünce yapımız arasında çok derin bir bağın olduğu yüzyıllardan beri tartışılan bir konudur. Bu bağın derinlikleri, farklı yaklaşımlar tarafından değişik biçimlerde açıklanmaktadır. Benjamin Whorf'un görsel görecelilik kuramına göre dil, düşünce tarzımızı etkilemektedir. Örneğin Eskimoların dilinde kar için pek çok farklı kelime kullanılmaktadır. Sürekli kar yağan bir iklime sahip oldukları için bu toplum, karla ilgili en küçük ayrıntıları bile farklı kelimelere dökmüşlerdir. Bu da onların karı algılamalarında diğer toplumlardan farklı olduklarını göstermektedir. Mesela Türkiye'de kar yağdığı zaman insanların zihninde tek tip bir kar çeşidi canlanır ve farklı bir kelime kullanılma ihtiyacı hissedilmez. Ancak Eskimolar da farklı zamanlarda yağan karlara, farklı anlamlar, dolayısıyla farklı isimler verirler. Bu da onların düşünce sistemini etkiler.³²

Bir kelimeyle anlamlandırılmayan kavramlar, tam manasıyla kavram niteliği taşımazlar. J. Vendryes'e göre 'insan nesnelere varlığını ancak onları adlandırarak kavrayabilir.'³³ El- Cahız ise bu konuda 'müsemmasız isim içi boş bir zarf gibidir.' demiştir. Lafızlar, ancak bir anlam taşıdığı anda isim olur. Anlam isimsiz olabilir, ama isim ancak anlamı olursa isimdir.³⁴

³² İnci Ayhan, **Dilin Düşünceye Etkisi**, Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi, <<http://www.biltek.tubitak.gov.tr/gelisim/psikoloji/dusunce.htm>> (Erişim Tarihi: 10.07.2014)

³³ Uygur Nermi, **Dilin Gücü**, İstanbul 2001, s.146

³⁴ El-Cabiri, Muhammed Âbid, **Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı**, Çev. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, İstanbul 2000, s.88

İhvânü's-Safâ'ya göre bir insan, herhangi bir görüş karşısında yorum yapabilme ve anlamlandırabilme hürriyetine, dil ve mantığın sayesinde erişir. Lakin dil ve mantığın, düşünme eylemi gerçekleşirken yaptıkları bu katkı, alelade insanlar için geçerlidir. Çünkü temizlenmiş nefisler,³⁵ herhangi bir dile ya da mantığın yardımına ihtiyaç duymadan tümellerin neliğini ve ilimlerin esaslarını kavrayabilirler.³⁶

Yunanlılar, ilim ile diyalektiği birbirinden ayrı görmezler. Onlara göre tartışma bir sanattır. İnsan tartışıkça ilmini artırırken bunu bir mantık silsilesi içerisinde yapmak zorundadır. Mantıklı düşünüş ise ancak ve ancak dilin kalıpları içinde olmak zorundadır. Mantıklı düşünen kişinin güzel konuşacağına inanan Yunanlılar, bu sebebe binaen hitabet sanatına da büyük önem vermişlerdir.³⁷

Dilin işlevlerinden biri olan iletişim, zihinler arasında bir anlam alışverişidir. İnsan çevresinde gördüğü, duyduğu her şeye bir anlam yükler ve bunu kelimeler vasıtasıyla etrafındakilerle paylaşır. Kavramların dile döküldüğü iletişim, bu yönüyle zihin faaliyetleriyle ilgilenen mantığın da uzmanlık alanına girer. Çünkü mantık görünen kelimelerden çok görünmeyen kavramlarla ve onun işleyiş tarzıyla ilgilenir. Dolayısıyla anlamlandırma ve iletişim mantığın ilgi alanındadır. Semantik yani anlam bilim bu yönüyle hem dilbilimin hem de mantığın ortak alanıdır.³⁸

Bir kelimenin hangi anlama geldiği, kelimelerin toplumların dillerini oluşturması hasebiyle dilbilimle ilgilenen kişilerin ilgi alanlarına girebilir ancak aynı kelimeler, zihinde bulunan kavramlara delalet ettiği ve bu kavramların önermeleri

³⁵ Feleki nefisler (nüfusü'l-felekiyye)

³⁶ Aytakin Özel, **İhvânü's-Safa'nın Mantık Anlayışı**, AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri ABD., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2003, s.33

³⁷ Porzığ Walter, **a.g.e.**, s.9

³⁸ Abdülkuddüs Bingöl, **a.g.e.**, s.107

oluşturup düşünce sistemimizi inşa ettiği için mantıkçıların da üzerinde durması gereken önemli bir konudur. Çünkü yargıların hatasız olarak zihne aktarılması, aynı şekilde dilde doğru bir şekilde kullanılması, bilgi elde etmede temel noktalardan bir tanesidir.³⁹

Bir şey, ya sadece tasavvur edilerek ya da hem tasavvur hem de tasdik edilerek bilinir veya bilinmez. Mesela bir şeyin ismi telaffuz edildiğinde, o şey zihnimizde canlanıyorsa o şeyi biliyoruz, canlanmıyorsa bilmiyoruz demektir. Ancak bu şeyin bilinmesi için anlamın bedihi olması gerekir. Mesela masa, sıra, insan dendiği zaman zihnimizde beliren semboller o şeyi bildiğimizin göstergesidir. Ancak 'her aklık arazdır' dendiği zaman, bunu sadece tasavvur etmekle kalmayıp, aynı zamanda tasdik de etmemiz gerekmektedir. Lakin tasdik etmek için, herhangi bir kuşkunun bulunmaması gerekmektedir. Kuşkunun olmaması için de tasdik edilen şeyin, tüm bileşenlerinin bilinmesi gerekir. Sonrasında bu bileşenlerin, tümelleştirilmesi lazım gelir. Bilim sadece anlamlı sözcüklerle ilgilenir. Çünkü anlamsız olan kelimelerle ilim yapılamaz. Anlamlı olan lafızlar ise tümel, tekil ve tikel olarak üçe ayrılır.⁴⁰ Tekilleri bilmenin iki yolu vardır; birincisi, onlardan söz konusu bileşimin oluşturulmasına istidatlı olmaları bakımından bilmek, ikincisi, o anlamın iliştiği doğalar ve şeyler olması bakımından bilmek. Mesela bir fırıncı, ekmek bileşenini elde etmek için onun içine katılması gerekenleri tek tek bilmek zorundadır.

Düşünsel bir eyleme girmek isteniyorsa tümel lafızlar kullanılır. Tekillerin sınırsız sayıda olması bizi tümellere itmektedir.⁴¹ Çünkü zihnin tekil bir anlamdan, bir şeyin tasdikine geçmesi mümkün değildir. Her ne kadar tasavvurda tekil anlamdan

³⁹ Abdülkuddüs Bingöl, **a.g.e.**, s.110

⁴⁰ Necati Öner, **Klasik Mantık**, Beşinci Baskı, ANKARA 1986, s.18

⁴¹ Kindi, **Risale fi'l-Felsefeti'l-ula**, Nşr. Abdul-hadi Ebu Rıde, Kahire 1950, s.124

yola çıkılıyor gibi görünse de, zihin tasavvuru gerçekleştirmek için, birleştirilmiş anlamlardan yola çıkar. Birleştirilmiş anlamlar tek tek anlamlardan çıktığı için, öncelikli olarak bileşenin basitlerini bilmek onun doğasını anlamak için şarttır. Bu durumda tekilleri bilmek, tümelleri bilmeden önce gelir.

I. BÖLÜM

A. KLASİK MANTIĞA GÖRE “VAROLAN” KAVRAMI

İnsanoğlu, düşünmeye başladığından beri, hiç şüphesiz varlık üzerine yoğun bir şekilde düşünmüştür. Varlık üzerine yapılan çalışmalar, onu felsefenin temel meselelerinin arasına sokmuştur. Dolayısıyla bir filozof hangi konu üzerine eğilirse eğilsin, varlık sorunundan kendisini alıkoyamaz, doğrudan veya dolaylı yoldan varlık felsefesiyle ilgilenir. Çünkü varlık, varolanların her birinde mevcut olan niteliktir. Varolanların bilgisine ulaşmak için, varlığı genel manasıyla incelemek gerekir. Her türlü bilgi varlığın bilgisidir. Varlık olmadan bilgi olmaz ve bilgi varlıktan sonra gelir.⁴²

Varlık ve varolan kelimeleri, ‘v-c-d’ kökünden gelmektedir. Sözlükte; mevcudiyet, önemli, yararlı, değerli şey, yaşam, hayat, para, mal, mülk, zenginlik, kalıcı olan, gelip geçici olmayan şey anlamlarına gelmektedir. Arapçada varlık kavramına ‘vücut’, varolan kavramına ise ‘mevcud’ denilmektedir. Razi, ‘vücut’ kavramının mutlak anlamda varlığı, ‘mevcud’ kavramının ise bizzat varolanları betimlediğini ileri sürmektedir.⁴³

Varlık kavramının ne olduğu ve nasıl tanımlanması gerektiği, birçok kavramda olduğu gibi problem arz etmektedir. Bu konuda ilk çağlardan beri süre gelen bir tartışma vardır. ‘Varlık nedir?’ sorusunun, ilk olarak ne zaman sorulduğu tam olarak

⁴² Hüseyin Atay, **İbn-i Sina’da Varlık Nazariyesi**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s.25

⁴³ Râzî, vücut kavramının şu iki anlamda müşterek olarak kullanıldığını söyler: Bunlardan birisi; vücut kavramıyla duyum, idrak, algı, şuur ve hissetme anlamları kastedilmektedir. “Vücut” lafzıyla hissetme ve algılama kastedildiğinde mevcud lafzıyla da şüphesiz hissedilen ve algılanan kastedilir. Diğeri; vücut kavramıyla, bir şeyin bizzat var olması, bulunması ve gerçekliğinin olması kastedilir. Bu iki anlam arasında tabii ki fark vardır. Çünkü bir şeyin dış dünyada var olduğunun bilinmesi onun bizzat var olmasına bağlıdır. Fakat bir şeyin bizzat var olması, o şeyin dış dünyada mutlaka biliniyor olmasına bağlı değildir. Bk. Fahreddin Râzî, **Mefâtihi’l-Gayb**, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2004, s.I/103.

bilinmese de, bu soruya sistemli bir şekilde ilk cevap verenin Parmenides olduğu sanılmaktadır. Parmenides'e göre, felsefi bir sistem oluşturmak ve bu sistemin sistemli bir şekilde işlemesini sağlamak, temele 'varlık vardır, yokluk yoktur' önermesini yerleştirmekle mümkündür. Ona göre ancak bu şekilde tutarlı bir akıl yürütme yapılabilir.⁴⁴ Bu nerme, daha sonraları mantık olarak adlandırılan bilim dalında, özdeşlik ilkesi olarak da çok ciddi bir yere sahip olmuştur. Nitekim Necati ner'e göre 'varlık vardır, varolmayan var değildir.' Bu zdeşlik ilkesinin bir uzantısıdır. Lakin bu özdeşlik ilkesi, duyulur âlemdeki varolanlara uygulanamaz. Çünkü bu ilke zamandan münezze olan, değişmeyen varlık alanları için kullanılır.⁴⁵

Aristo'ya göre varlık, somuttur ve dört nedenden meydana gelmektedir. Bunlar, maddi sebep, formel sebep, yapıcı sebep ve amaçsal sebeptir. Bunlardan en önemlisi formel sebeptir, maddi sebep ise onu takip eder.

Platonun lemi, idealar âlemi ve gölgeler âlemi olarak ikiye ayırması, Aristo'da geçerliliğini korumaz. Çünkü Aristo bu iki âlemi birleştirmeye çalışır. Ona göre duyulabilen ve düşünülebilen âlem esastır. Duyulabilen lem, duyularımızla algılayabildiğimiz, müşahede edebildiğimiz nesnelere âlemdir. Dşnlebilen lem ise, bu âlemin zihnimize bulunan yansımasıdır. Dış dünyada bulunan tekiler, zihnimize tümel olarak kavramlaşırlar. Böylece onları düşünebilir ve bilgi elde edebiliriz. Platona baktığımızda ise, asıl olan âlem idealar lemidir. Dışarıda görünen Şeyler, o âlemin gölgesinden başka bir Şey değildir. Dolayısıyla Platon, duyulur âlemin değil düşünülen âlemin gerçekliğine inanır ve var olduğuna inanır.

Fârâbî'ye göre varlık, tanımlanamayacak, anlatılamayacak Şekilde zihnimize açık ve seçik bir biçimde bulunur. Bu yüzden varlık kavramını açıklamak için

⁴⁴ Hüsameddin Erdem, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Konya 1993, s.62

⁴⁵ Necati ner, **Görüşler**, Ankara 2009, s.18

kendisinden daha açık bir kavram gerekmektedir. Ancak varlık kavramından açık bir kavram yoktur.⁴⁶

İbn Sina, varlık kavramını, insanda apriori olan şeylerden birisi olarak görür. Apriori olan varlık kavramı, kendisinden daha iyi bilinen bir şeyle açıklanmaya ve tanımlanmaya gerek duymaz. Bu kavramlar akla gelmediğinde veya onlara delalet eden lafızlar anlaşılmadığında, onlarla başka şeylerin anlatılması ve tanımlanabilmesi mümkün değildir.⁴⁷

Râzî varlık kavramını açıklarken birçok kavramda yaptığı gibi genel bir tanım sınıflamasına dahil olmuştur. Râzî'ye göre varlık tanım ilkelerine göre tanımlanamaz. Varlık kavramından daha açık bir kavram olmadığı ve varlık kavramının cinsi, fasılı vs. bulunmadığı için gerçek tanımı yapılamaz.⁴⁸

Varlık kavramının tanımlanamadığı görülmektedir. Dolayısıyla varlık ve varolan kavramları, tanımlanabilme açısından bu noktada birbirinden ayrılmaktadır. Felsefe tarihinde önemli bir yere sahip olan existentialisme akımı, varolan kavramı üzerinde özellikle durmaktadır. Bu akıma göre varolan, varlığı sonradan kazanan demektir. Yani varlığı önceden değil, zamanla kazanmaktadır. Buna çevremizde gördüğümüz nesnelere örnek olarak verebiliriz.⁴⁹

Varolanlar, öncelikli olarak, yaratılmış ve bu yaratılmışları yaratan olarak ikiye ayrılmaktadırlar. Yaratan sıfatına muktedir olan var olan, kişilere ve toplumlara göre farklılık göstermekle birlikte genel manada tanrı olarak nitelendirilir. Yaratılmış olanlar ise gerçek ve sanal olarak ikiye ayrılır. Gerçek olanlar tanrı veya insan

⁴⁶ Hüseyin Atay, **Fârâbî ve İbn Sinaya Göre Yaratma**, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 2001, s.4.

⁴⁷ İbn-i Sina, **Kitabu's-Şifa, el-İlahiyat**, Çev. Ömer Türker, Ekrem Demirli, İstanbul 2005, s.1

⁴⁸ Mustafa Bozkurt, **Fahreddin Razi'de Bilgi Teorisi**, AÜ. Sosyal Bilimler Ens., Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s.17-22.

⁴⁹ Hilmi Ziya Ülken, **Varlık ve Oluş**, Ankara 1968, s.107

tarafından vücuda getirilmişlerdir. Bunlar maddi ve manevi olarak ikiye ayrılırlar. Maddi olanlar, zaman ve mekân içinde bulunan elle tutulup gözle görülen şeylerdir. Manevi olanlar, inancımız gereği varlığına inandığımız melek, şeytan gibi şeyler, diğer taraftan sevgi, öfke, adalet gibi kavramlardır. Bunlar kişiden kişiye değişen kavramlardır. Bu yüzden tam olarak tanımlarının yapılması mümkün değildir. Sanal olanlar ise hayalden ibaret olan, gerçekte varlığı bulunmayan hikâye, zümrüd-ü anka kuşu gibi şeylerdir.⁵⁰

Aristoteles zamanında “varolan”, oluş ve görünüş olarak, iki yönlü ele alınıyordu. Bunlar, varolan şeyle beraber, sanki varolanın özellikleri gibi görünüyordular. Oysa var olanı bir bütün olarak, 'Varolanı varolan olarak' incelemek gerekiyordu ve Aristoteles bunu yapmaya çalıştı. Varlık bir tek şeydir; varolan ise o varlığın içindeki birçok şeydir. Bir tek varlık vardır o da varlığı oluşturan varolanlardır. Gerek görünüş gerek de oluş, varolanda ortaya çıkar. Aristoteles varolanı değişik yönlerden değil, sadece varolan olarak inceler.⁵¹

Kindi'ye göre varolanların neliğini öğrenebilmek için onlara 4 ayrı soru sormamız gerekmektedir;

1. Cinsini öğrenmek için, ‘nedir?’ sorusu
2. Ayrımını öğrenmek için, ‘hangisi?’ sorusu
3. Türünü öğrenmek için, ‘hangisi ve nedir?’ sorusu
4. Amacını öğrenmek için, ‘niçin?’ sorusu sorulur.

⁵⁰ Necati Öner, **a.g.e.**, s.33

⁵¹ Mustafa Ergün, **Varlık Felsefesi**, s.2, <http://www.egitim.aku.edu.tr/varlikfelsefesi.pdf> (Erişim Tarihi: 09.09.2014)

Bu sorulara verilen cevaplar sayesinde, varolanın tanımında ihtiyaç duyulan unsurların cevaplarını alınır, işlem ve kapsamı belirlenerek, tam bir tanımının yapılması sağlanır.⁵²

Varolan, varolmak için, insanın onu bilmesine muhtaç değildir. Varolan ne ise odur. Bütün varolanlar birbirleriyle doğrudan veya dolaylı yoldan bağlıdır. Bilgi elde edebilmemiz için bu bağdan yararlanmak gerekir. Ancak bilim sınırlı seviyede bilgisiyle, bütün varolanların bilgisine tümüyle ulaşabilme kudretine sahip değildir. Zaman geçtikçe yeni varolanların varlığına ulaşılmakta ve ilerleme sağlanmaktadır.⁵³ Bu sebeple insanoğlu, bilgisinin sınırlarını her zaman merak etmiş ve araştırma konusu yapmıştır.

Bilgi düşüncenin konusu olduğundan bu yana insanoğlu, neyi bilip neyi bilemeyeceği konusunda bir yığın problematik meseleyle karşılaşmıştır. Bunların en önemlilerinden bir tanesi de hiç kuşkusuz eşyanın hakikatine vakıf olup olamayacağı meselesidir. Varolan şeylerin gerçekten bir varlıklarının olup olmadığı problemi, fikri çevrelerde hep tartışılmış bir konudur.⁵⁴ Bu meseleyle, filozoflar yüzyıllar boyunca doğrudan veya dolaylı yoldan ilgilenmişlerdir. Çünkü felsefe insanın bilgiye karşı olan merakından doğmuştur.

Günlük hayatta, çevremizdeki şeylerin, ya kendiliğinden var olduğunu ya da bizim takdirimizle sonradan vücut bulduğunu müşahede ediyoruz. Kendiliğinden var olan şeyleri müşahede edemesek de var olduklarını bilmek suretiyle nefsimizi eğitiyoruz. Varlığı bizim elimizde sonradan hayat bulan şeyler de ise düşünme ve

⁵² Kindi, **a.g.e.**, s.101,

⁵³ Mustafa Ergün, **a.g.e.**, s.4

⁵⁴ Taftazani, **Şerhu'l-Akaid**, İstanbul 1976, s.19-25.

yapma birbirini kovalayarak nefsimizi yetkinliğe kavuşturur. Görüldüğü üzere karşımıza iki farklı bilgi türü çıkmaktadır. Bunlar, teorik ve pratik bilgidir.

Teori ve pratik bağlamı, yüzyıllardır üzerinde tartışılan bir meseledir. İlk olarak Aristoteles tarafından sistemleştirilmiş olup, İslam felsefesinde karşımıza nazari ve ameli olarak çıkmaktadır. Nazari felsefede, düşünce ön plandadır ve o var olanın bilgisiyle ilgilenir. Burada amaç sadece bilmek, bu sayede nefsi yüceltmektir. Ameli felsefe de ise adından da anlaşılacağı üzere amel ön plandadır. Dolayısıyla hem olanla hem de olması gerekenle ilgilenir. Bu iki bilgi alanı da kendi içlerinde alt dallara ayrılmaktadırlar.⁵⁵

Ameli felsefe, hayatın her alanında bulunan, yaşam bilgisiyle ilgilenir. Amacı toplumun ve bireyin iyi olmasını sağlamaktır. Pratik olanla ilgilenen bu felsefe, hayatın tanzimi ve iyiye ulaşması açısından üç alana ayrılır. Birincisi; toplumun genelini ilgilendiren siyasettir. İnsanoğlu kendisinden önce sözlenmiş, kendisinden önce işlenmiş bir toplumun içinde gözlerini açar. Daha dünyaya adım atar atmaz, kendisini görevler ve hükümler silsilesinin içinde bulur. Dolayısıyla topluma yön vermesi gereken bir sistemin olması gerekir. İşte bu sistem siyasettir. İkincisi; biraz daha kalıbı daraltıp, toplumun genelini değil, bölümlerini inceleyen iktisattır. Bu bölümlerden şüphesiz en önemlisi ailedir ve toplumun çekirdeğini oluşturur. Burada esas olan aile hayatını ve ekonomisini en iyi şekilde yönetmektir. Çünkü aile bozulursa toplumda bozulmaya mahkûmdur. Bu sebepten dolayı iktisat, ev ekonomisi olarak adlandırılmıştır. Üçüncüsü ise tek tek bireyleri ele alan ahlaktır. Kişinin tekil olarak yaptığı her iş aslında toplumsal olduğu için, bireylerin erdemli davranışta bulunmaları

⁵⁵ Nermi Uygur, **Kuram Eylem Bağlamı**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2012, s.30

toplumun refahı için şarttır. Çünkü bilinçli olsun ya da olmasın eylemlerimiz toplumu etkiler. Bütün bu alanların ölçüsü ilahi şeriat ile belirlenir.

Nazari felsefe düşünmek, bu vasıtayla da bilmekle ilgilenir. Yani amacı gerçeği bilmektir. Yine bu felsefe de bilme yönünden üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar, hareket ve durma halindeki varlıkları inceleyen doğa ilmi fizik, özü itibariyle duyuyla algılanan fakat maddesi olmayan bir nicelik olan matematik ve maddeden ayrı şeyleri inceleyen metafiziktir. Bilerek nefsi yetkinleştirmek amacı güden bu alan, harekete konu olup olmaması açısından şu kısımlara ayrılır;

1. Harekete konu olan şeyler:

⇒ İnsanlık, dörtgen gibi harekete konu olmaları mümkün olacak şekilde var olanlar:

- Maddeden soyutlanması mümkün olmayanlar; insanlık, hayvanlık, suret gibi
- Maddeden soyutlanmaları varlıkta değil ama zihinde mümkün olanlar; dörtgenlik gibi

⇒ Harekete konu olması mümkün olmayacak şekilde var olanlar.

2. Harekete konu olması mümkün olan fakat harekete konu olmadan var olan şeyler:

- Hüviyet, birlik, çokluk ve nedensellik bu guruba girer.

3. Hareketten soyutlanması mümkün olan şeyler:

⇒ Harekete konu olma imkânı, zorunluluk imkânı olanlar.

⇒ Harekete konu olma imkânı, zorunluluk değil aksine imkânsız olmaması şeklinde olanlar.

- Kendi olmaları açısından bakılan ve bu bakış, soyut olmaları bakımından bakıştan ayrılmayanlar. Burada söz konusu şeyleri incelemek, onların bir maddede olması bakımından değildir. Çünkü onlar, kendi olmaları bakımından bir maddede değildirler.
- Bir maddede bulunmak suretiyle, var olan bir arazın ilişmesi açısından bakılanlar.
 - Bu arazın düşünülmesi ancak türsel bir maddeye ve harekete nispetle birlikte mümkün olanlar
 - Belirli bir madde ve hareket düşünülmesizin düşünülüp anlaşılabilenler

4. Harekete konu olmayan şeyler:

⇒ Akıl ve tanrı gibi metafiziksel şeyler bu guruba girer.⁵⁶

20. yy'e geldiği zaman, varlıkla ilgili problemin, artık varlık ve varoluş problemi olduğu gözlemlenmektedir. Varlık, bu çağda gerçek varlık ve düşünsel varlık olarak iki ayrı bölüme ayrılmaktadır. Gerçek varlık, varoluş olarak nitelendirilirken, düşünsel varlık, öz olarak nitelendirilmiştir. Şüphesiz bu çağın en önemli isimlerinden biri Heideggerdir. Heidegger'in varlıkla ilgili en çok merak ettiği soru 'Varolmanın anlamı nedir?' sorusudur. Ona göre varolmak, ancak zamansallık içinde anlam kazanır, yani cevap uzayda veya zamanın dışında aranmamalıdır.

Heidegger'in temel felsefesi, varlığı, kendisini oluşturan cüzlerden ibaret olan bütün varolanlardan ayırmaktır. Bu yüzden felsefesine 'olmak' ve 'vardır' fiillerini inceleyerek başlar. Olmak fiili incelendiğinde birçok anlama geldiği görülmektedir. Yaygın olanı, bir şeyin varolduğuna delalet eden anlamındaki kullanımınıdır. Bu

⁵⁶ İbn-i Sina, **Kitabu's-Şifa, el-Medhal**, Çev. Ömer Türker, İstanbul 2006, s.5-17

şekildeki kullanım, onun aktüel olarak ya da potansiyel olarak var olduğunu göstermek içindir. Aristoteles'e göre bir şeyin aktüel olarak var olması, potansiyel olarak varolmasından önce gelir. Çünkü şeylerin potansiyel olarak var olduğu bilinmeden önce, aktüel olarak, harici olarak veya zihni olarak vardır.⁵⁷

B. KLASİK MANTIKTA VARLIK TÜRLERİ

Varlık, en genel kavramdır. Bu kavram kullanıldığında, herkes, onunla ne denilmek istenildiğini anlar fakat onu tanımlayamaz. Çünkü o, varolanların ortak bileşeni olarak, tanımlanamaz bir kavramdır. Yüzyıllar boyunca varlık kavramının ne olduğu ve ne ifade ettiği araştırılmış fakat onun gerçek manada ne olduğundan çok neveleri ve türleri ortaya konulabilmiştir. Varlık türleri, klasik mantıkta, varolanın dil ve kavramla olan ilişkisinin tam manasıyla anlaşılabilmesi için, üzerinde durulan konulardan biri olmuştur.

Razi'ye göre varlık, ikiye ayrılır. Bunlar; zihni varlık ve harici varlıktır. Razi, mutlak varlığı da zihni varlık kategorisinde değerlendirmektedir. Çünkü ona göre, bir şeyin varlığının olabilmesi için, onu diğer şeylerden ayıran bir şeyin olması gerekir. Mutlak varlık da bu yönüyle diğer şeylerden ayrılır fakat ayanda bir varlığı olmadığı için zihni varlık sınıfına girer.⁵⁸

Muzafferi'ye göre varlıklar dörde ayrılırlar: Bunlardan ikisi hakiki varlık olan vücut-ı harici, yani dış dünyada varolan şeyler ve vücut-ı zihni, yani zihnimizdeki varolan kavramlardır. Diğer ikisi ise gerçekte varlığı olmayan fakat var olduğu vaz' edilen varlıklar olan vücut-ı lafzi ve vücut-ı kitabidir.⁵⁹

⁵⁷ Martin Heidegger, **Varlık ve Zaman**, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul 2004, s.21-22

⁵⁸ Mustafa Bozkurt, 'Fahredden Razi'nin Varlık Anlayışı', **İnönü Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.14 S.2 (2009), SS.109-121, s.116-117

⁵⁹ Muzafferi, **Mantık**, Bağdat 1427, s.31-32

Modern felsefe, klasik mantığın yapmış olduğu varlık ayrımını, real varlık ve ideal varlık olarak tasnif etmektedir. Bu tasnif, İslam filozoflarının üzerinde durduğu varlık türleriyle benzerlik göstermektedir. Şöyle ki, klasik mantıktaki mutlak varlık ve zihni varlık ayrımına ideal varlık, lafzi varlık ve harici varlığa ise real varlık isimleri verilmektedir.⁶⁰

Görüldüğü üzere genel olarak dört farklı varlık düzeyinden bahsedilmektedir ve bu varlık düzeyleri, varlıklarını devam ettirebilmeleri için birbirlerine ihtiyaç duymaktadırlar. Nitekim varolan önce dış dünyada, sonra zihinde, sonra lafızda, sonra da yazıda vardır.⁶¹ Yani dış dünyada varolmayan şeyin zihinde bir kavramından söz edilemez. Kavramı olmayan şeyin ise lafızda dolayısıyla yazıda varlığından söz edilemez. Harici varlık ve zihni varlık evrensel nitelik taşır. Her ne kadar kavramların içleri farklı şekillerde doldurulsa da, kavramın neliği herkesçe aynıdır. Oysa lafız ve yazıdaki varlık uzlaşma yoluyla toplumdan topluma farklılık göstermektedir.⁶²

C. VAROLAN KAVRAM İLİŞKİSİ

Varolan şeyler, insan onları kavradığı ölçüde vardır. İnsan aynı zamanda onları anlamlandırdığı ölçüde, kendi varlığını anlamış olur. Kavramlaştırılmayan hiçbir şey bilinemez. Kavramlaştırma ise dil sayesinde olur. Kavramların dile dökülmesine terim denir. Kindi'ye göre terimler, zihnimizde bulunan kavramlara delalet ederler, kavramlar ise dış dünyadaki varolanlara delalet ederler. Hem yazıda hem de konuşmada karşımıza çıkan terimler, toplumdan topluma, hatta kişiden kişiye göre bile değişiklik gösterirken, terimlerin delalet ettiği kavramlar, evrensel

⁶⁰ Şaban Ali Düzgün, *Nesefi ve İslam Filozoflarına Göre Allah- Âlem İlişkisi*, Ankara 2000, s.19

⁶¹ Ebu Hamid el-Gazzali, *Mi'yarü'l-İlm(İlmin Ölçütü)*, Çev. Ali Durusoy, Hasan Hacak, İstanbul 2013, s.47-48

⁶² Ebu Hamid el-Gazzali, *a.g.e.*, s.56

niteliktedir. Terimler insanlar tarafından uzlaşma yoluyla elde edilirken, kavramlar, terimlerin aksine doğal yolla oluşur.⁶³

Kavram, varolanların tanımının zihindeki tasarımıdır. Terim ise bu tasarımın tek bir sözcükle dilde ifade edilmesidir. Mesela galaksi kavramı galaksi nesnesi hakkında bildiklerimizin tümünü, tek bir sözcükle ifade eder. Galaksi hakkında artan bilgi birikimimiz, onun kavramının içini gün geçtikçe daha çok doldurur. Galaksi kelimesini her kullandığımızda zihnimizdeki tasavvuru canlanır. Eğer bu nesneyi tanımlamak istersek farklı kavramlarla oluşan önermelere ihtiyaç duyarız. Ancak hiçbir tanım bir kavramı tam manasıyla ifade edemez. Değişen ve gelişen ilim sayesinde kavramların anlamları sürekli olarak genişler.⁶⁴

Mantık açısından düşünülebilen her şey kavram olarak isimlendirilir. Kavram, kavramak fiilinden gelir ve bu fiil sarıp sarmalamak, kucaklamak anlamındadır. Bu anlamda sarıp sarmalanmış, kuşatılmış olan şey, diğer şeylerden farklı olur.⁶⁵

Klasik mantık için en önemli meselelerden biri, küllî kavramlara ulaşmak, tek tek eşyayı bu küllî kavramlarla ifade etmektir. Eflâtun'a göre bu kavramlar eşyanın aslına, varlığın kendisine işaret ve delâlet eder; bunlar tek tek eşyadan çıkarılamaz, aksine eşya onlara irca edilir. Bu da onların ilintilerini değil özlerini bilmekle mümkün olur.⁶⁶ Örneğin bir kaç tane kalem hakkında vereceğimiz eşitlik hükmünde, "eşitlik" kavramı, bu kalemlerden çıkarılmış değildir. Çünkü bunlar mutlak manada eşitliğin kendisine sahip değildirler. Aksine insanda mevcut eşitlik fikri, benzetme yoluyla bu eşyaya verilmiş, daha doğrusu bu eşya bir benzerlikten dolayı bizdeki eşitlik fikrini harekete geçirmiş, bu sayede biz onu eşitlik kavramına irca etmişizdir.

⁶³ İbn-i Rüşd, **Kitabu Telhisi'l-İbare**, Nşr. Cırar Cihami, Telhisu Mantığı Aristu I, Beyrut1982, s. 81

⁶⁴ İbrahim Emiroğlu, **a.g.e.**, s.58

⁶⁵ Doğan Özlem, **a.g.e.**, s.87

⁶⁶ Hamdi Ragıp Atademir, **Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı**, Ankara 1974, s.51

İnsan, varolanları dile getirmek için öncelikle varolanların kavramlarına ihtiyaç duyar. Öz anlayışı üzerine kurulu Aristo mantığı, tekil nesnelerin varlığı sayesinde özün kavranabileceğini, ancak onların açıklanmasının tümel kavramlarla olacağını ileri sürmüştür.⁶⁷

Varlık, varlık olabilmesi için dile muhtaçtır. Ancak dile geldiği sürece vücut bulur. Varlık ile dil birbiriyle özdeşdir. Logos dildir. Dili anlamak, sözcükleri düşünmek ve anlamaktan geçer. Bu da varlığı varolanlar içinde düşünmekle aynıdır. İnsan kendi varlığını düşünmeye başladığında, otomatik olarak kendini dilin içinde bulur ve dili düşünmeye başlar. Dil ile varlık bu yüzden birbirinden ayrılmaz. İnsan konuşma yeteneğiyle doğar ve bu yetenek onu hayvanlardan ayırır. Heidegger'e göre varlığı anlamamanın yolu, dili anlamaktan geçer. Çünkü düşünce varlıkla ancak dil sayesinde buluşur. Mantık, varlıkla ilgili kavramlaştırma sürecine girebilmek için dile, bu bağlamda sözcüklere ihtiyaç duyar. Mantık düşünmeyle ilgilendiğine göre, sistemli bir çalışma için dile gereken değer verilmesi gerekir, aksi takdirde düşünen ve düşünülenin ne olduğu muallâkda kalır. Varlığı anlamak insanların varlığını anlamaktan geçer. Çünkü evrende varlığı anlamlandırabilecek olan tek varlık insandır. Zaman ise bu anlamamanın çevrenidir.⁶⁸

Dil, insanların birbirleriyle diyalog kurmasını sağlar. İnsanlar diyalog sayesinde iletişime geçerler, deneyimlerini paylaşırlar. Deneyim dilde gerçekleşir ve özünde anlamayla aynı manayı taşır. Bu bağlamda dil içeriğin biçime büründüğü yani varlığın dile geldiği yerdir. Dile gelme ses ve düşünce birliği olarak ortaya çıkar. Bu da sözcük vasıtasıyla olur. Sözcük varolan ve varolmayanın ortaklaşa bulunduğu

⁶⁷ Aristoteles, **Organon I Kategoriler**, Çev. Hamdi R. Atademir, MEB. yay., İstanbul 1947, Önsöz, s.X

⁶⁸ Martin Heidegger, **Varlık ve Zaman Üzerine**, Çev. Deniz Kanıt, Ankara 2001, s.76,77

anlaşmadır. Yani bir sözcük metafor olarak husule geldiği anda, içinde var ile yoku barındırır.

İnsan anlama sayesinde evreni yorumlar. Yorumlama bir şeyi bir şey olarak kavramanın yoludur. Yorumlama sayesinde sözcükler dilde yerini bulur. Dil, varolanlar ve onların kavramlarını uyum içerisinde aktardığı ölçüde anlaşılabilir. Dildeki kelimeler sadece zihindeki kavramları tarif etmeye yaramazlar. Kavramlar içerisinde varolanların sıkıştırılmış anlamlarını barındırırken, terimler onları daha açık ifadelerle gün yüzüne çıkarırlar.⁶⁹ Bu bakımdan sözcüklere anlam değil, anlamlara sözcükler gelir. Dil söylenilecek olan sözün ifade edilme tarzıdır. Dil sayesinde bir kavram diğer bir kavramla etkileşime girer. Bu sayede insanlar çevresinde olup bitenleri birbirlerine aktarırlar.

İsimlendirilmesi mümkün olan varlıkların çok sayıda özelliği vardır. Mantık, varlığın bu özelliklerini tek tek saymak yerine onu sistemli bir şekilde, kategoriler sayesinde sınıflandırır. En genel kavramlar olarak ifade edilen kategoriler, felsefe tarihi boyunca farklı sayılarda telakki edilmişlerdir. Hatta bazılarına göre kategoriler sınırsız sayıdadır.⁷⁰

Kendi kendilerine ne doğrulanabilen ne de yanlışlanabilen kategoriler, Aristoteles ve onun izinden gidenlere göre on tanedir. Bunlar; cevher, nicelik, nitelik, görelilik, nerelik, zaman, durum, sahibolma, etki ve edilgidir.⁷¹ Kategoriler, zihni bölümlere ayırarak düşünme ve bilgi edinmeyi sağlarlar.

Düşüncenin konusu varolanların kendisi değil fikirlerdir. Bu fikirler varolanların kavramlaştırılması sayesinde elde edilirler.⁷² Zihnimizde bulunan

⁶⁹ İbrahim Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**, Ankara 2012, s.58

⁷⁰ İbrahim Emiroğlu, **a.g.e.**, s.74

⁷¹ Aristoteles, **a.g.e.**, s.6

⁷² Hilmi Ziya Ülken, **Mantık Tarihi**, İstanbul 1942, s.76

kavramlar varolanlara delalet ederken farklı çeşitlere ayrılırlar. Bu çeşitler hem kavramların hem de onların delalet ettiği varolanların daha iyi anlaşılmasını sağlar. Kavram çeşitlerini, şeylere nispetleri yönüyle şu şekilde sınıflandırabiliriz.

Somut-Soyut Kavramlar:

Somut kavram, herhangi bir şeye bağlı olmadan dış dünyada varolan reel nesnenin zihindeki tasavvurudur. Soyut kavram ise nesnenin oluş tarzını gösteren dış dünyada değil ancak zihinde varlığı bulunan kavramdır.⁷³ Soyut kavram, varolanların özelliklerini ifade eder ve somut kavramlarda içkin olarak bulunur. Dolayısıyla somut kavram soyut kavramı kapsar. İnsan önce somut kavramı algılar. Daha sonra soyut kavramı ondan çıkarır.⁷⁴ Örneğin görme vasıtasıyla algıladığımız dörtgen kavramından dörtgenlik kavramına ulaşmamız gibi. Somut kavram tekil bir şeyi, soyut kavram ise o şeyin niteliğini gösterir.⁷⁵

Tümel-Tikel Kavramlar:

Kavramlar işlem ve kaplam bakımından tümel veya tikel olurlar. Kavram, bir sınıf varolanın tümünü işaret ediyorsa tümel, bir kısmını işaret ediyorsa tikel olur. Örneğin bütün canlılar tümel bazı canlılar tikel kavramlardır.⁷⁶ Tümellik bilgi elde etmede büyük önem arz eder. Çünkü tek tek varolanlardan tümel kavramlar elde edilmezse, evrende sınırsız sayıda bulunan tekil şeylerin bilgisine ulaşamaz. Nitekim şeylerin değil kavramların tümelliği vardır.⁷⁷

⁷³ İbrahim Emiroğlu, **a.g.e.**, s.61

⁷⁴ Kadir Çüçen, **Klasik Mantık (Mantığa Giriş)**, Bursa 2009, s.70-71

⁷⁵ Doğan Özlem, **a.g.e.**, s.71

⁷⁶ İbrahim Emiroğlu, **a.g.e.**, s.60

⁷⁷ Kadir Çüçen, **a.g.e.**, s.70

Genel-Tekil Kavramlar:

Mantık açısından genellik ve tekillik çok önemlidir. Çünkü varolanları izah etmek onların genel kavramlarıyla mümkündür.⁷⁸ Bir sınıfın tek bir ferdinin işaret ettiği kavram, tekil kavramdır. İnsan duyu organları vasıtasıyla ancak tekil şeyleri algılayabilir. Zihin tek tek algılanan tekillerin ortak özellikleriyle genel kavramları oluşturur. Aslında tek olan şeylerin hepsinin kendiliğinde bir gerçekliği vardır ve bütün diğer şeylerden ayrıdır. Ancak tek tek algılamak ve onları sistemli bir şekilde birleştirmemek, düşüncenin kısır kalmasına sebep olur. Genel kavramları oluşturan tekil kavramların birbirleriyle aynı olmadığını atlamamak gerekmektedir. Onlar kapsam yönünden eşit, işlem yönünden özdeşlerdir.⁷⁹

Kolektif-Distribütif Kavramlar:

Genel kavramlar bir gurubu oluştururken homojen bir yapı sergilerler. Yani gurubu oluşturan üyeler ortak özelliklere sahip olurlar. Kolektif kavram da bir gurubu temsil eder fakat fertleri homojen özellikler göstermezler. Kolektif kavramını oluşturan grup üyeleri farklı sınıflara mensup olup, bir takım amaçlar doğrultusunda bir araya gelmişlerdir. Bu kavram bir sınıf oluşturmaz, sadece bir topluluğu diğerinden ayırmaya yarar. Distribütif kavram ise varlığını kolektif kavrama borçludur. O, kolektif kavramını oluşturan bireylerin her birine işaret eder. Dolayısıyla kavramsal varlığı, kolektif kavramına bağlıdır. Örneğin aile kavramı kolektif, ailenin fertlerini oluşturan bireyler ise distribütif kavrama örnek teşkil eder.⁸⁰

⁷⁸ Hilmi Ziya Ülken, **a.g.e.**, s. 76

⁷⁹ Doğan Özlem, **a.g.e.**, s.73-74

⁸⁰ Doğan Özlem, **a.g.e.**, s.78

Açık-Seçik Kavramlar:

Kavramların açıklık ve seçikliği, Descartes tarafından ortaya atılmıştır. Descartes'e göre bir bilginin doğru olabilmesi onun açık ve seçik olmasına bağlıdır. Bu bağlamda, açıklık, kavramı oluşturan öğelerin bilinmesini gerektirirken, seçiklik, aynı kavramın diğer kavramlardan nasıl ayrıldığını, yani sınırlarının belli olması gerektiğini vurgular. Açıklık bir şeyin kaplamıyla, seçiklik ise işlemiyle alakalıdır. Bir terimin kaplamına giren kavramlar onun başka hiçbir kavramla karıştırılmamasını sağlarken, işlemine giren kavramlar onun diğer kavramlardan ayırt edilmesini sağlar.⁸¹

Olumlu-Olumsuz Kavramlar:

Kavramlarda olumluluk ve olumsuzluktan ilk olarak De Morgan bahsetmiştir. De Morgan'a göre bütün kavramlar içerisinde içkin olarak, olumluluğu ve olumsuzluğu barındırır. Kendisi olumlu olan bir kavramın çelişigi olumsuz olur.⁸² Olumlu kavram, delalet ettiği varolanın nitelikli olduğunu, olumsuz kavram ise delalet ettiği varolanda bir niteliğin bulunmadığını bildiren kavramdır. Olumlu ve olumsuz kavramlar, terimler vasıtasıyla ifade alanı bulurlar. Bu açıdan bakıldığında olumlu terimler, "li", "lu" gibi takılarla, olumsuz terimler "siz", "suz" gibi takılarla ve ayrıca "değil", "olmayan" gibi sözcüklerle belirtilir.⁸³

Özsel-İlintisel Kavramlar:

Kavramlar, önermeler içerisinde birbirlerine özne ve yüklem olarak, bağlanırlar. Bir önermede, yüklem olan kavramın varlığı özne olan kavramın varlığına bağlıysa, yani yüklem özneyi içine alıyorsa, yüklem olan kavram özne olan kavrama göre, özlük kavramı niteliği taşır. Örneğin 'Sokrates ölümlü bir canlıdır.' önermesinde

⁸¹ İbrahim Emiroğlu, **a.g.e.**, s.64-65

⁸² Necati Öner, **Klasik Mantık**, s.19

⁸³ Doğan Özlem, **a.g.e.**, s.81

canlılık kavramı Sokrates kavramına nispetle özlük kavramıdır. Bu ilişkide yüklem özneye özsel değil de, ilintisel olarak bağlı ise, özneye nispetle ilintiseldir. Örneğin ‘ Sokrates üzüntülüdür.’ önermesinde üzüntülüdür yüklemi ilintisel kavramdır.⁸⁴

Mutlak-İzafi Kavramlar:

Bir kavramın başka bir kavrama gereksinim duymadan, varolana delalet etmesine, mutlak kavram denir. Ancak tanrı kavramı dışında hiçbir kavram, başka bir kavram olmadan bağımsız şekilde varlığını sürdüremez. Örneğin, insan mutlak bir kavram olabilir fakat o da varlığını kendinden öncekilere borçludur. İzafi kavram ise delalet ettiği nesnenin başka bir nesne olmadan tasavvur edilememesiyle meydana gelen kavramdır. Örneğin annelik kavramı bir çocuğa sahip olmayı da beraberinde getiren bir kavramdır.⁸⁵

D. KAVRAMIN NELİĞİ SORUNU

İnsanoğlu, çevresini anlamlandırmaya başladığından beri, problematik mahiyette birçok sorular sormuş ve bu sorulara birbirinden farklı cevaplar vermiştir. Verilen cevaplar birçok ekolün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bilginin, ne olduğu, hangi kaynaklardan nasıl kazanıldığı, değerlendirilmesinde doğruluk ölçütlerinin ne olduğu, oluşumunda süje-obje ilişkisi, süjenin bilgi oluşturmadaki etkinlikleri, bilginin objesine uygun olup olmadığı üzerine fikirler üretilmiş ve bu fikirler tarih boyunca toplumdan topluma güncelliğini hep korumuştur. Kimileri insanla çevresi arasında bilgi alışverişinin hiçbir şekilde olamayacağını, kimi kısmen kurulabileceğini, kimisi metafizik boyutta olabileceğini, kimisi de her an kurulmakta olduğunu savunmuştur. Sonuçta her insan kendi bulduğu gerçeğe inanmış ve tarih tekerrür etmeye devam

⁸⁴ Doğan Özlem, **a.g.e.**, s.85

⁸⁵ İbrahim Emiroğlu, **a.g.e.**, s.65-66

etmiştir. Nihayetinde hangi kuramı ortaya koyarsa koysun, hangi eylemi yaparsa yapsın insan, toplum-tarih ikileminden kendisini kurtaramamıştır.

Bilgi probleminin kökleri ilk çağlara kadar uzanır. Bu dönemde düşünme hakkı yalnızca asil tabakanın bir görevi olarak görüldüğü için problem bu şekliyle antinomi halini almaz.⁸⁶ O dönemlerden beri, bilginin kaynağı, özü ve sınırları üzerine çeşitli araştırmalar yapılmış ve birçok doktrin doğmuştur. İdealizm, realizm, nominalizm, rasyonalizm, kriticizm, ampirizm, entüisyonizm, kuşkuculuk, bilinemezcilik, pozitivizm, analitik felsefe, uygulayıcılık, pragmatizm, doğuştancılık, fenomenoloji, fideizm, mistisizm, sansüalizm, iradecilik bunların başlıcalarıdır.⁸⁷ Bunlar genel olarak iki farklı görüş etrafında toplanır: Birincisi, insan bilgisinin gerçeğe ulaşabileceğini savunan 'dogmatikler'; ikincisi, doğru bilginin olamayacağını, her şeye şüphe ile bakmak gerektiğini savunan "septikler"dir. (şüpheciler)⁸⁸

- 1. Dogmatizm

Dogmatizm, metafizik bir meselenin, kısmen veya tamamen ilmi ölçülerde, kesin olarak ispat edilebileceğine inanır. Bu durumda dogmatiklere göre, mutlak hakkında bilgi sahibi oluruz ve ona ulaştığımız zaman buna inanırız.

Yunan felsefesinde dogmatizm, diğer birçok akımın başlangıcı olarak büyük önem arz eder. Mesela Platon ve Aristoteles gibi birbirlerinden farklı görüşler savunan filozofların ortak noktası dogmatizmdir. Platon duyulabilir âlemle düşünülebilir âlemi birbirinden ayırır. Hakikatin düşünülen âlemde olduğunu savunur. Kant'ın numen

⁸⁶ Hilmi Ziya Ülken, **Varlık ve Oluş**, Ankara, 1968, s.10

⁸⁷ Ahmet Cevizci, 'Bilgi', **Felsefe Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul 2004, s.380-381, Orhan Hançerlioğlu, 'Bilgi', **a.g.e.**, C.1, s.165-166

⁸⁸ Hilmi Ziya Ülken, **a.g.e.**, s.462

fenomen olarak kullandığı bu ayırım,⁸⁹ idealizmin başlangıcı olarak kabul edilse de dogmatik nitelik taşır. İçinde yaşadığımız âlemden duylulara ait bilgiyi elde ederiz. Akılla kavradığımız âlemde ise idealar âlemiyle ilgili evrensel bilgilere ulaşırız. Platon'a göre duylularla, değışen eşya algılanırken, akılla kavranan âlemde ise o eşyanın ilk örneklerine ait bilgilere sahip olunur. Etrafta algılanan şeyler, gerçek bilgiye ulaşmada aracı konumda olup, ideal âlemde olanlara tekabül ederler.⁹⁰

Aristo da aynı şekilde bilgimizin şeylere uygunluğundan bahsederken Platon'dan farklı olarak, duylular âleminden başka bir âlemin varlığını kabul etmez. Aristo realist bir özellik taşıyarak reelden ayrı bir bilgi alanı düşünemez. Dolayısıyla duylular âleminde müşahede edemediği şeyin ilmini de yapmaz.⁹¹ Duylularla elde ettiği bilgilerle şeylerin gerçek bilgisine ulaşabileceğini düşünür. Fakat her iki felsefe de esasında dogmatizm görüşünde birleşirler. Daha sonraki yüzyıllarda idealizm ve realizm olarak adlandırılacak bu iki görüşe ek olarak, nominalizm ve konseptualizm de temelde dogmatiklik çatısında birleşir. Realizme göre kavramlarla gerçek arasında tam bir uygunluk vardır, nominalistlere göre asla uygunluk yoktur, konseptualistlere göre ise ancak tasavvurumuzda uygunluk vardır.

İlkçağda doğmuş olan felsefî cereyanların çoğu aslında realizm kökenlidir. Ama bu realizm günümüzde kullanılan anlamından farklı olup, kesin bilgiye ulaşılabilceği anlamı taşır. O dönemde kesin bilgiye ulaşabilme fikri, sofistler dışında genel manada kabul görmüştür. Çünkü sofistler gerçek bilgiye hiçbir şekilde

⁸⁹ Mustafa Çakmak, 'Kant'ın Numen-Fenomen Ayrımı ve Metafizik Eleştirisinin John Hick'in Din Felsefesine Etkileri', **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.11, S.3 (2011), ss.187-200, s.190

⁹⁰ Ayhan Dereko, **Locke'da ve Locke Öncesi Dil Felsefesinde Nesne-Ad İlişkisi**, s.8 <http://www.dicle.edu.tr/Contents/b304f1e6-ea97-418b-b528-45bba00d389d.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.11.2014)

⁹¹ Hamdi Ragıp Atademir, **a.g.e.**, s.93

ulaşılamayacağını savunmuşlardır. Bunu yaparken de dilin gücünü kullanıp, dil felsefesinin temellerini atmışlardır.⁹²

Dogmatik filozoflar bilgiyi ispat etmek için dörde ayrılırlar: Birinci kısım, matematik ilimlerden elde edilen apriori bilgiler ışığında bilgi elde eder; İkinci kısım, tabii ilimleri aposteriori bilgiyle açıklarlar; Üçüncü kısım, her ikisine de müracaat ederek kendince eklektik bir sistem oluşturur; Dördüncü kısım ise kendine has bir metot geliştirip bilgiyi kendince izah ederler.

Dogmatikler mutlak'ın bilgisine ulaşabilmek için farklı usuller geliştirmişlerdir. Bu usuller fikri akımların temelini oluşturmuştur. Bu akımları, genel olarak üçe ayırabiliriz;

1. Natüralizm
2. Spiritüalizm
3. İdealizm⁹³

Daha sonraki bölümlerde açıklayacağımız realizm, nominalizm, konseptualizm ve linguistik akımlarına bir giriş mahiyeti taşıdıkları için kısaca bu kavramları açıklamakta fayda görmekteyiz.

Natüralizm

Natüralizme göre tabiat, yani çevremizdeki beş duyu organımızla duyumladığımız âlem tek gerçeklik alanıdır. Bu yüzden felsefe, mantık, metafizik gibi ilimlerdeki her türlü yorumu tabiat ve onun kanunlarına göre açıklar. Maddi olmayan hiçbir şeyi kabul etmeyen bu akım taraftarları, görünenin arkasında bir görünmeyen âlemin varlığını kabul etmezler.

⁹² Hilmi Ziya Ülken, **Genel Felsefe Dersleri**, Ankara 1972, s.67,68

⁹³ Andre Cresson, **Filozofik sistemler**, İkinci Baskı, İstanbul 2004, s.43

Düşünce tarihinde natüralistler, materyalistlerle aynı kategoride anılırlar. Çünkü her şeyi, maddeyi teşkil eden parçacıkların bir araya gelmesi veya vaziyet değiştirmesi olarak açıklarlar. Bunlar ilke olarak ruhun ve Tanrı'nın varlığını kabul ederler; fakat bunları da sonunda tabiata irca ederler. Çünkü maddelerin meydana gelmesi, unsurların birleşmesini sağlayan türlü bileşimlere, yoğunluklara, darbelere, karşılaşmalara ve hareketlere bağlıdır.⁹⁴

Natüralistler varlığı temellendirip, bilgi elde etmede metot olarak duyu ve deneyi kullanırlar. Varlık felsefesi açısından realist; bilgi felsefesi açısından ise ampiristtirler. Tabiat ve tabiattaki objelerden hareketle kendilerine felsefi bir metot belirleyen Materyalizm, Darwinizm, Materyalist Panteizm, Nominalizm, Mekanizm, Enerjetizm vb. gibi felsefi akımlar, natüralist kategorisinde değerlendirilebilir.⁹⁵

Spiritüalizm

Natüralist felsefenin tekçiliğine karşın, spiritüalist felsefe ikilikten yanadır. Onlara göre âlemde bir düalizm vardır. Yani kâinatta cereyan eden olaylar, birbirine zıt veya aynı cins, münasebet içindedirler.

Spiritüalistler, natüralistler gibi maddi cevheri kabul ederler. Lakin bilgi elde etmede tek başına maddiyatı yeterli görmezler. Görünen dünyanın dışında görünmeyeni anlamak için, maddi tözden, cevherden tamamen ayrı bir prensip gerekmektedir, buna spiritüalistler ruh ismini vermektedirler. Maddi cevher olmadan, bedenimizin içinde hareket ettiği, ne fizik âlem ne de bedenimizin kendisi izah edilebilir. Ruh olmadan da, ne kendiliğinden tasavvurlar ne düşünceler, ne kararlar ne de şuur izah edilebilir.

⁹⁴ Hilmi Ziya Ülken, **a.g.e.**, s.106

⁹⁵ Hamdi Ragıp Atademir, **a.g.e.**, s.21-23

Spiritüalistler bilgi elde ederken, madde ve ruhun nitelik ve nicelik bakımından da bir ikiliği olduğuna inanırlar. Mesela duyu organlarıyla elde edilen bilgiler göz önüne alınırsa, bunların her birinin farklı cinsten olduğu görülür. Bu farklılık, aynı duyu organından elde edilse de, farklı duyu organlarından elde edilse de yadsınamaz. Dolayısıyla şuurda niteliklerden meydana gelmiş bir âlem vücuda getirilir. Düşünüldüğü zaman dış âlemden elde edilen tasavvurların, iç âlemlerle eklettik bir yapıda birleştirildiği görülür. Bu şekilde nitelikler ruhun ürünü olurlar. Ruhun bu ürünü meydana getirmesi için belli bir tepki de bulunması gerekir. Tepki çok fazla veya çok azsa herhangi bir ürün oluşmaz. Ruha bu tepkiyi veren ise beyindir.

Tinselcilik olarak da adlandırılan Spiritüalizm, birçok felsefi akımın içinde yer almaktadır. Bunlardan başlıcaları şunlardır; ideacılık (Platon), öznel düşüncecilik (Descartes, Fichte, Hume), nesnel düşüncecilik (Plotinos, Augustinus Thomas, Shelling), saltık düşüncecilik (Hegel), deneyüstü düşüncecilik (Kant), özdeksizcilik (Berkeley), gerçekçilik (Anselmus, Guillaume), olguculuk (Comte), olaybilimci düşüncecilik (Husserl), sezgicilik (Bergson), varoluşçuluk (Kirkegaard, Heidegger, Jaspers, Sartre, Marcel), yeniolguculuk (Carnap, Russell), yenigerçekçilik (Whitehead).⁹⁶

İdealizm

İdealizm filozoflar tarafından farklı farklı telakki edilmekle birlikte, genelde, var olan ya da var olduğu bilinen her şeyin zihinsel olduğunu savunan doktrindir. İdealizm, varlık ve düşüncenin birbirlerinden bağımsız olduğunu savunan gerçekçilik, maddecilik ve doğalcılık gibi felsefi görüşlere, zıt bir karakter taşımaktadır. Felsefede İdealizm, varolanların anlamlandırılmasında ve bir gerçeklik kuramı geliştirilmesinde,

⁹⁶ Süleyman Hayri Bolay, 'Spiritualizm', **Felsefi Doktrinler Sözlüğü**, İstanbul 1981, s.268-269, Hançerlioğlu, 'Tinselcilik', C.6, s.322

bilinç ile maddi olmayan zihni yegane başvuru merci kabul eder. İdealizm anlayışının temelleri önce Platon'un İdealar Dünyası Kuramıyla atılmış olup, daha sonraki filozofların katkıları ile güçlendirilmiştir.⁹⁷

Gerçek bir idealizm, bilinen ve varlığı inkâr edilemez unsurları kabul eder. Bunu yaparken de her türlü cevheri reddeder. Görünenlerin arkasına gizlenmiş hiçbir cevheri kabul etmez. Kendisine temel olarak, herkesin tecrübe ile bildiği ve şüphe duymadan gerçek olduğunu kabul ettiği şuur hallerini yani fikirleri alır. Mutlak olanı başka bir şeye müracaat etmeden, izah edebileceğimizi telkin eder. Dolayısıyla olup biten her şeyin tasavvurlardan ibaret olduğunu savunur.

Platon'dan sonra idealizm bir çok evre geçirmiştir. Mesela Descartes, ilk olarak duyu organlarından elde edilen bilgilerden gerçek bilgilere ulaşmanın mümkün olmadığını iddia edip, her şeyden şüphe duymaya başlar. Sonra kendisinden yani şuurundan şüphe duyamayacağını anlar. Bu şekliyle idealist bir düşünce yapısına sahip olur. Fakat sonrasında dış dünyadaki maddiyatı kabul ettiği için realizme kayar.⁹⁸

Bir diğer idealist filozof hem cevherci hem de fertçi olan Leibniz'dir. Ona göre de maddi cevher yoktur, lakin birbirinden farklı maddi olmayan cevherler vardır. Mekân görünüşten ibarettir. Ferdi ve bir arada bulunan sonsuz sayıda monad'lar mevcuttur. Onlardan her biri kendi şuurumuz gibi içine kapalı, manevi birer âlemdir. Sadece şuur bilinebilir, dolayısıyla analogi sayesinde var olan her şey, şuur gibi düşünülebilir.⁹⁹

Berkeley'e göre ise, şeylerin niteliklerinden her biri, kendi başına ayrı bir gerçeklikte varolmayıp, birçoğunu aynı konuda birleşmektedir. Fakat şuurda her

⁹⁷ Bertrand Russell, **Felsefe Sorunları**, Üçüncü Baskı, İstanbul 1994, s.33-34

⁹⁸ Hilmi Ziya Ülken, **a.g.e.**, s.86

⁹⁹ Hilmi Ziya Ülken, **a.g.e.**, s.87

niteliği ötekilerinden ayıran inceleme gücü vardır. Böylece soyut fikirler kurulur. Berkeley'in dış âlemi inkârı, sübjektif idealizmin doğmasını sağlamıştır.¹⁰⁰

- 2. Septisizm

Bilgi problemini sistemleştiren ilk septik filozof Pyrrhon'dur. Ona göre yapılacak ilk iş, hayatın nihai gayesi olan mutluluğa, bilgi sayesinde erişilip erişilemeyeceğini araştırmaktır. Lakin bilginin mutluluğa erişirebilecek kudreti yoktur. Çünkü her ne görüş ortaya atılırsa atılsın bunu çürütecek başka bir görüş mevcuttur. Bu sebeple de hiçbir şey bilinemez. Yapılacak olan tek şey her şey hakkında kuşku duymaktır.¹⁰¹

Şüphecilere göre dogmatikler bilgi elde ettiklerini zannederek hataya düşmüşlerdir. Çünkü hali hazırda bulunun bilgi elde etme yöntemleri bizi mutlak bilgiye ulaştırmada yetersizdir. Bu durumda dogmatikler, ya kullanılan yöntemleri tenkit etmemiş ya da eksik tenkit etmiştir. İnsan bilgi elde ederken ya duyularına ya da zekâsına güvenir, ancak septiklere göre bu iki meleke de aldatıcıdır. Zamana, mekâna, duruma ve diğer birçok şeye göre değişiklik gösterdiği için, hiçbir zaman gerçeğin bilgisine ulaşılamaz.¹⁰²

Süregelen bilginin kaynağı problemi, esasında zihin ile varolan şeyler arasındaki bir problemdir. Bu da beraberinde kavramların neliği sorununu getirmektedir. Çünkü mantıklı düşünmenin temel ilkeleri kavramlardır. Kavramın ne olduğu sorusu, Sokrates'ten beri felsefenin temel sorularından biri olmuştur. Soru, filozofları birbirleriyle karşı karşıya getirmiştir. Platon, kavrama idea demiş ve ona ideal alanda bir gerçeklik atfetmiştir. Sokrates'ten Aristoteles'e, Hume ve Kant'a kadar

¹⁰⁰ Hilmi Ziya Ülken, **a.g.e.**, s.87

¹⁰¹ Hüsamettin Erdem, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Dördüncü Baskı, Konya 2000, s.286-287

¹⁰² Andre Cresson, **a.g.e.**, s.210-213

birçok filozof, bu konudaki farklı yaklaşımlarına rağmen, temelde kavramı, bir şeyin zihindeki tasarımı olarak kabul etmişlerdir. Son olarak neopozitivist filozoflar, kavram yerine, dilde anlam taşıyan ve tanımlanabilir olan terimden söz edilebileceğini, çünkü kavramın dilden bağımsız bir neliğinin olamayacağını ileri sürmüşlerdir. Bu sayede kavram konusunu, mantık ilminin dışında bir alana yerleştirmek istemişlerdir.¹⁰³

Eğer kavramların nasıl oluştuğunu ortaya koyarsak, mantığın ve bilginin de nasıl oluştuğu hakkında bazı tezler öne sürebiliriz. Durkheim'e göre, "mantıklı düşünmenin doğuşunda toplumun nasıl bir rol oynadığını aramak, kavramların teşekkülüne, onun nasıl katıldığını düşünmeye eşittir." Böylece, kavramların ve kategorilerin (temel kavramların) oluşumunu ve menşeyini açıkladığımızda, düşüncenin oluşumunu da açıklamış oluruz.¹⁰⁴

Felsefe tarihi içerisinde kavramların ne olduğu, neyi ifade ettiği, gerçekliği yansıtıp yansıtmadığı gibi birçok tartışma bulunmaktadır. Tartışmanın en ateşli tarafları realizm ve nominalizm cephesidir ki her ikisi de ortaçağa damga vurmuşlardır. Ancak bunların dışında orta yolu bulmaya çalışan konseptualistler ve XX. yy'a gelindiğinde dili bambaşka bir boyuta taşıyan dilciler de bulunmaktadır. Bunları kısaca şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Realizm: Kavramlar insan zihninden bağımsız olarak mevcuttur. Onlar ideal âlemde bulunan varolanları resmeder. Bu görüşün ilk sahibi Platondur. Onun mimesis(taklit) teorisi, Wittgenstein'in dile ilişkin resim teorisiyle aynı karaktere sahiptir. Bu da yüzyıllar boyunca canlılığını yitirmeyen bir görüş olduğunun kanıtıdır.

¹⁰³ Doğan Özlem, **a.g.e.**, s.65

¹⁰⁴ A. Kadir Çüçen, **a.g.e.**, s.10

2. Nominalizm: Kavramlar sadece ses ve sözden meydana gelir, onlara gerçeklik yüklemek yersizdir. Dolayısıyla kavramların tek başına veya tekillerde mevcut olması mümkün değildir.
3. Konseptualizm: Kavramlar zihnimizde tekillerin varlığıyla varolurlar. Yani tek başlarına bir gerçekliğe sahip olmasalar da tekillerde varlıklarını devam ettirir, onlarda içkin olarak bulunurlar.
4. Linguistics: Dilin özel olarak bilimini yapanların oluşturduğu bir guruptur. Dilin gerçekliği yansıttığı fakat bu gerçekliğin kendi yarattığı bir gerçeklik olduğunu savunan görüştür. Richard Rorty'nin meşhur kitabı 'Linguistik Talk' bu değişimi başlatmış, Saussure'le birlikte dilbilimin temelleri atılmış ve sonraları çok farklı boyutlara taşınmıştır.¹⁰⁵

Esasında kavram tartışmalarının temelinde yatan sebeplerden bir tanesi de, ilk isimlendirmenin nasıl olduğu problemidir. İlk isimlendirmenin nasıl olduğu, nasıl ortaya çıktığı ile ilgili birçok farklı görüş bulunmaktadır. Bu mesele ilk çağlardan günümüze gelen bir tartışma konusudur. Kuran-ı Kerim'de de bu konu ile ilgili; 'Allah Âdem'e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları önce meleklerle arzedip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi.'¹⁰⁶ ayeti bulunmaktadır. Bu ayetin anlamı kimilerine göre Allah'ın Âdem'e isimleri öğretmesi, kimilerine göre ise isim türetebilme yeteneğini öğretmesidir.¹⁰⁷ Bu konu Platon gibi ünlü filozofların da içinde bulunduğu realist topluluğun, ekseriyetle üzerinde durduğu, cennette Âdem'in konuştuğu kusursuz dilin meydana geliş serüvenidir ve bizim gerçekliğin

¹⁰⁵ A. Kadir Çüçen, **a.g.e.**, 12

¹⁰⁶ 2/BAKARA-31, ('Ve alleme âdemel esmâe kullehâ summe aradahum alel melâiketi fe kâle enbiûnî bi esmâi hâulâi in kuntum sadikîn(sadikîne)')

¹⁰⁷ İbrahim Çapak, 'Sokrates ve Gazali'ye Göre Dil'in Menşei', **Dini Araştırmalar**, C.6, S.18, ss.65-74, s.69-70

resmini çizebilmemizin tek yoludur. Kusursuz dile ulaşmak insanlığı hakikate götürecek tek yoldur. Bu sebeptendir ki yüzyıllarca kusursuz dil arayışı devam etmiştir.

Kitab-ı Mukaddes'te geçen Babil olayı, kusursuz dilin nasıl ortadan kaybolduğunun bir işareti olarak bazı çevrelerce kabul edilmiştir. Babil felaketine göre Allah Âdem'i cennetten kovup Dünya'ya göndermiştir Tabi ki Dünya'ya geldiği sırada Âdem, daha sonrasında da çocukları, kusursuz dili konuşmaktaydılar. Bu dili yüzyıllarca hiç değiştirmeden kullandılar. Ancak bir süre sonra Âdem'in çocuklarının cennete tekrar ulaşma isteği onların felaketi olmuştur. Çünkü Âdem'in çocukları cennete ulaşmak için Babil kulesini inşa etmeye karar verirler. Bu kuleyi duyan Tanrı çok sinirlenir. Meleklerini de alıp Dünya'ya iner ve Âdem'in çocuklarının dillerini değiştirir. Her biri farklı bir dil konuşmaya başlayan kardeşler, artık birbiriyle anlaşamaz ve kule inşaatı yarım kalır. Dolayısıyla da cennete ulaşamazlar.¹⁰⁸

Farklı dilleri konuşmanın insanlık için geri dönülemez bir felaket olduğu, Platon'un Kratylos diyalogundan beri devam eden, realistlerin çözmeye çalıştığı bir konudur. Çünkü Platon'un da üzerinde ısrarla durduğu gibi farklı dilleri konuşmak insanlığı gerçek dilden uzaklaştırır ve bu da hakikatin bulunabilme ihtimalini ortadan kaldırır. Ancak nominalistlere göre, adların bir gerçekliği olmadığı için, gerçek dil de yoktur. Onlara göre farklı diller, farklı bakış açılarını dolayısıyla düşünsel gelişimi sağlar. Çünkü diller kavramların yani düşüncenin gelişimini sağlar. Mesela Julian Huxley, sözel kavramların gelişiminin, insanın düşünsel kazanımlarını daha ileriye götürecek kazanımlar sağladığını savunmaktadır.¹⁰⁹ Sözel kavramların gelişmesi dillerin gelişmesine bağlıdır. Dolayısıyla farklı diller insanoğlu için fırsattan başka bir

¹⁰⁸ Kitab-ı Mukaddes, Tekvin 11. Bap

¹⁰⁹ Benjamin Lee Whorf, **Langua.g.e. Thought and Reality**, Selected Writings of Benjamin Lee Whorf, Edited and with an introduction by John B. Carroll, The M.I.T. Press, United States of America 1956, s.VI

şey değildir. İşte nominalizm ve realizm arasındaki yüzyıllık tartışmanın çıkış noktalarından birisi burasıdır. Realizm tanrının Âdem’le konuştuğu kusursuz dili bulmaya çalışırken, nominalizm farklı dillerin olması gerektiğini savunmuştur. Çünkü realizm Platon’un kusursuz devlet anlayışında olduğu gibi, hep kusursuzun peşindedir.

Görüldüğü üzere kavram tartışmaları üç temel akım etrafında toplanmıştır. Realizm, nominalizm ve konseptualizm. Esasında temelleri çok eskilere dayanmakla birlikte 19.yy’da kavram tartışmalarına yeni bir boyut kazandıran, dil felsefesinin, müşterek bir alan olması gerektiğini savunan dilcileri de akımlara dâhil edebiliriz. Kavramların neliği konusunu açmak adına bu dört cereyan sırasıyla şu şekildedir.

1. Realizm

Realizm, varolanların insan bilincinden bağımsız olarak mevcut olduğunu savunan bir akımdır.¹¹⁰ İlkçağlardan beri varlığını sürdüren bu akımın, algılanma ve ifade tarzında zamanla değişiklikler olmuştur. Çünkü birçok filozofun düşünce öğretisi, realizmin bir yönünü kendisine ilham olarak almış ve bu da realizm kavramının anlamsal boyutunun her filozofta yeniden kurulmasına neden olmuştur. Öncelikli olarak şunu belirtmek gerekmektedir ki her ne kadar realizm somut varlık alanındaki gerçeklikle ilgileniyormuş gibi görünse de, tarihte soyut realizm örnekleri hiç de yadsınamayacak kadar çoktur. Soyut realizm tarafları somutların aksine zihni varlıkların gerçekliğine inanmaktadırlar.¹¹¹

Realizmin temel öğretisi, dış dünyada, zihnimizde veya nerde olduğunu düşünüyorsak oradaki gerçek varlığın, ne olduğu ve nasıl olduğu hakkında, herhangi bir tasarruf olmadan da yani biz onları duyumlamasak ya da düşünmesek de, varlığının

¹¹⁰ Süleyman Hayri Bolay, ‘Realizm’, **a.g.e.**, s.239, Orhan Hançerlioğlu, ‘Gerçekçilik’, **a.g.e.**, s. 217

¹¹¹ M. Rosenthal, P. Yudin, ‘Realite’, **a.g.e.**, s.390, Orhan Hançerlioğlu, ‘Gerçek’, **a.g.e.**, s.215

kabul edilmesidir. Örneğin güneş sistemindeki gezegen miktarı biz onları algılasak da algılamasak da aynıdır değişmez veya Platon'un gerçek olduğuna inandığı idealar dünyasındaki gerçeklik, tecrübeden bağımsız, her zaman hakiki varlık alanı olarak mevcuttur. Realizm ilkçağlardan günümüze kadar canlılığını hep korumuş, sürekli kendisine taraftar bulmuştur. Onun gelişim ve değişim evrelerini dört ana dönemde inceleyebiliriz.

İlkçağda Realizm

İlkçağlarda felsefe genel manada bir tabiat felsefesi niteliği taşımaktadır. Bu dönem de birbiriyle bağlantılı fikirler ileri süren çok sayıda düşünür, kendilerinden önce varolan dini inançların etkisinden, felsefeyi kurtarmaya çalışmakta ve varlık öğretisini temellendirmeye çalışmaktadırlar. Bu düşünürlerin başlattığı akıma Eski Doğa Felsefesi denilmektedir. Onları sayı kavramıyla yoğun bir şekilde ilgilenen Pisagor (Pythagoras) ve ardından doğa felsefesinin yeni akımları izlemiştir. Doğayı açıklamaya çalışan bu dönemin filozoflarının felsefe yapma yöntemi ise, içten geldiği gibi, doğaçlama, düşüncelerin herhangi bir eleştiri süzgecinden geçirilmediği, dayanakların belirtilmediği düşünceler sistemidir. Dolayısıyla dogmacı olarak nitelendirilebilirler.¹¹²

İlkçağ düşünürleri çevrelerinde olup bitenlere anlam vermeye çalışırken, aslında kendilerinden sonra devam edecek olan felsefi geleneğin ilk adımlarını atmışlardır. Bu dönemde insanlar duyularıyla elde ettikleri bilgilerin gerçekliğine inanmışlardır. Sonraki dönemlerde çocuksu gerçekçilik veya kendiliğinden

¹¹² H. J. Störig, **İlkçağ Felsefesi Hint Çin Yunan**, Çev. Ömer Cemal Güngören, İkinci Basım, İstanbul 2000, s.187

gerçekçilik olarak adlandırılan bu realizm çeşidi, temelde öz ve olguların bir ve aynı olduğunu ileri sürmektedir.¹¹³

Antikçağda Realizm

Soyut realizmin, yani nesnel gerçekliği gerçek saymayan, buna karşın tümellerin yani soyut olanın gerçek olduğuna inanan öğretinin temelleri, Antik Çağ'da başta Platon ve Aristoteles olmak üzere birçok düşünürün çabalarıyla atılmıştır. Aristoteles'in anlayışa göre gerçek bireysel olan değil, tümellerdir. Tümeller ise ancak bireysel olanda mevcut olabilir.¹¹⁴ Platon ise realist bir filozoftur. Ancak onun realizmi maddi dünyadaki realizm değil düşünülebilen âlemin realizmidir. Ona göre varolan her şey düşünülebilendir.¹¹⁵ Tecrübenin çokluğu kavramların birliğine indirgenirse ilim elde edilir. Platon, Sokrates'in kavramlara verdiği değeri matematik ve geometriye vermiştir. Hatta Akademiya'nın kapısına 'geometri bilmeyen giremez' diye yazarak onun, ilmin dili olarak, ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu yönüyle realizm öğretisi oluşmaya başlamıştır.¹¹⁶

Aristo da realist bir filozoftur, çünkü o reelden ayrı bir bilgi alanı düşünemez. Dolayısıyla duyular âleminde müşahade edemediği şeyin ilmini de yapmaz.¹¹⁷ Aristo'ya göre gerçeklik tek tek varolanlardan meydana gelir. Ancak bunların ilmi tümellerle yapılır. Ona göre ilim hem özün hem de sebeplerin bilgisidir. Aristo sadece duyumlayabildiği şeylerin varlığına inanır. Yani nesnelere birlikte bulunan kavramlar

¹¹³ Ted Honderich, 'Realism in Metaphysics', **Philosophy**, Oxford University Press, 2005, s.789, Orhan Hançerlioğlu, 'Gerçekçilik', **a.g.e.**, s.217

¹¹⁴ Ted Honderich, 'Aristotelianism', **a.g.e.**, s.51, Orhan Hançerlioğlu, **a.g.e.**, s.217

¹¹⁵ Hamdi Ragıp Atademir, **a.g.e.**, s. 51

¹¹⁶ Hamdi Ragıp Atademir, **a.g.e.**, s.58

¹¹⁷ Hamdi Ragıp Atademir, **a.g.e.**, s.93

dışında zihinde başka bir gerçeklik yoktur.¹¹⁸ İlim umumi ve zaruri kavramlarla ilgilenir. Öz bir varlığın olmazsa olmaz karakteridir.¹¹⁹

Aristo'ya göre kavramlar dış dünyada nesnelere önce ve üstün varlıklardır.¹²⁰ Ona göre mantık reelin kanunlarını bilmek için metafiziğe ihtiyaç duyar. Böylece kendisini ontolojik olarak temellendirir.¹²¹

Bu dönemde hiçbir şeyin bilinemeyeceğini ve kavramların yalnızca adlardan ibaret olduğunu savunan sofistlere, Aristo şöyle cevap verir: 'İlim ancak düşünce sayesinde yapılır. Düşünme eyleminin gerçekleştiği yer ise zihindir. Kavramlar nesnelere kendileri değil, zihinde bulunan tezahürleridir. Nesnelere ilim yapılamaz, bu yüzden fertlerde ortak bulunan tümel kavramlara ihtiyaç vardır ki ancak bu sayede düşünme eylemi gerçekleşir.'¹²²

Yunan filozofları, varolanların bize yansıyan niteliklerini ikiye ayırırlar. Birincisi, nesnelere kendilerinde olan ağırlık, büyüklük, dayanıklılık gibi ilk nitelikler, ikincisi, koku, tat, sıcaklık gibi bizde olan ikincil nitelikler. Ancak bilimin ilerlemesiyle ikincil nitelikler ilk niteliklere aynen uygulanmıştır. Çünkü özelliklerin nesnelere değil fertlerde olduğu görüşü ileri sürülmüştür. Buna kanıt olarak da şu örneği verebiliriz; Güneşe çıplak gözle baktığımız zaman, onu, yuvarlak, düz ve kırmızı olarak görürüz. Oysa bir teleskop veya daha ileri bir teknolojiyle güneş incelendiği zaman, güneşin düz ve kırmızı olmadığı anlaşılır. Güneşe atfettiğimiz yanlış nitelikler böylece ortaya çıkar. Ancak niteliklerin yanlış olması sonucu, güneşin varolmadığı sonucunu doğurmaz.¹²³

¹¹⁸ Hamdi Ragıp Atademir, **a.g.e.**, s.83

¹¹⁹ Hamdi Ragıp Atademir, **a.g.e.**, s.85

¹²⁰ Hamdi Ragıp Atademir, **a.g.e.**, s.60

¹²¹ Hamdi Ragıp Atademir, **a.g.e.**, s.76

¹²² Hamdi Ragıp Atademir, **a.g.e.**, s.101

¹²³ Georges Politzer, **Felsefenin Başlangıç İlkeleri**, Çev. Sevim Belli, Ankara 2009, s.27

Ortaçağda Realizm

Yunan felsefesinin küllerinden doğan Ortaçağ Felsefesi, kendisini Platon ve Aristo'nun felsefi öğretileriyle temellendirmeye çalışmıştır. Çünkü bu dönemde dinin, d şune eylemi üzerinde yoğun baskısı vardır. Kilisenin uyguladığı baskı, d şun rleri nesnel gerçeklik alanından metafizik gerçeklik alanına itmektedir. Dolayısıyla metafizik alana yer açmak için, tümellerin gerçekliğini kabul etmek, en doğru yol olarak görülmüştür.

Platon'un realizmi ortaçağa yön veren anlayışlardan bir tanesidir. Onun kusursuzu arama çabaları, bu dönemde d şun rleri, ideal ve kusursuz bir dil arayışına yönlendirmektedir. Skol stik zihniyet, dini doğmalarını temellendirmek için kusursuz dilin varlığına dayanmaktadır. Ortaçağ Hıristiyan  leminin akıl yapısı bu arayış için biçilmiş kaftandır. Çünkü tek dil, tek d şune yapısı demektir ve bu da dini dogmaların insanlığa sorunsuz bir şekilde kabul ettirilebilmesi için kolaylık sağlamaktadır. Bu yüzden ortaçağda yoğun olarak kusursuz dil arayışına gidilmiştir. Bu dil, Tanrı'nın  dem ile cennette konuştuğu dildir ve ancak onun bulunmasıyla gerçekliğe ulaşılabilir. Kilisesinin evrensel dil arayışı, modernitenin doğuşundan sonra, seküler bir hal almış ve bu şekilde devam etmiştir.

Kusursuz dil arayışını devam ettiren filozoflar bir süre sonra anlamışlardır ki, Tanrı'nın  dem ile konuştuğu dili bulmanın imkânı yoktur. Bu sonuç onları kendi kusursuz dillerini icat etmeye itmiştir. Kusursuz dil, öyle bir dil olmalıydı ki, yery zindeki herkes onu konuşmalı ve o, gerçekliğin yansıması olmalıydı. Bu arayış ortaçağ d şune tarihine ilham vermiştir. Örneğin Galileo Newton gibi bilim adamları, fiziğin kurallarını matematiğin diliyle yazmışlardır. Çünkü ancak matematik gibi bir dil insanoğluna tabiatın bilgisini verir ve ancak bu yolla kazanılan bilgi tabiata sahip

olma becerisi kazandırır. Mesela Bacon, *The New Organon* 'da, Aristo'nun öğretilerine ek olarak kusursuz dilin matematik dil olduğunu, Robert Boyle ise, fiziğin dilinin matematik dil sayesinde oluştuğunu belirtmiştir.¹²⁴

19.yy da gündemde olan bu durum 20.yy da zirveye çıkarak, Viyana pozitivistlerinin etkisiyle altın günlerini yaşamıştır. Modernitenin 17.yy da oluşturmaya başladığı matematik dil, Witgensteinin resim teorisi ile devam etmiştir. Dolayısıyla matematik dil, modernitenin dili olmuştur. 17.yy dile ilişkin konuşmaların yoğunlaştığı bir dönemdir. Bacon,¹²⁵ *The New Organon* 'da, Thomas Hobbes *Livyata* 'da, John Locke insan zihni hakkında yazdığında hep dil üzerine çözümler yapmışlardır.

Yapılan çözümler, dilin kesin bilgiye bizi nasıl ulaştırabileceği hakkında olmuş ve sonuçta dili fazlalıklarından kurtarma gündeme gelmiştir. Bacon'un, insanın doğruya ulaşmasını engelleyen, zihni bulandıran idoller¹²⁶den bahsetmesi, Thomas Hobbes'in *Livyata* isimli eserini kaleme alırken, her ne kadar modern politika üzerine eğilse de, eserin giriş bölümünü tamamen dil ve onun kullanımına ayırması, metaforların insan zihnini nasıl kirlettiğinden bahsetmesi, hep dili kusursuzlaştırma çabalarının ürünüdür. Bunların dışında 17.yy da John Wilkins, George Dalgarno gibi ünlü filozoflar Londra'da evrensen dil arayışı peşinde koşmuşlardır. Bu filozoflara göre kusursuz bir dil inşa etmenin yegâne temeli, o dili fazlalıklardan kurtarmak ve

¹²⁴ Francis Bacon, *The New Organon*, CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, 2000, s.XV

¹²⁵ 17.yy'ın en yenilikçi filozoflarından biri olan Bacon, eski sistemin geride bırakılıp yeni bir bakış açısı kazanılması gerektiğine inanarak, matematiğin kesinliğini doğa felsefesinin tanımlanmasında kullanır. Bkz: Cevizci, Ahmet, *On yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, Bursa 2001, s.11

¹²⁶ Bacon'a göre idoller insan zihnini kirletir. Dört tane idol vardır: soy idolleri, mağara idolleri, tiyatro idolleri ve çarşı pazar idolleri. Bunlardan en tehlikelisi çarşı pazar idolleridir. Çünkü o insanların konuştukları sözcükleri belirsizleştirerek, birbirlerini anlamalarını zorlaştırır. Bkz. *A.g.e.*, s.20

gerçekliği yansıtmayı için onu tek anlamlılığa büründürmektir. Bu dil arayışına Leibniz de katılmıştır.

Kusursuz dil arayışına gereksinin duyulmasının sebeplerinden bir tanesi de, toplumun değişiyor olması, bu değişimin, kullanışlı, sade ve anlaşılır bir dile olan ihtiyacı artırmasıdır. Feodalizmin yıkılıp, kapitalist toplumun meydana gelmesi, işçi sınıfının ortaya çıkması, modern kentlerin kurulması, yeni bir kontratın yapılmasını gerektirmiştir. Modern bir toplumun belirsiz bir dil ile gerçekliğe ve mükemmeliyete ulaşması mümkün değildir. Bu yüzden kusursuz bir dil inşa edilmeli ki insanlar, bu sayede birbirlerini çok daha rahat anlayabilsin, yeni düzene ayak uydurabilsin ve orta çağın karanlığından kurtulabilsinler.¹²⁷

Ortaçağda dile verilen bu önem, realizm akımının varolan anlamını değişime uğratmıştır. Sonuçta bilimin ilerlemesi ve matematik dil, realizmi nesnel dünyaının gerçekliğine doğru itmiştir.

Günümüzde Realizm

19. yüzyılda bilimsellik Tanrısalılaştırmaya çalışılmıştır. Bu çaba bilimde materyalist bir fırtına estirmiştir. Fakat bilim hiçbir zaman ortaçağın karanlık zamanlarında Tanrı'nın yüceltildiği kadar yüceltilememiştir. Bunun yanında sanat ve diğer alanlar, hiçbir zaman ortaçağın Tanrı'sına hizmet ettiği gibi bilime hizmet etmemiştir.¹²⁸

Günümüzde realizm ortaçağ realizminden farklı olarak, tümellerin gerçek oldukları halde zihinsel olmadıklarını iddia etmektedir 20. yüzyılda Morgan, Whitehead, Munn, Russell, Alexander, Broad, Price, Ayer gibi düşünürler,

¹²⁷ Umberto Eco, **Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı**, Çev: Kemal Atakay, İstanbul 2009, s. 16-17

¹²⁸ Hermann Broch, **Edebiyat ve Felsefe**, Çev. Ahmet Sarı, Ankara 2006, s.4

genellikle mantık ve matematik dili kullanarak, bilimsel metot ve kavramları incelemişlerdir. Bu sebeple idealizm ve maddeciliğin kısır döngülerine düşmeden dil ile gerçeklik bağlantısını doğru olarak kurmak istemişlerdir.¹²⁹

Materyalizm akımı da günümüzde realizmin bir dalgasını teşkil eder. Materyalistler için madde ve varlık, düşünce eyleminden bağımsız, kendiliğinden varolan gerçek şeylerdir ve varolmak için düşünceye ya da ruha gereksinim duymazlar. Onlara göre, maddesiz yani cisimsiz düşünce olamaz. Materyalistlere göre, bizim bu dünya hakkında edindiğimiz bilgiler gün geçtikçe ilerlemekte ve bizi gerçekliğe daha da yakınlaştırmaktadır. Çünkü bilimler, sürekli olarak deney yoluyla bizi çevreleyen varolanların kendilerine özgü ve bizden bağımsız bir gerçeklikleri olduğunu kanıtlamakta, aynı zamanda insanlar, bu şeylerin bir bölümünü yeniden üretebilmektedirler. Materyalist öğretiyi şu şekilde maddelendirebiliriz;

1. Ruhü yaratan maddedir ve bilimsel olarak, maddesiz ruh yoktur.
2. Madde, ruhtan bağımsız olarak vardır. Maddenin kendine özgü varlığının olması, onu ruha gereksinim duymayan bir karaktere büründürür. Dolayısıyla idealistlerin söylediklerinin aksine, şeyleri yaratan fikirlerimiz değil, fikirlerimizi yaratan şeylerdir.
3. İnsanoğlu, dünyayı bilimlerin vasıtasıyla tanıyabilme yeteneğindedir. Maddeden ve dünyadan edinilen fikirler, bilimlerin yardımıyla daha gerçek bir zemine taşınır. Bu sayede bilinenler kesinleştirilip, bilinmeyenler de kolayca öğrenilebilir.¹³⁰

¹²⁹ Mustafa Ergün, **a.g.e.**, s.11

¹³⁰ Georges Politzer, **a.g.e.**, s.32-33

Son olarak realizmin genel olarak Şu çeŐitlerinden bahsedebiliriz;

Ontolojik Realizm

Gerçekliği, varlık felsefesinin temel öğretilerini kullanarak temellendirmeye çalışır. Ontoloji, varlığı yani var olanları, bir bütün olarak inceler. Bu öğreتيye göre varlık bütün varolanların toplamından oluşan tek bir şeydir. Tek bir gerçeklik vardır, o da varlıktır. 18. Yüzyılda Christian Wolff tarafından 'Reel Varlık' kavramı sistemli bir şekilde ontolojide kullanılmıştır.¹³¹

Wittgenstein dünyayı metafizik olan şeylerden temizlemiş, sadece olgularla, var olan şeylerle, yani dünyanın bilgisini veren, kullandığımız cümleleri doğru veya yanlış kılan şeylerle ilgili konuşabileceğimizi söylemiştir. Dünyada bulunan tekil nesnelere, bize, dünyanın ne olduğuyla ilgili tam bir bilgi veremez. Nesnelere özellikleri ve aralarındaki ilişkiler, dünyanın ne olduğuyla ilgili bilgisini verir. Wittgenstein "Dünya olguların toplamıdır, şeylerin değil" derken aslında üzerinde konuşulabilen, felsefe yapılabilen reel bir varlık alanından bahsetmiştir.¹³²

Kavramsal Realizm

Kavramlar varolanların zihindeki yansımasıdır. Düşünce alanında bulunan kavramlara gerçeklik atfeden realizm çeşidini, kavramsal realizm oluşturur. Bu görüşün en önemli tarafları Platon ve Aristoteles'tir. Platon tikel varlıklar şeklinde ideal dünyada bulunan şeylerin tümel kavramlarını, Aristoteles ise tek tek bireylerde bulunan özlerin tümel kavramlarını gerçeklik alanı olarak kabul etmiştir. Platon için gerçeklik, düşünülen bir şey olup, dış dünyada bulunan ve bizim müşahede ettiğimiz her şeyin idealar dünyasındaki yansıması iken, Aristoteles için gerçek olan, duyuyla algılanan şeylerdir.

¹³¹ Mustafa Ergün, **a.g.e.**, s.2

¹³² Ömer Naci Soykan, **Felsefe ve Dil Wittgenstein Üzerine Bir Araştırma**, İstanbul 2006, s.29

Bilimsel Realizm

Bilimin teori ve kavramlarının, gerçekliği elde etmeyi sağladığını savunan realizm türüdür. Bu görüşe göre bilgi, zihnimizden bağımsız ve nesnel bir gerçekliğe sahiptir. Bilim ise yaptığı araştırmalar ve deneyler sayesinde, nesnelere görünen, görünmeyen bütün yapılarını bize bildirir. Mesela atomlar, mikroorganizmalar gibi, gözle görülemeyen şeylerin gerçekliğini bilim sayesinde öğreniriz. Bilim teorileri doğrulandığı ölçüde güvenilir olur ve doğruluk değeri kazanır. Sonuç olarak bilim gerçekliğe ulaşmak için şeyleri doğru bir biçimde anlamlandırır ve tanımlar, bu sayede algı dünyamızı geliştirip bizi gerçekliğe yaklaştırır.¹³³

2. Nominalizm

Nominalizm, kavramların, terimlerin, tanımların, tasarımların, hatta konuşulan dillerin bile gerçek ya da nesnel, hiçbir varlığının veya anlamının bulunmadığını öne süren felsefi doktrindir. Bu anlayışa göre, yukarıda sözü geçen sınıflandırıcı semboller insanların onlara yüklediği anlamlar doğrultusunda varlık, anlam ve değer kazanır. Adcılığa tek gerçek tek tek varlıklardır. Dolayısıyla metafizik sözcükler başka sözcüklere gönderme yapmaktan ileri gidemez.¹³⁴ Bu sebeple tümeller yalnızca birer addan ibaret olup herhangi bir gerçeklikleri yoktur.

Tümeller nesnelere sonra gelirler. Örneğin renkleri ele aldığımız zaman evrende bağımsız olmadıklarını görürüz. Tek başına kırmızı, sarı, siyah gibi renkler mevcut değildir. Renkler ancak bir nesne ile birlikte var olur. Önce nesnenin kendisi,

¹³³ Edward Craig, 'Scientific realism and social science', **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, Version 1.0, London and New York: Routledge 1998, ss. 408-410

¹³⁴ Abdülbaki Güçlü, Uzun, Erkan, Uzun, Serkan, Yolsal, Ümit Hüsrev, 'Ortaçağ Felsefesi', **Felsefe Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2003, s.1077

sonra da rengi algılanır. Her ikisi de algılandıktan sonra zihinde bunlara ait kavramlar oluşur.¹³⁵

Adcılık anlayışı, Antik Çağ felsefesinde Sofistler ve Antisthenes tarafından temellerinin atıldığı, sonrasında Stoacılar ve nihayet son dönem Ortaçağ düşünürlerinin geliştirdiği bir öğretilerdir. Kavramların sadece adlardan ibaret olduğu ve gerçeğin anlaşılabilir olmadığını savunan Sofistler ve Antisthenes ile Yunan felsefesinde nominalizmin temelleri atılmıştır. Antisthenes'e göre özne ve yüklem bir önerme içerisinde birleştirilemez, yani her ikisi de farklı nitelik arz eden süje ve obje birbirlerini doğrulayamaz veya yanlışlayamaz. Özne ve yüklem ancak kendileriyle tasdik edilebilir. Bu da tanımları imkânsız hale getirir. Örneğin 'Sokrates canlıdır.' önermesi geçersizdir. Biz sadece 'Sokrates Sokrates'tir.' önermesini geçerli kabul edebiliriz. Çünkü duyu organlarımızla sadece nesnelere görürüz, fakat onların vasıflarına ve karakterlerine erişemeyiz. Mesela insanı gördüğümüz halde insanlık vasfını göremeyiz. Bu durumda tümellik, nesnelere veya duyumlarda değil sadece isimlerdedir. Yani kavramlar sadece isimlerden ibarettir.¹³⁶ Bu yaklaşımı ile Antisthenes Platon'un idelerine karşı çıkmıştır.

Aristippos ve Sirenaikler de Antisthenes'in bu görüşüne katılmakla birlikte duyuları kabul edip nesnelere hakkında hiçbir şey bilmediğimizi iddia etmişlerdir. Bunlar sübjektiflikte uç noktalara kadar gitmişlerdir. Onların ortaya attıkları nominalizm, ilmin inkârına kadar gitmektedir¹³⁷

Nominalizm akımının sofistlerdeki yansıması, kelime ve kavramını, bir ve aynı şeyler olarak kabul ederek ortaya çıkar. Gündelik dilde yaşanan anlam belirsizlikleri,

¹³⁵ M. Rosenthal, P. Yudin, 'Nominalizm', **a.g.e.**, s.351, Orhan Hançerlioğlu, **a.g.e.**, s.218

¹³⁶ Hamdi Ragıp Atademir, **a.g.e.**, s.46-47

¹³⁷ S. Hayri Bolay, 'Nominalizm', **a.g.e.**, s.202, Orhan Hançerlioğlu, **a.g.e.** s.48

eğer kavramlara bir gerçeklik atfedilirse, düşüncede de mevcut olur. Düşünce de meydana gelen bu belirsizlik ise ilmin imkânını yok eder. Onlar tümelleri, kavramların mevcudiyetini ve bunlar arasındaki bağı inkâr ederler.¹³⁸ Nominalistler için insanın bilebileceği nesnelere, algılanan tikel nesnelere olduğundan, deney tek bilgi kaynağıdır. Tümeller üzerine bir deney yapmanın imkânsızlığından dolayı Nominalistler, tümellerin bilgi ihtiva ettiğini kabul etmez.

Nominalistlere göre kavramlar sadece adlar olduğu için obje çözümlemesine dayanan sınıflama realiteye dayanmaz, keyfidir. Aristoteles'e göre ise her obje, yakın cinsini, gerçek ve etkin öz olarak, kendinde taşır. O, bilmeyi her şeyden önce objelerin çözümlemesine dayanan doğru bir sınıflama olarak görür. Bu nedenle onun çabası en genel kavramdan aşağı doğru en alttaki kavramlara kadar uzanan bir kavram zincirini oluşturmaktır. Bu kavram sınıflaması bütün objeler için geçerlidir ve bu sayede ilimler elde edilir.¹³⁹

İslam dünyasındaki nominalist cereyanlara baktığımızda ise, Ehl-i Sünnet'e mensup birçok filozofun adcılığı savunduğunu görmekteyiz. Onlara göre dış dünyada bulunan tek tek nesnelere ilişkili olmayan mefhumatı sırf, müsemmasız isimlerden ibarettir. Bu durumda gerçek olan müsemmasız isimler değil somut nesnelere dir.¹⁴⁰

Nominalizm akımının günümüzdeki dilbilimsel ve felsefi tartışmalara kadar uzandığı söylenebilir. Bu düşünce ilk olarak Orta Çağ'da şekillenmiş ve o dönemdeki dini tartışmalarda önemli bir rol oynamıştır. Nitekim adcılığın tümeller üzerine kurulu Hristiyanlık düşüncesinde sarsıcı etkileri olmuştur.

¹³⁸ Hamdi Ragıp Atademir, **a.g.e.**, s.37

¹³⁹ Ernst Von Aster, **Bilgi Teorisi ve Mantık**, Çev. Macit Gökberk, İstanbul 1972, s.77-78

¹⁴⁰ Orhan Hançerlioğlu, 'Adcılık', **a.g.e.**, s.24

XI. yy da Compregne papazı Rascelin tarafından ortaya atılan bu düşünce kiliseyi büyük ölçüde etkilemiştir. Çünkü temel kavramlar üzerine kurulu olan din, nominalizmin temel kavramları gerçek saymamasıyla büyük oranda darbe almıştır. Bu yüzden orta çağ boyunca, nominalizmi savunanlar ve buna karşı genel kavramların gerçek olduğunu savunan “gerçekçiler” arasında kavgalar, tartışmalar olmuştur.¹⁴¹ Platonculuk ve Aristotelesçiğin çarpıtılarak, onların tümellerle ilgili savlarının, dinsel inançlarla bir arada düşünüldüğü orta çağda, nominalizm dinsel sapkınlık olarak nitelendirildi. Öte yandan nominalizm taraftarları arasında, Aristotelesçi gerçeklik kabul edilmiyor gibi görünse de, Thomas Hobbes gibi ılımlı düşünürler, tikeller arasında bazı benzerlikler olabileceğini, bunları sınıflandırmak için genel sözcüklerin kullanılması gerektiğini, yoksa konuşma ve düşünmenin olanaksız olacağını, ileri sürerler.

Rascelin’in ardından Ockhamlı William, nominalizmi geliştirerek Kilise'nin benimsediği, ‘tümeller gerçektirler’ savına saldırır. William'ın bilginin kaynağını deney olarak görmesi, dinin dünyayla olan irtibatının kopartılmasına neden olur. William'a göre dini, akıl yoluyla açıklamak imkânsızdır. Ona göre Tanrı kendiliğinden vardır, onun varlığı töz oluşundan kaynaklanır. Dolayısıyla dünyaya ilişkin sorunların çözülmesinde Tanrı'nın bir hükmü olamaz. Böylece William, bilgi ile iman, felsefe ile teolojii birbirinden ayırır¹⁴²

Protestanlara göre, tümeller Tanrı'nın iradesini sınırlar. Mesela, Tanrı'nın adil olduğunu kabul etmek, onun, bütün eylemlerini yaparken, adil olması zorunluluğu doğurur. Bu yüzden Protestanlar ve William, dünya ile dünya ötesini birbirinden

¹⁴¹ Orhan Hançerlioğlu, ‘Adcılık’, **a.g.e.**, s.24

¹⁴² Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, **Tanrı Devletinden Kral Devlete**, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s.76

ayırır. William, ebedi yasa anlayışının Tanrı'nın özgürlüğünü ve aşkınlığını kısıtladığını düşünür.

Ortaçağ'da kiliseye karşı savunulan bu görüş, hem kilisenin hem de imparatorlukların gerilemesine neden olur. Kilisenin Tanrı adına hareket etmesine karşı çıkan ve daha sonra Luther'i etkileyecek olan bu görüş, dini, bir hayat şekli değil inanç şekli yapar.¹⁴³ Nominalistler bu tutumları sayesinde bir nebze olsun batı toplumunu karanlık ortaçağ dogmalarından kurtarmışlardır.

Adlara ne kadar anlam yüklenirse, bir o kadar onların kölesi olunur. Skolastik dönemde kilisenin dogmalarını kabul ettirebilmeleri, bu anlamlandırma sayesinde olmuştur. Ancak adcılık güçlendikçe hem felsefi hem de siyasi alanda etkili olmuştur. Soyut inanıştan deneysel bilime doğru geçişte adcılık oldukça etkili olmuştur. William ve diğer adcılık taraftarları, Papa'nın mutlak egemenliğine karşı çıkmış, sekülerizmin ve Rönesans'ın meydana gelişinde doğrudan etkili olmuşlardır.

Skolastik dönemde tümellere anlam atfedilmemesinin, nominalistler tarafından tam bir açıklaması yapılamamıştır. Çünkü bütün genel terimler manasız olarak kabul edilmemiştir. Bu sebeple kısmen kavramcılığa yakın bir konumda olmuşlardır.¹⁴⁴

Nominalizmin en önemli temsilcilerinden biri de Witgenstein'dir. Nominalizm onun, dil ve oyun arasındaki ilişkiyi belirleme kuramı olarak, ikinci dönemine damga vurur. Ad'ın, objeyi gösterimi, cümlenin anlamı ve olguyu resmetmesi, cümle içindeki temel cümleyi tamamlayan cümleciğin var olması durumuna ilişkin temel hususlar, Witgenstein'in ikinci döneminde, oyun kavramı ile ilişkilendirilir. Bu dönemde kelimelerin sabit anlamı yoktur. Her oyunda kelimeler, bağlı oldukları kurallar

¹⁴³ Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, a.g.e., s.85

¹⁴⁴ Teo Grünberg, **Nominalizm**, s.54, <<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/34/966/11900.pdf>> (Erişim Tarihi: 02.06.2014)

içerisinde anlamlandırılırlar.¹⁴⁵ Bu kurama göre, dilin anlamı, dilin dışındadır. Kuramın çıkış noktası da burada temellendirilir.

3. Konseptualizm

Kavramcı felsefe olarak adlandırılan konseptualizm, sabit ve külli kavramların gerçekte var olduğunu savunan realistler ve bu kavramların yalnızca isimden ibaret olduğunu savunan nominalistlerin aksine¹⁴⁶, küllilerin ne gerçekte ne de isimde var olduklarını, onların kavram olarak zihnimizde, varlık olarak dış dünyada bulduklarını savunan akımdır.¹⁴⁷

Kavramcılık, Sokrates'in temellerini attığı Aristo'nun geliştirdiği bir öğretilerdir. Sokrates ve Aristo, düşünce tarihini, sofisler ve onlar gibi düşünen nominalist düşünceden kurtarmak için, kavramlara ve dolayısıyla tümellere önem vermişlerdir. Bu suretle tanım yapabilme özgürlüğünü kazanmış ve ilimlerin önünü açmışlardır. Sokrates kavramı nesnelere mündemiç olarak kabul eder. Hatta kavramları tecrübeyle kontrol edip duyuların yanıltıcılığından kurtarır.¹⁴⁸ Ona göre kavramlar gerçektirler ancak bu gerçeklik ancak fertlerde içkin olarak bulunmalarıyla mümkündür. İlimin konusu hep aynı kalan özdür ve kavramlardır. Kavranabilen yani düşünülebilen âlemi gerçek sayar.¹⁴⁹ Sokrates'e göre ilmin konusu iyice tanımlanmış kavramlardır.¹⁵⁰

Aristoteles, konseptualizmin kurucusu değil onu bazı yönleriyle kendi sistemine dâhil eden filozoftur. Ona göre kavramlar varolanlardır ve onlardan ayrı

¹⁴⁵ Ömer Naci Soykan, **Felsefe ve Dil Wittgenstein Üzerine Bir Araştırma**, İstanbul 2006, s.107

¹⁴⁶ Ülken, Hilmi Ziya, **Genel Felsefe Dersleri**, s.49

¹⁴⁷ Süleyman Hayri Bolay, 'Konseptualizm', **a.g.e.**, s.155

¹⁴⁸ Hamdi Ragıp Atademir, **a.g.e.**, s.50

¹⁴⁹ Hamdi Ragıp Atademir, **a.g.e.**, s.41

¹⁵⁰ Hamdi Ragıp Atademir, **a.g.e.**, s.39

düşünülemezler. Nesneleri bilmek özlerini de bilmeyi gerektirdiğinden, varlık özden ve kavramdan önce gelmektedir. Bu yönüyle platondan ayrılır.¹⁵¹ Aristo ferdi ve tikel nesnelere bütünlük oluşturmayan, onlardan elde edilmeyen kavramları kabul etmez. Aristo felsefesinde ilmin konusu kavram, metodu tümevarımdır.¹⁵²

Ortaçağ'da Petrus Abaelardus, realizm ve nominalizm arasında devam eden tartışmalara son vermek için, Antik Çağ'da temelleri atılan kavramcılığı sistemleştirmiştir. Ona göre kavramlar elbette gerçek değildirler, ama gerçekliklerden çıkarıldıkları için yine de bir gerçeklik taşımaktadırlar, ancak nesne ve eylemlerden bağımsız bir varlıkları yoktur. Tümeller, nesneden önce veya sonra değil onlarda içkin olarak bulunurlar. Bu görüşüyle Abaelardus, adıcılarla benzerlik göstermekle birlikte, nesnel gerçekliği kavramada tümellerin varlığını kabul ettiği için onlardan ayrılır.¹⁵³

Tümeller sorunu Abelardus'da epistemolojik düzlemden ayrılıp, sözcükler ve anlamlarla ilgilenecek, yeni bir boyut kazanmıştır. Bu sayede o varlık felsefesinden dil felsefesine kaymıştır. Abelardus'un tümellerle ilgili sorduğu şu sorular bu savı doğrular niteliktedir: 'Hiçbir şeyin kavramına bağlı olmayan tümel terimler nasıl anlaşılabilir ve gerçekte hiçbir anlamı olmayan sözcüklere nasıl uygulanabilirler? Cins ve türler, cins ve türler oldukları sürece, gerçek tözlerin varlığı ile ilişkili midirler? Cins ve türlerin adlandırdıkları tözün yok olup gitmesi durumunda, tümel hala bir anlama sahip midir? Örneğin, gül isminin kendilerine ortak olduğu güllerden hiçbiri olmasa dahi, gül sözcüğünün gerçek bir anlamı olabilir mi?'¹⁵⁴

Bu soruları Abelardus şöyle cevaplamaktadır:

¹⁵¹ Hamdi Ragıp Atademir, **a.g.e.**, s.87

¹⁵² Hamdi Ragıp Atademir, **a.g.e.**, s.61

¹⁵³ Orhan Hançerlioğlu, 'Kavramcılık', **a.g.e.**, s.250

¹⁵⁴ Ahmet Cevizci, **Ortaçağ Felsefesi Tarihi**, Bursa 2001, s.235

‘Birinci soru, cins ve türlerin varolup varolmadıklarıyla ilgilidir. Daha açık bir ifade ile onlar gerçekten varolan bir şeyin mi, yoksa yalnızca düşüncede varolan bir şeyin mi göstergeleridirler, yani onlar, tutarlı bir anlam meydana getirmeyi başaramayan “ejderha” veya “keçi-geyik” benzeri sözcüklerde olduğu gibi, gerçek bir gönderimden yoksun, manasız sözcükler midir? Buna, onların apaçık bir olgu olarak, fiilen varolan şeyleri adlandırmaya yaradıkları ve dolayısıyla, katışıksız bir biçimde boş olan düşüncelerin, konuları olmadıkları karşılığı verilmelidir. Bununla birlikte, onların adlandırdıkları şeyler, tekil isimlerle adlandırılan kendi kendileriyle aynı şeylerdir. Fakat yine de, onların, biraz önce açıkladığımız gibi, sadece zihinde yalıtlanmış, çıplak ve saf olarak var oldukları bir anlam vardır. Tümel terimler, işaret ettikleri şeylerin doğasından dolayı hem cisimsel (tümeller her ne kadar ayrı bireyleri adlandırsalar da, bunları bireysel ya da belirlenmiş olarak adlandırmadıkları için, bu şeylerin gösterilme veya anlamlandırılma tarzından dolayı) hem de gayri cisimseldirler. Diğer soruya gelince, çözümümüz şudur: bütün güllerin yok olup gitmesi durumunda olacağı gibi, onların adlandırdıkları şeyler yok olup gittiği ve onlar bundan böyle çokluğa yüklenmedikleri ve bir şeyin ortak adları olmadığı zaman, tümel terimlerin varoluşundan söz etmeyi istemiyoruz elbet. Yine de, “gül” kendisi hiçbir şeyi adlandırmasa dahi, hala zihin için bir anlama sahip olmaya devam edecektir. Aksi takdirde, “Hiçbir gül yoktur” diye bir önerme olmaz.’¹⁵⁵

Abelardus’a göre tümel kavramlar soyutlama yoluyla oluşturulurlar, dolayısıyla, boş olmayan, çıplak, saf ve yalıtlanmış olan tümel kavramlardan, nasıl bahsedilmesi gerektiğinin gösterilmesi gerekmektedir. Tümel kavramlar, her zaman soyutlama yoluyla oluşturulurlar. İnsan, beyazlık veya beyazı ismi işitildiği zaman,

¹⁵⁵ Ahmet Cevizci, a.g.e., s.242

isim sayesinde, özne şeylerde bulunan bütün doğa ya da özellikler anımsanır. Bunun yanı sıra, insandan, her ne kadar ayrı değil, karışmış bir biçimde de olsa da, hayvan ve akıllı ölümlü kavramına ulaşılır. Tümel bir kavramın yalıtlanmış, çıplak ve saf diye tarif edilmesinin nedeni budur, yani o, duyuşsal bir şeyin algısı olmadığı için, çıplaktır ve herhangi bir bireye gönderme yapmadığı için saftır.¹⁵⁶

Özne, dili düşünmek için kullanır, düşünmede sözcüklerle kavramlar arasında bir tür özdeşlik ilişkisi bulunur. Özne onları birbirinden ayrı tutamaz, bu durumda onları birbirinden ayırabilmek, özel bir çabayı gerekli kılar. Kısacası kavramlarla anlarız, sözcüklerle değil, ama anlamada kavramlarla sözcükler arasında bir mesafe yoktur. Bu sayede, adı nesneye, nesnenin özüne kopmaz bir bağla bağlayan ve bu ikisini ayırıştırılamaz sayan doğalcı görüş daha anlaşılır hale gelmektedir. Anlamanın söz konusu olmadığı durumlarda da, sözcükleri işaret etmek için kullanırız. Sonuç olarak ortaçağdaki tümeller tartışmasının temelinde kavram-sözcük-nesne ilişkisi yatmaktadır.¹⁵⁷

Aristonun ılımlı realizmi olarak da görülen konseptualist görüş, tümellerin nitelik olarak nesnelere, kavram olarak zihinde bulunduğunu iddia etmesinin ardından, Thomas Aquinas'da farklı bir biçime bürünür. Tümeller, Aquinas'a göre, Tanrı'nın düşüncesi olarak nesnelere önce, somut nesnelere nitelikleri olarak bu nesnelere içinde, bir de bu nesnelere algılayan zihinde, kavram olarak nesnelere sonra vardılar görüşüyle yeni bir boyut kazanmıştır.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Ahmet Cevizci, **a.g.e.**, s.240-241.

¹⁵⁷ Ayhan Dereko, **a.g.e.**, s.16-17

¹⁵⁸ Teo Grünberg, **a.g.e.**, s.54

4. Linguistik Akımı

Dil, düşünme tarihinde gerçekliği anlamada ve adlandırmada bir araç olarak hep varolmuştur. Antik dönemde ve Ortaçağ felsefesinde dil üzerine bazı felsefi konular tartışılmış olsa da, bu tartışmalar, özellikle epistemoloji ve ontoloji alanlarında felsefenin klasik problemlerine yönelik geliştirilen düşünceleri desteklemek için kullanılmış ve genel bir dil kuramı geliştirilmemiştir. Nitekim Yunan felsefesinde adlarla, adlandırılan nesnelere arasındaki ilişki, önemli tartışma konularından biri olmuştur. Tartışma Platon'un mimesis(taklit) görüşüyle başlamış, ilerleyen zamanlarda farklı boyutlar kazanmış ve Wittgenstein'in kelimelerin gerçekliği yansıttığı iddiasıyla devam etmiştir.

Wittgenstein, Platon gibi mütakabiliyet teorisine birinci döneminde genişçe yer vermiştir. Mütakabiliyet teorisine göre, ideal âlemde varolan gerçek nesnelere ve bir de bizim görüngüler âleminde kullandığımız dil de onların adları vardır. Bu adlar varolanlara tekabül etmektedir. Gerçek âlemde varolan kalem nesnesine tekabül eden kalem kelimesini buna örnek olarak gösterirsek, kalem kelimesi, kalem nesnesinin resmi, yani yansıması olur. Bu görüşe Platon mimesis, Wittgenstein dile ilişkin resim teorisi demiştir. Hep bir sorun olarak telakki edilen bu durum, dilin değil kişilerin dile ilgili tecrübelerinde ortaya çıkan bir sorundur. Ancak felsefe tarihinde 20. yüzyıla kadar bu sorun, bağımsız bir dil felsefesinin oluşmasına zemin hazırlamaktan ileri gidememiştir.¹⁵⁹ Çünkü bir şey tek başına anlamlı değildir. Onu anlamlı kılan başka şeylerle etkileşim haline geçmesidir. Dil de bu şeyleri toplayan bütünleştirici bir şeydir. Dilin özünün anlaşılmasının sebebi, onun sadece ifade ve iletişim aracı olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden dili dille açıklama çabaları

¹⁵⁹ Taylan Altuğ, **Dile Gelen Felsefe**, İstanbul 2008, s.15

başarısız kalmıştır. Dili düşünce üzerinden temellendirmeye çalışmak, onun kavranmasını imkânsızlaştırmıştır.

Antik dönemde dil tek başına inceleme alanına girmemiştir. Dolayısıyla bizim dil olarak ifade ettiğimiz kelimenin, onlarda tam bir karşılığı bulunmamaktadır. Bu dönemde dille logos arasında bağlantı kurulmuş, hatta bazen logosla aynı anlam verilmiştir¹⁶⁰. Greklerde logos farklı yorumlanan ve büyük bir tartışmayı başlatan iki farklı anlama gelmektedir:

- 1) Logos: Söz, dil, belirsizlik anlamında kullanılmıştır ve nominalist bakış açısına kapı aralamıştır.
- 2) Logos: Düşünce, akıl, bilim, kesinlik sonraları da mantık gibi batı kültürünün temellerini atan realist bir anlamda kullanılmıştır. Bu görüş analitik felsefeye zemin hazırlamıştır.

Logos, XVII. yüzyılda bilimselliğin gelişmesiyle tamamen dilden ayrılmış ve düşünce olarak telakki edilmeye başlamıştır. Düşünce olan logosu ifade etme görevi ise sözcüklere yani dile verilmiştir. Bunun sonucunda dil ile logos bir kâğıdın iki yüzü gibi birbirinden ayrılamaz parçalar olmuşlardır. Dolayısıyla insanın düşünürken ne kadar dile, konuşurken ne kadar düşünceye bağlı kaldığı netleşmiştir. Bunun sonucunda o dönemde filozoflar hangi alan üzerine çalışırlarsa çalışsınlar bir nebze dil felsefesi yapmayı da ihmal etmemişlerdir. Çünkü bilimsellik ve modernite, yeni bir dil anlayışına gereksinim duymaktadır. XVII. yüzyılda John Locke, sözcüklerin anlamının düşünme ve iletişim kurma üzerindeki etkisini araştırmış, bu yönüyle dil kuramı üzerine araştırma yapan ilk filozoflar arasına girmiştir. Locke'un bilgi elde etmede en önemli araçlar olarak gördüğü kavramlar ve sözcükler onun gösterge

¹⁶⁰ Taylan Altuğ, **a.g.e.**, s.15

kavramını kapsamaktadır. Onun bu tutumu dili kavramlarla eşdeğer tutmuş, böylece dil felsefesine katkı sağlamıştır.¹⁶¹ John Stuart Mill’de daha sonraları geliştirilen “gönderme” ile “anlam” arasındaki farkı kısmen ortaya koymuştur.¹⁶²

XVIII. yüzyılda Alman düşünürü Gottfried von Herder dil üzerine çalışmalar yaparak bu alanın temellerini atmıştır. Berlin Akademisinin 1770 yılında yaptığı dilin kaynağı isimli yarışması, Herder’in dil ile ilgili savını daha kolay ifade etme imkânı sunmuştur. Ancak Herder ‘dil insanın düşünce ve bilincidir’ önermesiyle başarıyı yakalasa da, dilin toplumsal olmayıp bireylerin kendilerinin yarattıkları bir olgu olduğunu ileri sürmesi, başarısını gölgede bırakmıştır. Bu görüşe tepki olarak Georges Hamann, dilin insanlara Tanrı tarafından verildiğini ileri sürmüştür. Dil felsefesinin kurucularından sayılan Wilhelm von Humboldt da ‘uluslar dili nasıl meydana getirdiklerini bilmeden kullanırlar. Dil insanlara parça parça değil toptan verilmiştir.’ diyerek Hamann’ı destekler ifadeler kullanmıştır.¹⁶³ Humboldt, ortaçağın, dili aklın bir ürünü olarak görmesine karşı çıkmış, onu düşünmenin dolayısıyla bilmenin bir etmeni, aklın yapısal unsurlarının bir parçası olarak görmüştür. Ona göre Tanrı ilahi logos sayesinde dünyayı yarattıktan sonra insanoğlu da dili sayesinde kendi tinselliğini yaratmıştır. Dolayısıyla dil ve akıl ayrı değil birbirlerinde içkin olarak, eş zamanlı meydana gelmişlerdir. Ancak mantıksal bir zamanlama yapılırsa, dilin önce meydana geldiği kabul edilir. Bu durumda dil ve düşünce özdeş olurlar.¹⁶⁴

XIX. yüzyıl sonlarında Ferdinand Saussure’nin dil üzerine yapmış olduğu çalışmalar, hem dilbilimde çok etkili olmuş hem de göstergebilimin (semiyotik) ve

¹⁶¹ Taylan Altuğ, **a.g.e.**, s.26

¹⁶² İlhan İnan, **a.g.e.**, s.3

¹⁶³ Orhan Hançerlioğlu, ‘Dil’, **a.g.e.**, s.320

¹⁶⁴ Taylan Altuğ, **a.g.e.**, s.61

yapısalcılığın gelişimine katkı sağlamıştır. Ona göre dil, biliminin tek ve asıl konusu olarak, karmaşık yapıdadır ve bir sistem olarak kavranması gerekir.

Linguistik, Saussure'le birlikte yepyeni bir boyut kazanmıştır. O kendisinden önce dille ilgili yapılan çalışmaları bir kenara bırakıp, dil çalışmalarında şekil ve formdan uzak durmuş, senkron-diyakron ayrımı yaparak tarihselliği bu çalışmalarda saf dışı bırakmıştır.¹⁶⁵ Bu sayede kendinden önceki dile bakış stilini tamamen değiştirmiş, dilin dünyayı kavramada bir araç değil, aksine kavramlaştırma sürecinin merkezinde bulunan bir değer olduğunu iddia eder. Dolayısıyla dil, insanlara önceden verilmiş değil sonradan insanlar tarafından eklemlenen sözcüklerden oluşmuştur. Bu yönüyle Saussure dili, sosyal bir olay olarak kabul eder. Dil ve söz kavramlarını ortaya koyarak konuşmanın ferdi, dilin ise topluma ait olduğunu söylemiştir. Bu fikre göre dil bütünüyle bir kişide mevcut değildir. Dil bütün olarak o dili konuşanların konuşmalarının toplamından ibarettir. Ona göre dil ve konuşma birbirini önceler ve ayrılmaz bir bütündürler. Saussure konuşmanın dile göre daha eski olduğu görüşündedir.¹⁶⁶ Konuşma ve dilin yanı sıra, düşünme ve dil de Saussure göre ayrılmaz iki bütündür. Ona göre dil olmadan düşünce de olmaz. Bu durumda dili önceleyen bir düşünmeden bahsetmek imkânsızdır. Düşünce ve kavramlar ancak dil sayesinde hayat bulur.¹⁶⁷

Günümüzde dil felsefesi olarak telakki edilen alan, XX. yüzyılın başında, özellikle Gottlob Frege ve Bertrand Russell'in çalışmaları ile başlar. Bu yüzyıl dil çalışmalarında tamamen farklı bir dönem olmuştur. Çünkü çağlardan beri dil ile gerçeklik arasındaki çözülmeye çalışılan problem, artık sadece dilin bizzat kendisine

¹⁶⁵ İnan, **a.g.e.**, s.3

¹⁶⁶ Taylan Altuğ, **a.g.e.**, s.174

¹⁶⁷ Taylan Altuğ, **a.g.e.**, s.176

kaymıştır. Artık dilin kendisi inceleme konusu olarak felsefenin bir bölümünü işgal etmeye başlamıştır. Dil ile dünya arasındaki ilişki bir sorun olarak gündeme gelmiştir. Ancak bu sorunun yanıtını arayanlar bununla yetinmezler, bir de ikisi arasında kurdukları ilişkiden bir anlam kuramı türetirler. Frege ile Russell, Wittgenstein'in birinci dönem çalışmaları, Rudolph Carnap gibi mantıkçı pozitivistler, günümüzde Willard van Orman Quine ile Donald Davidson bu çizgide ilerleyen kişilerdir. Richard Rorty meşhur kitabı 'Linguistik Talk', bu değişimi başlatan hareketlerden dile dönüş hareketinin neredeyse simgesi haline gelmiştir. Onun şu sözleri bu değişimi çok iyi ifade etmektedir;

'Son otuz yıl boyunca gerçekleşen en önemli şeyin, dile dönüşün kendisi değil, Platon ve Aristoteles'ten bu yana filozofları sıkıntıya sokan, belli epistemolojik zorlukları baştan sona yeniden düşünmenin başlaması olduğunu savlamak isterim. Bu yaklaşımın yarattığı epistemolojik zorluklar olmasaydı, metafiziğin geleneksel problemlerinin (örneğin evrenseller, tözsel form, zihin ile beden arasındaki ilişki problemi) hiçbir zaman tasarlanmayacağını savlamaktayım.'¹⁶⁸

Değişimin dalgası öyle kuvvetlidir ki Derrida'dan Gadamer'e, Husserl'den Heidegger'e kadar dönemin ünlü filozofları hep bu konu üzerinde durmuşlardır. Hatta birinci döneminde realist bir çizgi sürdüren Wittgenstein, ikinci döneminde dil oyunları ile bu kabileye katılmıştır.

Dil üzerine yapılan bu tartışmalar ve gelinen nokta artık dil üzerine düşünme de ortaçağ ve ilkçağdan çok farklı bir boyuttadır.¹⁶⁹ Sonuçta dil, bir gerçeklik yansıtıcısı olabilir ama bu gerçeklik hangi gerçekliktir. Yoksa dilin kendisinin var

¹⁶⁸ Richard Rorty, **The Linguistic Turn: Essays in Philosophical Method**, The University of Chicago Press, 1992, s.39.

¹⁶⁹ Taylan Altuğ, **a.g.e.**, s.17-18

ettiği bir gerçeklik alanından söz edilebilir mi? Dil, açık kıldığı şeyleri konuşanların arasında açık kılar. Konuşmanın içerisinde olduğu durum ve konuşan kişiler birbirlerine bizzat konuşma tarafından verilir. Nihai olarak açık kılınan dildir. Bu yüzden insan konuşması, önceden dilde şeylerin açık kılınmış olmasını gerektirir. İnsan konuştuğunda dünyanın aydınlanmasını sağlar, her önerme veya her sözcük yeni bir dünyadır.

Dilin gerçeklik üzerindeki etkisini anlaşılır kılmak için yapılan bazı antropolojik araştırmalar vardır. Örneğin Edward Sapir ve Benjamin Li Worf gibi araştırmacılar dilin kendi yarattığı bir gerçekliğin olduğunu savunmuşlardır. Worf'un 'Language Thought and Reality' kitabında düşüncelerini temellendiren hipotezleri şunlardır:

1. Bütün üst düzey düşünce sistemleri dile dayanır.
2. Dilin yapısı evreni anlamlandırmada aldığımız bir tavidir. Bu yüzden evrenin resmi dilden dile değişiklik gösterir.

Buradan da anlaşılacağı üzere Worf'a göre, kişilerin dilin yapısını alışageldikleri gibi kullanmaları, onların çevrelerini anlamlandırma biçimini etkiler.¹⁷⁰ Yani 20.yüzyılda felsefede bir paradigma değişikliği olmuş, filozoflar artık ne bilebilirim sorusu yerine ne anlayabilirim sorusunu yöneltmeye başlamışlardır.¹⁷¹

Dil, dünya ile uyum içerisinde olduğu sürece anlaşılabilir. Sözcük sadece şeyleri tarif etmeye yarayan araçlar değil, var olan bir anlamı gün yüzüne çıkaran gizli bir hazine gibidir. Sözcüklere anlam değil anlamlara sözcükler gelir.¹⁷²

¹⁷⁰ Benjamin Li Worf, **a.g.e.**, s.VI

¹⁷¹ Taylan Altuğ, **a.g.e.**, s.15

¹⁷² Taylan Altuğ, **a.g.e.**, s.93

Heidegger'e göre, varolanlar insanın onu kavradığı, anlamlandırdığı ölçüde vardır. İnsan onları anlamlandırdıkça kendi varlığını da anlamış olur. Söylem temel olandır. İnsan anlama sayesinde onu yorumlar. Yorumlama ise bir şeyi bir şey olarak kavramanın yoludur. Yorumlama sayesinde sözcükler eklemli seslere dönüşür yani dile gelir.¹⁷³ Heidegger geç döneminde, dili varoluşsal temel öğelerden biri değil, varlığın insana tezahürü olarak görür. Varlık, varlık olabilmek için dile muhtaçtır. Ancak dile geldiği sürece vücut bulur. Varlık ve dil birbiriyle özdeşdir. Dili anlamak, onu ve sözcükleri düşünmek, anlamaktan geçer. Bu da varlığı varolanlar içinde düşünmekle aynıdır.¹⁷⁴ İnsan kendi varlığını düşünmeye başladığında otomatik olarak kendini dilin içinde bulur ve bu saatten sonra dili düşünmeye başlar. Bu yüzden varlık ve dil birbirinden ayrılamaz.¹⁷⁵

Heidegger dili dil olarak dile getirmeyi amaçlar. Bunu yapmak içinde dili bizim egemenliğimizden çıkararak onu araçsal bir şey olmaktan kurtarır. Böylece dil konuştuğumuz zaman bizimle iletişime geçer.¹⁷⁶ Dilin kendisi insandan bağımsızdır. Bu yüzden ki kimi zaman söylemek istediğimiz şeyleri dile dökemeyiz. Eğer ki biz dile hâkim olsaydık onu istediğimiz gibi kullanır şekillendirirdik. Oysaki o, kendi varlık alanında bize sadece kısmi haklar vermektedir.¹⁷⁷ Dil konuşur bu sayede bize bir şeyler işaret eder, gösterir. Biz onun bize işaret ettiklerini işitiriz. Sonra onlar görünür hale gelir ve konuşma başlar. Konuşmanın başlamasından önce işitme vardır. Heidegger 'On the Way to Language' isimli yapıtında şöyle der; 'İnsan konuşur. İnsan daima konuşur. İnsan sustuğunda da konuşur. Çünkü konuşan dildir.'¹⁷⁸

¹⁷³ Taylan Altuğ, **a.g.e.**, s.91

¹⁷⁴ Taylan Altuğ, **a.g.e.**, s.100, 101

¹⁷⁵ Taylan Altuğ, **a.g.e.**, s.102

¹⁷⁶ Taylan Altuğ, **a.g.e.**, s.108

¹⁷⁷ Taylan Altuğ, **a.g.e.**, s.109

¹⁷⁸ Taylan Altuğ, **a.g.e.**, s.111

Antik dönemden 20. yüzyıla kadar dile verilen değeri şu öncüller etrafında toplayabiliriz;

1. Dil konuşmayla ortaya çıkar, konuşma da insanın özünü yansıtır.
2. Nesnelere, insanlar onları konuştukları için husule gelir, konuşma onları görünür hale getirir, açıklar. Konuşma daima gerçek olan ve olmayan şeklindedir. Bu durumda da dil araç olmaktan ileri gidemez.¹⁷⁹

Dilin özünün anlaşılmasının sebebi dilin sadece ifade ve iletişim aracı olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden dili dille açıklama çabaları başarısız kalmamıştır. Dili düşünce üzerinden temellendirmeye ve çözümlenmeye çalışmak onun kavranmasını imkânsızlaştırır.¹⁸⁰

İletişim dilin fonksiyonlarında sadece bir tanesidir. Çünkü iletişim sadece dille gerçekleşmez. İnsanlar sustukları zaman da birbirleriyle iletişime geçerler. İnsan beyinleri arasında ki wireless sistemi onları susarken de konuşturur. İletişimin bir başka yolu da yazmaktır. Ancak Sokrates gibi bazı filozoflar yazıya karşı çıkmışlardır. Bu sebeptendir ki Sokrates'in yazdığı tek bir metin bile yoktur. Onunla ilgili malumatı bize öğrencisi Platon diyalog tarzında yazdığı mektuplar sayesinde aktarmıştır. Yazıya karşı çıkan filozoflardan bir tanesi de Saussure'dür. O da incelemelerinde yazılı kültür yerine sözlü kültürü tercih etmiştir. Gramatoloji, yani yazının bilimini savunan Derrida ise tam zıt olarak, yazının sözden önce geldiğini vurgulamıştır.

Dilin XX. Yüzyıla kadar kendine has bir sisteminin kurulamamasının sebebi aslında bir yönden onun tek tip haline getirilmeye çalışılmasından kaynaklanmaktadır. İdeal dile kavuşma isteği onun gelişmesini engellemiştir. Oysaki farklı diller farklı bakış açıları doğurur. Farklı bakış açılarının oluşabilmesi demek ise özgürce

¹⁷⁹ Taylan Altuğ, **a.g.e.**, s.103

¹⁸⁰ Taylan Altuğ, **a.g.e.**, s.107

yaşanıldığı ve yaşanması gerektiğinin teminatıdır. Nerede tek düze bir düşünce sistemi ve dikte edilmiş fikirler varsa, orda özgürlük yok demektir. Eğer dil tek tip olsaydı, bunun yanı sıra kullanılan kelimeler belirsizliğe mahal vermeyen mutlak doğruları simgeleseydi, o dilde metafor gibi kelime oyunlarının olması imkansız hale gelirdi. Böyle bir durum yaratıcılığın önüne konulmuş bir set olurdu. Oysa dilimiz metaforlarla güzeldir. Birçok ünlü filozof yarattıkları metaforlar sayesinde bize gerçeğin kapısını aralamışlardır. Mesela Fredric Jameson'un ünlü yapıtı *Dil Hapishanesi* buna örnektir. Jameson bu kitabında, dilin hayatımıza nasıl yön verdiğinden bahsetmektedir. İçine doğduğumuz ve çıkmamızın mümkün olmadığı bu hapishane, aslında bizim gerçek özgürlük alanımızdır. Bu özgürlük bize yorum yapma alanı tanır ki zaten yorum yapabilmek özgürlüğün ta kendisidir.

II. BÖLÜM

A. DİL KAVRAM İLİŞKİSİ

Sistematik düşünce denilen rasyonel tavrın ilkelerini belirleyen ve bunları bilimsel bir çerçeveye oturtan ilme mantık ilmi denir. Bu ilmin koyduğu ilkeler çerçevesinde, zihinde düzenlenen ve nesnel bir nitelik kazanan düşünce, dilde formüle edilir. Nesnel düşüncenin bu niteliğe uygun bir şekilde dile getirilmesi mantığın ilgi alanına girer. Mantık ilminin kurallarına uygun bir şekilde zihinde düzenlenen düşüncenin, dille ilişkiye girdiği nokta, dil mantık ilişkisinin odak noktasını oluşturmaktadır. Mantık varlığın yasal düzeni ile düşüncenin yasal düzeni arasındaki karşılıklı olma halini dilde formüle eden bir ilimdir.¹⁸¹ Düşüncenin değişmez olmasına karşın dil uyuşimsal yolla oluşturulan ortak bir gösteren olup, toplumların zihinsel işlemlerini belirleyen ortak bir alandır.¹⁸²

Klasik mantık açısından dil düşünce ilişkisi, varlıkla düşünce arasındaki ilişki ele alınırken incelenen ikincil bir ilişkidir. Burada asıl sorun varlıkla düşünceyi karşılıklı olma haline getirmektir. Bu durum yani mütakabiliyet sağlandıktan sonra dil zaten buna uymak durumundadır. Bu açıdan bakıldığında denilebilir ki klasik mantık sadece kendi düşünce formuna kılıf bulmak için dil ile ilişkiye girmektedir.¹⁸³

Klasik mantığın dil ile ilişkisi, döküldüğü dile şeklini veren nesnel bir düşünce ile bu düşüncenin şeklini alan dilin ilişkisine benzemektedir. Bu bağlamda ‘dil mi düşünceyi besler, yoksa düşünce mi dili besler?’ şeklindeki tartışma klasik mantık açısından fazla bir önem arz etmemektedir. Çünkü klasik mantık için kendi kanunları

¹⁸¹ Farabi, **Kitabu'l-Huruf**, Harfler Kitabı, Çev. Ömer Türker, İstanbul 2008, s.34

¹⁸² Farabi, **a.g.e.**, s.15

¹⁸³ Hasan Ayık, **a.g.e.**, s.18

ile belirlenen düşünce nesnel ve değişmez yapısıyla, dilin imkân alanına kırılmadan girebilecek durumdadır. Denilebilir ki dilin değişken tabiatı, varlığın ilkeleri ile zorunlu bir temele oturmuş olan bu düşünce için, bir direnç alanı gibi görünmemektedir.¹⁸⁴

Kavram dildeki bir genelleme, soyutlama hatta sınıflandırma da sayılabilir. İnsanı insan yapan özelliklerinden biri, simge oluşturma yeteneğidir. İnsan bu yeteneğiyle, bir durumu o durumun verileri göz önünde değilken bile, dilsel simgeler aracılığıyla aktarır. Bir diğer ifade ile nesne olay ve olguları anlamlar, kavramlaştırır sonrada bu kavramlara delalet eden simgeler koyar.¹⁸⁵ İnsan kavram sayesinde bir şeyin ne olduğunu kavrayarak onu anlamlandırabilir.¹⁸⁶

Zihinsel olan anlam ibarelerle birleştirildiğinde düşünce olurken, bu ibarelerin dille söylenmesi de sözü oluşturur. Bu yönüyle anlam kavramsal ve zihinsel nitelikli iken, lafız yani söylemeye ilişkin tüm birimler, dilsel özellikler taşımaktadır. Bu yaklaşıma göre ses lafız için aracı olduğu gibi lafız söze, söz de düşünme edimine aracılık etmektedir.¹⁸⁷

Konuşma dil ile karşılaştırıldığında bir yeti olup, insan olmanın özsel niteliğini oluştururken dil, kendisi üzerinden konuşmanın gerçekleştiği en gelişmiş iletişim aracıdır. Dil düşüncenin basit bir aracı olmasının ötesinde, düşüncenin kendisiyle üretildiği ve geliştirildiği, bir yetidir.¹⁸⁸

Sokrates'e göre dil varlığın resmidir. Resimle cisim nasıl birbirinin aynı değilse, varlıkla onun resmi de aynı değildir. İki aynı şeyler olsaydı her şey çift olmuş

¹⁸⁴ Hasan Ayık, **a.g.e.**, s.18

¹⁸⁵ Mehmet Ali Şimşek, **Delalet Kavramı Çerçevesinde Lafız ve Anlam İlişkileri**, 2001, s.80-111

¹⁸⁶ Hülya Altunya, **a.g.e.**, s.80

¹⁸⁷ İbrahim Bor, **Analitik Dil Felsefesinde Dil Düşünce ve Anlam**, Ankara 2011, s.20

¹⁸⁸ İbrahim Bor, **a.g.e.**, s.15

olurdu. Bu şeylerden hangisinin kendisi hangisinin resmi olduğu anlaşılmazdı.¹⁸⁹O, dilin formülleştirilmesini sağlayan kavramları evrenselleştirmiştir. Çünkü ancak bu sayede varolanlar tek tek bilinebilir.¹⁹⁰

Aristoteles'in elinde şekillenen mantık ilmi adeta düşünceden dile doğru uzanan nesnel bir çizgi çizmekte, bu çizginin düşünceden aldığı nesnellik karakterini dil içerisinde korumaya çalışmaktadır. Bunun için mantık dile müdahale etmekte, böylece zihinde oluşan nesnel kavramların niteliklerine uygun olan etiketleri aramaktadır. Denilebilir ki mantık ilminin dil ile olan ilişkisinin niteliğini belirleyen nokta burasıdır.¹⁹¹

Aristo'ya göre kavram, nesnelere tarifinin bir kelime yani terimle ifadesidir. Mesela 'insan' kavramı onun hakkında sahip olduğumuz bütün bilgileri bize tek bir kelime ile çağrıştıran yoğun bir anlama sahiptir. Bu demektir ki terim önce kavramı dil yönünden işaret eder, ikinci olarak da kavramın işaret ettiği obje hakkında bildiklerimizi hatırlatır. Ancak bu ikincisi kavram önerme ilişkisi içerisinde gerçekleşir.¹⁹²

Aristo mantığı dil ile düşünce arasındaki ilişkinin açıklanmasından başlayarak, terim, kavram, önerme, kıyas ve kanıtlama teorilerini ortaya koyar. Böylece sofistler ve septiklerin düşünce ve bilginin imkânsızlığını iddia eden tezlerine karşı, bilginin imkânını savunur. Kısaca düşünme ilkelerinin ve onlardan çıkarılan sonuçların zorunluluğu üzerine kurulan dedüktif ve kanıtlayıcı bir bilginin mümkün bulunduğunu

¹⁸⁹ Platon, **Kratylos**, Çev. Cenap Karakaya, İstanbul 2000, s.109

¹⁹⁰ Hasan Ayık, **a.g.e.**, s.28

¹⁹¹ Hasan Ayık, **a.g.e.**, s.17

¹⁹² Necip Taylan, **Ana Hatlarıyla Mantık**, s.116

söyleyerek, zorunlunun bilgisine ulaşmaya çalışır. Filozofun bütün bu yaklaşımını konu edinen Organon hem bir bilgi teorisi hem de bir mantık eseri konumundadır.¹⁹³

Mantık ilmi kendi düşünce formunu ifade edebilmek için, sofistlik deliller, hitabet ve şiir gibi düşünceyi yalnızca düşüren yapıları ele almakta, yalnızca tanıtarak düşüncenin böyle bir durumdan uzaklaşmasını sağlamaktadır. Daha sonra dilde anlamı tam olarak verebilmek için, yani düşünceyi dil içerisinde yalnızca düşmeden formüle edebilmek için, onun dil içerisinde hangi hallerde bulunması gerektiğinin yollarını göstermektedir. Burhan ve cedelin konusu budur. Son olarak seslerin kavramların yerine geçerek nasıl onların temsilcisi olabilecekleri sorusunu ele almaktadır. Homonim, sinonim ve paranim bunlardır.¹⁹⁴

Neopozitivistler kavramın dilden bağımsız bir mahiyeti olamayacağını dolayısıyla onun yerine dilde anlamı olan ve tarif edilebilir bulunan sözlerden, yani terimlerden söz edilebileceğini savunarak, kavram tartışmasını mantık dışına atmak istemişlerdir.¹⁹⁵

Sofistlerin ortaya çıkışıyla bilgi ve dile getirmenin imkânı kesintiye uğramış gibi görünse de bu durum düşüncenin, dil ile formüleleştirilebilme imkânının soruşturulması bakımından, tartışmayı başlatmıştır.¹⁹⁶

Bilginin nasıl mümkün olduğunu görmek, yani düşüncenin varlığı nasıl kavradığını anlamak, önce düşüncenin unsurlarını anlamayı gözetken statik bir değerlendirmeyi, daha sonra da düşüncenin işleyişini dikkate alan dinamik bir değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bu anlamda düşüncenin unsurlarını sormak dil ile formüleleştirilmiş olan düşüncenin unsurlarını sormaktır. Sofistlerin söz konusu ettiği

¹⁹³ Necip Taylan, **a.g.e.**, S.44-45

¹⁹⁴ Hasan Ayık, **a.g.e.**, s.16

¹⁹⁵ Necip Taylan, **a.g.e.**, s.115

¹⁹⁶ Hasan Ayık, **a.g.e.**, s.27

şey, dil ile düşünce arasında varolan sıradan ilişkidir, fakat bu ilkesizliği ve görgül dünyadaki çokluğu doğurur. Düşüncenin yasaları ile varlığın yasaları arasında karşılıklı olma halini savunan filozoflar açısından bu ilişki, düşüncenin yasalarına uyan, dil ile varlık arasındaki ilişkidir.¹⁹⁷

Sofistler varlık temelindeki düşüncenin dille formüle edilmesinin imkânsızlığına dikkat çekmişler, varlığın zorunlu alanından dilin imkân alanına yönelmişlerdir. Çünkü düşünce birliğini varlıkta bulurken üretkenliğini dilde bulmaktadır. Bu bağlamda sorun düşüncenin imkânı ile beraber bilginin imkânını da kapsamaktadır.¹⁹⁸

Antik çağdan 18. Yüzyıla kadar dil ile düşünce birbirinden ayrı kabul edilmektedir. Dil logos anlamı taşıyarak ideleri ifade etme biçimidir. Romantizm akımından itibaren dil ile düşünce birleşir ve bu haliyle zihnin yaratıcısı konumuna gelir. Dil bir ifade biçimi olarak özneye bağlantı halindedir. Bu bağlantı akli öncelemekten ziyade duyuları ve duyguları ön plana çıkarır. 20. Yüzyıla gelindiğinde ise dil kendi başına felsefenin problemleri arasına girmiş, anlaşmazlıkların temelinde dilin mantığının yanlış anlaşılmasının yattığı gündeme gelmiştir. Bu yüzden insanlığın özgün felsefe yapabilmeleri dile, yani kendilerini en iyi ifade ettikleri ana dillerine bağlanmıştır.

Logos, Aristo sisteminde bir şeyin zihindeki özü düşüncenin konusu nesnenin iç düzeni ve formu anlamlarını ifade ederken, varlığın zihindeki izi olan kavrama karşılık gelmektedir. Kavram söz ile ilişkilidir ve o bir şeyin tanımı olarak açıklayıcı söz anlamına gelmektedir. Buna ilaveten logos varolanı, varolmak bakımından ifade eden doğru beyan, varolmayanı yanlış olmak bakımından ifade eden yanlış beyan

¹⁹⁷ Hasan Ayık, **a.g.e.**, s.28

¹⁹⁸ Hasan Ayık, **a.g.e.**, s.27

anlamında kullanılmaktadır. Bu son anlamı ile kavramı ifade eden terim ve bu terimlerden oluşan önermeye karşılık gelmektedir. Logos kavramının çıkışı ile beraber Aristo'nun sisteminde kazandığı anlamlara baktığımızda, onun varlıktan düşünceye oradan da dile kadar her şeye düzen ve ölçü veren bir unsur olduğu görülmektedir. Logos bu özellikleri ile düşünceyi yanlışla düşmekten koruyan mantık ilminin de anahtar kavramı konumundadır. Çünkü mantık varlığın yasal düzeni ile düşüncenin yasal düzeni arasındaki karşılıklı olma halini(mütekabiliyeti) dilde formüle eden bir ilimdir.¹⁹⁹

Logos'un insan nezdinde düşüncenin yasalarını, evrende ise varlığın yasalarını temsil eder. Bir başka ifade ile logos temelinde söz söylemek, varlık ise düşüncenin yasalar arasındaki uygunluğu dile yansıtmaktır.²⁰⁰ Lafız, gösteren, işaret eden, delalet eden herhangi bir dilsel ögeyi karşılarken anlam gösterilen, işaret edilen zihinsel içeriği oluşturmaktadır.²⁰¹

Sokrates, Hermogenes, Homeros gibi filozoflara göre her nesnenin kendisi için doğru konulan bir ismi vardır. Bu Tanrılar tarafından da konulmuş olabilir. Bu ad yerine insanlar başka isim de verebilir. Bu da düşüncenin yanlış işlemesine sebebiyet verir. Mesela Öner'in de dikkat çekmek istediği konu olan yabancı sözcüklerin dilimize yanlış geçmesi meselesini ele alalım. Ona göre tolerans, hoşgörü olarak dilimize geçmiştir. Hoşgörü başka bir şeydir, tolerans başka bir şeydir. Sevmediğimiz bir şeyi hoş görmeyiz fakat onu tolere ederiz yani görmezden geliriz.²⁰² Bu ve benzeri sözcüklerin dilimize yanlış geçmesi düşünce sistemimizi yanlış yönde etkiler. Bu da

¹⁹⁹ Hasan Ayık, **a.g.e.**, s.24-25

²⁰⁰ Hasan Ayık, **a.g.e.**, s.23

²⁰¹ İbrahim Bor, **a.g.e.**, s.18

²⁰² Necati Öner, **Dil üzerine**, Ankara 2013, s.45

yanlış düşünmemize sebep olur ki, aynı şeyi söylemelerine rağmen iki insanın anlaşamaması bu sebeptir.²⁰³

Kelimeler Kratylos'a göre öğretmeye yarar. Çünkü adları bilen biri nesnelere de bilir. Sokrates'e göre adın tabiatını bilen kimse nesnenin tabiatını da bilir, çünkü bunlar birbirlerine benzerdirler.²⁰⁴ Kratylos'a göre adı bulan nesneyi de bulur çünkü ad koyan önce adı koyar sonra nesneyi oluşturur. Kelimeler bize nesnelere ilk oluşumu hakkında bilgi verir. Ad koyucu nesnelere hareket içinde değil de durma halinde göstermiştir.²⁰⁵

Gazali, Aristo'dan itibaren devam eden ve anlamın zihinsel olduğunu savunan yaklaşımı paylaşarak, lafız olarak isimlendirilen dilsel birimlerin, zihinsel olan kavramlarını ortaya çıkarıp, tanınır kılmak ve iletmek gibi araçsal bir role sahip olduğu vurgusunu yineler. Ona göre nefsin, kelamı olan kavramları, başkalarının anlaması için, ibarelerle ortaya çıkarmasına söz denir.²⁰⁶

Farabi düşünce öğretisinde dilin ontolojik yapısına, akıl ve sezgiye dayanarak açıklama getirir. O öncelikle varlık ve düşünme arasındaki bağı kurar. Şüphesiz ki kavramlar varlığın suretidir. Bu durumda varlıkta ve düşüncede meydana gelen suret, varlık ve düşüncenin iletişimini gerçekleştirir. İşte dilin varlığa gelmesi de aynı süreç içerisinde gerçekleşir.²⁰⁷

Farabi de kindi gibi yazı ve konuşmanın uzlaşma yoluyla ancak kavramların tabii yolla oluştuğunu savunmaktadır.²⁰⁸

²⁰³ Platon, **a.g.e.**, s.88

²⁰⁴ Platon, **a.g.e.**, s.115-116

²⁰⁵ Platon, **a.g.e.**, s.118

²⁰⁶ İbrahim Bor, **a.g.e.**, s.20

²⁰⁷ Hülya Altunya, **a.g.e.**, s.80

²⁰⁸ Ali Durusoy, **a.g.e.**, s.121

İbn-i Sina'ya göre düşüncenin mantık ve kelimadan mücerret olarak hadlerle bir münasebeti yoktur. Eğer düşünceyi kelimelerden başka bir vasıta ile ifade ile mümkün olsaydı pek ala onlardan vazgeçebilirdik. Fakat öyle bir vasıtayı bulamadığımız için onsuz düşünceye imkân yoktur. Çünkü düşünce bir nevi deruni konuşmadır. Bundan dolayı mantığın mevzuunun bizatihi hadler olduğunu söylemek doğru değildir. Bilakis mantık onlarla arızı olarak meşgul olur.²⁰⁹

Dil, toplumları bir arada tutan ve aralarındaki bağları olanaklı kılan en güçlü araçtır. Çünkü dil düzenli sesler çıkarabilme yeteneği sayesinde konuşmayı gerçekleştirir. Locke'a göre, tek başına düzenli sesler çıkarabilmek konuşma etkinliğine yetmez. Eğer bu yeterli olsaydı, papağanların da konuşabilme yeteneği olurdu. Bir etkinliğin konuşma diye nitelenebilmesi için, çıkarılan düzenli sesler ile bu seslerin karşıladığı ideler arasında bir "im" ve "imlenen" ilişkisinin kurulmuş olması gerekir. Yani, çıkarılan sesin, konuşanın zihnindeki kavrama, görünür bir varlık alanı kazandırması gerekir. Bu varlığın da kendi zihninde aynı içsel kavrama bağlanmış olması gerekir.²¹⁰

Locke, insanların sözcüklerin gerçekteki şeylerin yerini tuttuğunu sanarak yanıldıklarını söyler. Sanıldığı gibi, sözcüklere zihinlerimizdeki idelerden başka herhangi bir şeyin yerini tutsaydı, sözcüklerin kullanımı bulanıklık hale gelirdi. Bu bakımdan, bir sözcüğün anlamını kavrayabilmek için, onun görünürdeki varlığını algılamaya gerek yoktur. Sözcüklere karşılık gelen zihinsel içerikler de tikel olamaz.. Çünkü her tikel şeyin bir adının olması imkânsızdır. Öyle olsaydı, adlar sonsuz sayıda olurdu. Bunun yanı sıra her tikel şey ve niteliğe birer ad veriliyor olsaydı, yeryüzünde tamamen aynı şeyleri duyumlamış ve aynı şeylere aynı adları bağlamış iki kişi bulmak

²⁰⁹ Hilmi Ziya Ülken, **Mantık Tarihi**, s.84

²¹⁰ Taylan Altuğ, **a.g.e.**, s.30

mümkün olamayacağı için, iletişim de asla olanaklı olamayacaktı. Bu yüzden sözcükler genel idelerin imleri yapılarak genel olurlar, tikel idelere bağlananlar da, “özel adlar” sınıfını oluşturur.²¹¹

Humboldt’a göre dil ve tin²¹² özdeştir. Bu özdeşliğin ayırt edici unsuru ise bireyselliktir. Bu bakımdan her dil onu konuşan insanlar tarafından şekillenir. Böylece bir ulusun karakteri dillerinden anlaşılabilir. Dil düşünmenin oluşumu için bir ön koşuldur. Dilden bağımsız düşünme mümkün değildir. Bu yüzden toplumların dilleri geliştikçe düşünceleri, düşünceleri geliştikçe de dilleri gelişir.²¹³

Sözcük, duyuların önünde duran nesneyi temsil etmez, tin tarafından dilin oluşumu sürecinde, nesneden bağımsız olarak meydana getirilmiş olan kavramları temsil eder. Kavram şeyi yansız veya bütünsel bir tarzda ele almaz. O ele aldığı şeyi özsel bir nitelikte vurgular. Yani sözcük şeyi, şeye ilişkin tikel bir görüşü, şeyin kavramı içinde belirtmek suretiyle belirtir. Nesne, zihindeki görünüşünü daima dil tarafından oluşturur ve bu sürekli düzenli biçimde sürekli tekrarlanır. Dolayısıyla pek çok dilin eşanlamlı sözcüklerinde, aynı nesnenin çeşitli versiyonları ortaya çıkar.²¹⁴

Önermelerin içeriğini kavramlar doldurur. Kavramlarda kişilerin bilgileri ve inançları ile doldurulur ve anlam kazanır. Herkes akıl ilkeleri ışığında düşündüğüne göre herkesin düşüncesinin ve zihniyetinin farklı oluşu ancak kavramların içeriğinin farklı doldurulması ile izah edilebilir.²¹⁵

²¹¹ Taylan Altuğ, **a.g.e.**, ss.40-43

²¹² ruh

²¹³ Taylan Altuğ, **a.g.e.**, s.59

²¹⁴ Taylan Altuğ, **a.g.e.**, s.73

²¹⁵ Necati Öner, **Görüşler**, s.21

Doğan Aksan'a göre dil, düşünce, duygu ve istekleri bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan ögeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasına sağlayan çok yönlü çok gelişmiş bir dizgedir.²¹⁶

Dil ve anlam arasındaki ilişkiyi temellendiren dört tane yaklaşım vardır. Bunlar; referansı, idealist, davranışçı, ve gerçekçidir. Referansı yaklaşımda anlam, dil ve dil dışı bir dünya ile açıklanırken idealist yaklaşımda bir fikir veya düşüncenin ifadesi olarak ele alınmaktadır. Davranışçı yaklaşımda ise anlam toplum içinde ortaya çıkan davranışlara yansayan karşılıklar, tepkiler veya bunlara yönelik yönelimler olarak yorumlanmaktadır. Gerçekçi yaklaşım bunlardan farklı olarak dil, zihin ve dünyadan bağımsız bir alanı temsil etmektedir.²¹⁷

Sentaks ve semantik birbirine son derece bağlıdır. Nasıl ki düşünceyi ifade ederken mantık kurallarına bağlı kalmamız gerekiyorsa, bu ifadeyi gerçekleştirirken kullandığımız dilde de sentaks kurallarına, kullandığımız dilin ölçüleri içerisinde uymamız gerekmektedir. Örneğin Türkçede zne başta yüklem sonda bulunur ve arada kullandığımız kelimeler, anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde sıralanır. Eğer bu kurala uyulmazsa anlaşma sağlanamaz. Türkçeyi yeni öğrenen birinin, 'ben var gitmek' cümlesi anlaşılıyor olabilir fakat bu şekilde kelimelerin düzensiz kullanılması, karmaşık cümlelerde anlam kargaşası ve mantık hatalarına sebebiyet vereeğinden dolayı anlaşmayı neredeyse imkânsız hale getirmektedir.²¹⁸

²¹⁶ Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil (Ana izgileriyle Dilbilim)**, Ankara 2011, s.55

²¹⁷ Bor, **a.g.e.**, s.12-13

²¹⁸ Abdlkudds Bingöl, **a.g.e.**, s.110

B. MANTIHTA DELALET TÜRLEİ

Yakın bir kavram dünyasına sahip olan kişiler, aynı sözcükleri ve bu sözcüklerin içerisinde şekillendiği kurallar vasıtasıyla iletişime geçerler. İletişimde belirli bir kavrama karşılık gelen kelimeler, verici tarafından alıcıya iletilir ve alıcı da buna karşılık tepki verir. Alıcının bu tepkiyi verebilmesi için vericinin kendisine ilettiği sözcükleri ve bu sözcüklere yüklediği anlamları bilmesi gerekir. Alıcı vericinin kendisine ilettiği mesajı anlayabildiği oranda tepki verir. Yabancı bir dil konuşan kişiyle, o dili bilmeyen kişinin iletişime geçememesi, aralarındaki bu etki tepki eksikliğindendir.

Dil insanlara soyut düşünme gücü ve kendisi dışındaki gerçekliği kavramsallaştırma yeteneği verir. Bu yetenek insanın çevresiyle iletişim kurmasında en önemli etkidir. İnsanlar sözcükler vasıtasıyla birbirleriyle iletişime geçerler. Sözcükler ve bu sözcüklere yüklenen kavramlar, iletişime katılan kişiler tarafından benimsenmiş, üzerinde bir uzlaşma sağlanmıştır. Yani dil toplumsal bir uzlaşmanın ürünüdür.²¹⁹

Dilin toplumsal bir uzlaşım ürünü olması kelimeler ile kelimelerin delâlet ettiği nesnelar arasında direkt olarak tabii bir ilişkinin olmadığını, aksine bu ilişkinin insanlar tarafından ortaya konulduğunu gösterir. Sözcükler anlamlarını doğuştan kazanmış olsalardı, dil, değişmez ve dolayısıyla dokunulmaz olurdu. Oysaki sürekli gelişen kavram dünyamıza baktığımızda, dilin insanların elinde şekillendiği görülmektedir.

Gerçek dünyadaki nesnelar ve olgular, içinde yaşanan kültüre göre de değişerek, sınıflandırılır. Zihnimizdeki kavramlar ortaya çıkıp oluştuktan sonra da sıra,

²¹⁹ Kurtuluş Dinçer, **Kısaca Felsefe**, Ankara 2010, s.208

kavramların iletişimde nasıl bir rol oynadığı gündeme gelir. Örneğin; zihnimizde oluşan bir ‘araba’ kavramı, hangi seslerle ifade edilecektir? Her dilin, kavramları kendine göre belli sembollerle ifade edilir. Çünkü her toplumunun çevre ve yaşam şartları birbirinden az çok farklıdır. Mesela Türkçede, araba kavramı ‘a-r-a-b-a’ sesleriyle ifade edilirken, İngilizcede, ‘c-a-r’ sesleriyle ifade edilmektedir. İşte anlambilimde bir nesneyi, bir eylemi, bir olayı zihnimizde bir ses bileşimine, bir göstergeye bağlamaya, bir kavramı bir göstergeyle dile getirmeye; başka bir deyişle bir göstergede, gösterenle gösterilen arasındaki ilişkinin kurulmasına kavramlaştırma denmektedir.

İnsan dili kullanma becerisi sayesinde çevresinde gördüklerini, duyduklarını, düşündüklerini; kısacası zihninde oluşan kavramları başkalarına iletebilir. Kavramları iletmek adlandırma süreciyle mümkün olur. Arap Dili çalışmalarında delâlet terimi, lafız ve kavram arasındaki ilişkiyi yani adlandırmayı ifade etmektedir.²²⁰

Farabi’den başlamak üzere mantık çalışmalarının delâlete, dolayısıyla vaz‘ konusuna ciddi bir etkisi vardır. İbn Sina’nın anlam teorisi bu tür tartışmaları beslemiştir. Mantık kitaplarında ilk bölümde delâlet konusuna yer verilmesi, delâletin temelinde bulunan vaz‘ konusunun gündeme gelmesine imkân sağlamıştır. Özellikle Aristo’nun Peri Hermeneias adlı kitabının etrafında önermeler ve onları oluşturan cüz’i lafızlar ele alınmıştır. Ancak mantıkçıların hedefi herhangi bir dilde ifade edilen lafzın değil anlamın önce geldiğini vurgulamaktır. Bu sebeple mantıkçılar, dilcilerin dil ile düşüncenin özdeşliğini kabulünden hareketle inşa ettikleri lafız-anlam özdeşliği teorisini, lafızlara anlam önceliği vererek ve onları anlamın doğasına göre tasnif ederek aşmak istemişlerdir. Farabi’nin el-Elfâzü’l-müsta’mele fi’l-mantık ve Kitâbü’l-İbâre

²²⁰ Eş-şifa, **el-mantık, el-ibare**, s.3

gibi çalışmaları bu alanda önemli bir yer tutar. Zemahşerî'nin el-Mufaşşal'ında ismin ve fiilin tanımları ve manaya delâletleri konusunda yaptığı açıklamalarda Farabi'nin çalışmalarından etkilendiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple lafızla anlam ilişkisi meselesi belli bir tarihten itibaren dilcilerle mantıkçıların hem birlikte inşa ettikleri hem de birbirlerini etkiledikleri bir alan haline gelmiştir. Yazı söze, söz anlama, anlam şeye delalet eder.²²¹

Dilciler arasında vaz' olgusuyla en çok ilgilenen İbn Cinnî'dir. İbn Cinnî, filolojiye dair el-Haşa'îş adlı hacimli eserinde fiilin, mastar ve zamana delâletinin arkasında vaz' olgusunun bulunduğunu söyler, çünkü her ikisi de bizzat lafız tarafından temsil edilmektedir. Lafzın bir anlama delâleti ise o anlamın karşılığı olarak vazedilmesine bağlıdır. Nitekim İbn Cinnî'ye göre fiilin özneye delâleti lafza dayanmadığı için lafzi değil manevidir, çünkü öznenin varlığına aklî bir işlem neticesinde ulaşılır²²²

İnsanlar zihinlerinde nesnelere izleri olarak bulunan kavramları sözcükler vasıtasıyla dile dökerler. Vaz' edilen bu sözcükler, anlamlı cümleleri oluştururlar. Bu cümleler sayesinde anlaşma sağlanır.²²³

Kavram bir objenin zihindeki tasavvurudur. Buna fikir de denir. Aristo için kavram 'objenin tanımının bir kelime ile ifadesidir'. Kavram dille ifade edilirse buna terim denir. Kavramlar bazı işaretlerle ifade edilir ve bu işaretler sözlü veya sözsüz olur. İslam mantıkçıları bunları delalet başlığı altında incelerler.

Sözlükte "yol gösterme, kılavuzluk etme, alamet" gibi anlamlara gelen delalet, fıkıh ve mantık terimi olarak, zihnin bir şey hakkındaki bilgiden başka bir şeyin

²²¹ Ali Durusoy, **a.g.e.**, s.154

²²² Şükran Fazlıoğlu, 'Vaz', **TDV İslam ansiklopedisi**, C.42, İstanbul 2012, s.577

²²³ Mehmet Ali Şimşek, **a.g.e.**, s.80

bilgisine ulaşması demektir. İlk bilinen şeye delil, ikincisine de medlul (delalet edilen) denir.

Delalet bir şeydir ki onu anlamaktan başka bir şeyi anlamak lazım gelir, sözlü veya sözsüz olur. Bunlar tabii, akli, vaz'i diye önce üçe, sözlü veya sözsüz olması bakımından da altıya ayrılırlar.

- 1) Sözlü tabii delalet: Oh, off, nidalarının bir ağrıya delaleti gibi.
- 2) Sözlü akli delalet: İşitilen bir sözün onu söyleyen adama delaleti gibi.
- 3) Sözlü Vaz'i delalet: İnsan teriminin konuşan hayvana delaleti gibi.
- 4) Sözsüz tabii delalet: Hasımını gören bir kişinin yüz ifadesinin değişmesi gibi.
- 5) Sözsüz akli delalet: Dumanın ateşe delaleti gibi.
- 6) Sözsüz vaz'i delalet: Çizgilerin, işaretlerin delaleti gibi.²²⁴

Klasik mantığı ilgilendiren delaletin sözlü olması tabidir. Sözlü tabii ve sözlü akli delaletlerin mantığı ilgilendirmemeleri açıktır. Sözlü tabii delaletler, belirsizdir. İnsanın herhangi bir feryadı, bir çığılığı onun bir ruh haline delalet etse de, her zaman aynı şeyi ifade etmez. Mesela bir 'ah' sözü, ruhsal bir sıkıntıyı, organik bir acıyı, bir hiddeti ifade edebilir. Bunların belirsizliği yanında, parça parça oluşları da onların mantık dışında bulunmalarının bir sebebidir. Yani böyle bir sözü başka sözlerle birleştirip hükümler, akıl yürütmeler yapmak imkânsızdır.

Sözlü akli delalete gelince, burada, sözde kullanılan kelimelerin anlamları bahis konusu değildir. Bunlar bir nevi çağrışım vasıtalarıdır. Bir konuşmayı işitmekle, konuşanı görmeden, kime ait olduğunu bilmeye yarayan bu konuşmadaki söz değil ses

²²⁴ Öner, **Klasik Mantık**, s.16-17

rol oynar. Sözlü vaz’i delalette esas olan sözdür. Bu sözler anlamlıdır, objeleri ifade ederler. İşte klasik mantığın konu olarak aldığı kavramların delaletleri bu soydur.

Mantığı ilgilendiren sözlü vaz’i delalet üç türlü olur;

- I. Uygunluk (mutabakat): söz konulduğu mananın tamamına delalet ederse
- II. İçlem (tazammun): söz konulduğu mananın bir kısmına delalet ederse
- III. İltizam: söz konulduğu mananın dışında zihinde gerekli olan şeye delalet ederse

İnsan sözünün konuşan hayvanın tümüne delaleti ‘uygunluk’, ikisinden yalnız birine delaleti ‘tazammun’, ilim ve sanat kabiliyeti oluşuna ‘iltizam’dır.

Sözcükler anlamı içlem, kaplam ve iltizam (lüzum) yoluyla gösterir.²²⁵ Bunlardan birincisi anlamın kaplam yoluyla gösterilmesidir. Kare kelimesinin zihinde dört kenarlı bir şekil uyandırması gibi. İkincisi içlem yoluyla göstermedir. İçlem yoluyla göstermek kaplam yoluyla göstermenin bir bölümüdür. Kare kelimesinin bir şekli ifade etmesi gibi. Üçüncüsü çağrışım yoluyla göstermesidir. Çağrışım yoluyla gösterilen anlam sözcüğün anlamına bitişik olarak bulunur ve ondan ayrılmaz. İnsan sözcüğünün terzilik sanatına yatkınlığını göstermesi gibi.²²⁶

Kavramlar zihinde tasarım olarak farklı varolma durumlarıyla nesnelere delalet ederler. Beyan ilminde mutabakat yoluyla delalete hakikat, tazammun yoluyla delalete mecaz, iltizam yoluyla delalete ise kinaye denilmektedir.²²⁷ Bu delalet türleri, klasik mantık bağlamında incelendiği zaman; mutabakat, tazammun ve iltizamın yanısıra, mahiyet, hakikat ve hüviyet konularını da içine alır.

²²⁵ İbn Sina, **Kitabü-Şifa, Mantığa Giriş**, s.36

²²⁶ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, Çev. Ali Durusoy, Muhittin Macit, Ekrem Demirli, İstanbul 2005, s.4

²²⁷ Hasan Ayık, **a.g.e.**, s.230

1. Mahiyet

Tümel bir kavramın sadece zihindeki fertleri dikkate alınırsa buna o kavramın mahiyeti yani gerçekliği denir. Her kavramın bir mahiyeti, olmak zorundadır. Çünkü kavram nesnelere zihindeki izleridir. Mahiyet şeylerin zihindeki tasavvuru, o şeyin ne olduğudur. Örneğin; kalem nesnesinin zihnimizdeki yansıması o kelimenin mahiyetidir.²²⁸

2. Hakikat

Tümel kavramların zihin dışındaki fertlerde bulunmasına hakikat yani gerçeklik denir. Dolayısıyla o, mahiyetin zihin dışında kimlik kazanmış halidir. Hakikat kavramın nesneye yani aklın şeye mutabakatıyla mümkün olur. Bu sebeple hakikat hem nesneyi hem de onun fikrini içerisinde barındırır. Her kavramın mahiyetinin olmasının zorunlu olmasına karşın, hakikati için böyle bir zorunluluk yoktur. Mesela ‘Tavus Kuşu’nun hem zihinde mahiyeti hem de dış dünyada gerçekliğinin olmasına rağmen, ‘Anka Kuşu’nun sadece zihinde mahiyeti vardır, fakat herhangi bir gerçekliği mevcut değildir.²²⁹

İbn-i Sina varolanların fiziki âlemdeki varlığını gösteren nitelikleri, özsel nitelik olarak kabul etmez. Bu konuda İbn-i Sina şöyle söylemiştir; ‘Varlığın gerçekleşmesi için öznenin gerek duyduğu yüklemi kastetmiyorum: insanın doğrulmuş, yaratılmış olması gibi, aksine benim asıl kastettiğim öznenin mahiyetinin gerçekleşmesi için gerek duyulan ve bir parçası olarak öznenin mahiyetine de giren yüklemidir: üçgen için şekil veya insan için cisim olma durumu gibi.’²³⁰

²²⁸ Emiroğlu, **A.g.e.**, s.66

²²⁹ Necip Taylan, **A.g.e.**, s.127

²³⁰ Nazım Hasırcı, İbn Teymiyye’nin Mantık Eleştirisi, Ankara 2010, s.49

3. Hüviyet

Gerçekliği olan tümel bir kavramın, genel özelliklerinin belirtilip, diğer kavramlardan ayırıştırılmasına hüviyet yani kimlik denir. Bir kavramın hüviyeti, onun delalet ettiği gerçekliklerden bir veya birkaçının belirtilmesiyle mümkün olur. Böylece hüviyeti olan kavram diğer kavramlardan ayırt edilebilir. Örneğin, bir öğrenciyi, ‘siyah kazaklı öğrenci’ diye nitelemek onu diğer öğrencilerden ayırarak, ona bir kimlik kazandırmaktadır.²³¹

4. Mutabakat

Mutabakat yoluyla delalet, ismin bir şeye karşılık olarak konmasıdır. Mesela, “masa” teriminin “masaya” delaleti, “kitap” teriminin “kitaba” delalet etmesini bu delalet türüne örnek olarak gösterebiliriz.²³² Bu delalet türünde isimle nesne arasında bir uygunluk söz konusudur. Bunun yanı sıra Ebheri “insan” teriminin düşünen canlıyı göstermesini mutabakata örnek olarak vermiştir.²³³

5. Tazammun

Tazammun bir şeyin başka şeyi veya şeyleri içermesidir. “Masa” sözcüğünün masanın ayaklarına delaleti tazammundur. Masa ayakları olmadan varolamayacağına göre masa kelimesi onun ayaklarını da içerir.²³⁴

Mutabakat ve tazammun kavramları, tümeler konusuyla bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. İhvânu’s-Safa’ da bu kavramlara rastlamamaktayız. Batı’da işlem ve kaplam olarak kullanılan bu kavramlar, ilk defa Port-Royal mantıkçıları tarafından

²³¹ Necati Öner, **Klasik Mantık**, s.35

²³² İbrahim Çapak, **Gazali’nin Mantık Anlayışı**, s.37

²³³ İbrahim Çapak, **a.g.e.**, 38

²³⁴ İbrahim Çapak, **a.g.e.**, s.38

özel terimlerle anılmış ve tanımları verilmiştir. Fakat bu kavramlarla ilgili problemlerin ilk ortaya çıkması Aristo sayesinde olmuştur. Aristo'nun kategoriler ve cevher konusundaki görüşleri, söz konusu kavramlarla ilgili problemlerin doğuşuna zemin hazırlamıştır. İşlem ve kaplam kavramları, Aristo'dan sonra da, özellikle “cevher” kavramıyla olan ilişkisini sürdürmüştür.²³⁵

Port-Royal mantıkçıları işlem için Latince comprehension-intension, kaplam için ise extension kavramlarını kullanarak sistematik ilk tanımlarını yapmaya çalışmışlardır. Bu mantıkçılar, işlem ve kaplam kavramlarını Porphyrius ağacına uygun bir şekilde, terimin cinsi ve türü açısından tanımlamışlardır. Bilindiği gibi cins ve tür, kavramların ortak özelliklerinden biri değildir. Onlar kavramlar arasındaki bağıntısallığın özellikleridir ve bu bağıntısallık dolayısıyla hep bir görelilik gösterir. Bu açıdan bakıldığında cins “içine alan” anlamıyla, türün anlamından daha zengindir. Buna karşılık cins, türleri kuşatması bakımından, kapsadığı, işaret ettiği konu veya nesnelere yönünden bir genişliğe sahiptir.

İşlem ve kaplam birbirleriyle ters orantılıdır. Biri artarken diğeri azalır. Mesela söğüt kavramından ağaç kavramına doğru yükselirken kaplam artarken, aynı işlem esnasında işlem azalır. Çünkü ağacın kaplamı geniş olup bütün ağaç türlerini içine alır. Söğüt kavramının da işlemi daha geniştir. Bunun sebebi söğüt ağacıyla ilgili özellikleri ayrıntılarıyla içinde barındırmasıdır. Yani ayrıntı arttıkça işlem azaldıkça kaplam artar.²³⁶

Bir nesnenin zihindeki kavramı, o nesnenin kümesini, sınıfını veya birey olarak gösterimini ifade eder. Bu durumda kavram, karşılığı olan nesneyi gösterir. Örneğin “hayvan” teriminin gösterdiği nesne insan sınıfı, “Ahmet” teriminin gösterdiği nesne

²³⁵ AYTEKİN ÖZEL, *a.g.e.*, s.27

²³⁶ NECATİ ÖNER, *a.g.e.*, s.36

ise bir birey olara Ahmet'i gösterir. Gösterilen nesne bir sınıf olduğunda bu terimlere genel terim, buna karşılık bir bireyi gösteren terim tekil terim sayılır. Klasik mantıkta bireyler tür denilen doğal sınıflara ayrılmışlardır. Her tür, bir genel terimin kaplamını ifade eder.²³⁷

Kavramlar arasında beş tane temel ilişki vardır. Bunlar; cins, tür, ayırım, türsel ayırım, ilintidir. Bunlara beş tümel denir. Beş tümeli ilk defa Porphyrios daha çok kaplamcı bir bakış açısını şematik olarak göstererek ele almıştır. Porphyrios cins ve türleri azalan kaplam çoğalan işlem veya çoğalan kaplam azalan işlem olarak sistematik bir şemayla düzene sokmuştur. Bir cins kavramı altında yer alan her tür kavramı, türün özelliklerine sahip olduğu gibi, kendisini hem cinsten ayıran hem de tür içerisindeki diğer türlerden ayıran özelliklere sahiptir.²³⁸

Tür, cinsten daha zengin anlamdadır. Buna karşılık, cins, türleri içine alması bakımından, kapsadığı veya işaret ettiği şeyler yönünden bir genişliğe sahiptir.²³⁹ İşlem ile kaplam arasındaki ilişkisi ters orantılı bir ilişkidir. Dolayısıyla bir kavramın kaplamının belirtilmesi onun işleminin belirtildiği anlamına gelmez, fakat işlemi belirtince kaplamı da belirtilmiş olur.²⁴⁰

Felsefe, nesnelere delalet eden kavramları, hem bir cins-tür, işlem-kaplam ilişkisi içinde tanımamızı sağlar, hem de bu kavramları kaplamaları bakımından yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik olarak sıralamamıza imkân vererek, bir "varlık sistemi" ortaya koymaya çalışır. Böyle bir sistemde, bir terimi açık olarak tanımının yolu kaplamına, seçik olarak tanımının yolu ise işlemine bakmakla mümkün olur.²⁴¹

²³⁷ Teo Grünberg, **Sembolik Mantık El Kitabı**, C.3, ss.27-33

²³⁸ Porphyrios, **İsagoci**, Çev. Hamdi Ragıp Atademir, Konya 1948, s.24

²³⁹ Nurettin Topçu, **Mantık**, Onuncu Basım, İstanbul 1979, s.7

²⁴⁰ Necip Taylan, **Mantığın Tarihçesi Problemleri**, İstanbul 1996, s.83

²⁴¹ Ruhattin İmamoğlu, Tuncay Yazoğlu, **Klasik Mantık**, İstanbul 2010, s.40

Günlük hayatta kullanılan terimlerin ne gibi anlama geleceği yani işleminin ne olduğu veya hangi nesnelere delalet edeceği üzerinde düşünülmez ancak bazen terimler ve delalet ettikleri kavramlar arasında bir mutabakat söz konusu olmayabilir. Çünkü herhangi bir fiziksel nesne hakkındaki bilgilerimizi sadece onu gözlemleyerek elde edemeyebiliriz. Gözlemeye ek olarak o nesneyle ortak özelliklere sahip başka nesnelere de dikkate almak gerekir.²⁴² Bu durum da kavramsal bir sistem oluşturmak, nesnelere tanımakta ve kavramsallaştırmakta bize yardımcı olur. Bunun iki yolu vardır:

Bilimler, cins-tür, işlem-kaplam ilişkisinden hareketle, dedüktif bir yapı kurarlar. Ancak bu dedüktif yapı felsefe ve bilimlerin genel özelliklerinden dolayı amacına ulaşamaz. Çünkü sürekli gelişen bilim dünyası kurulan rasyonel yapının temellerini sarsar ve kendisine yeni bir kapı aralar.²⁴³

6. İltizam

İltizam bir terimin düşünüldüğü zaman, diğer bir terimi zorunlu olarak çağrıştırmasıdır. Tavan sözcüğünün duvar sözcüğüne delalet etmek zorunda olması, buna örnek olarak verilebilir. Çünkü tavanın duvar olmadan varolması mümkün değildir. Ancak tavan olmadan da duvar varlığını devam ettirebilir. İbn-i Sina, işlem ve iltizamın farkını ortaya koyarken bu farktan yararlanmıştır. Ona göre, tavan duvarı gerektirip kapsamazken, ev duvarı hem gerektirir hem de kapsar. Gazali'de konuyla ilgili aynı fikirleri paylaşmaktadır.²⁴⁴

Klasik mantığın konu olarak aldığı kavramların delaletleri olan kaplam (mutabakat), İşlem (tazammun) ve İltizam aynı zamanda hem tanımın hem de tümeller

²⁴² Şafak Ural, **Temel Mantık**, Genişletilmiş İkinci Basım, İstanbul 1995, s.31

²⁴³ Şafak Ural, **a.g.e.**, s.103

²⁴⁴ İbrahim Çapak, **a.g.e.**, s.38

konusuyla bağıntılıdır. Efradını cami ağıyarını mani bir tanım yapılacağı zaman mutabakat ve tazammun kullanılır. Çünkü iltizam sınırsızlık belirttiği için anlam belirsizliğine sebep olur. Bu da tanımın sınırlarının çizilmesini olanaksızlaştırır.

Kavramlar dilde terim olarak ifade edilirler. Mantık ilmi samantikle kavramlara sentaksla da terimlere sistematik bir biçim verir. Bu bağlamda terimler mantıkta önemli bir yere sahiptir. Terimler kendi içinde bölümlere ayrılırlar.

C. TERİM TÜRLERİ

Dil içerisinde anlam taşıyan en küçük birime terim denir. Terim zihinde tasarlanan kavramların dil ile ifade edilmesidir. Dildeki her kelime terim özelliği taşımaz. Örneğin dilimizde kullanılan ve cümle yapıları içerisinde temel nitelik gösteren ‘ve’, ‘veya’, ‘değil’ birer sözcük olmalarına karşın terim değildirler. Terimler önermeler gibi doğrulanabilir veya yanlışlanabilir özelliklere sahip değildirler. Terimlerin ancak gerçekte varolup olmadıklarından söz edilebilir.²⁴⁵

Varlıklardan soyutlama yoluyla elde edilen kavramların, somut bir şekilde dilde ifade edilmesi olan terimler, bir nevi kavramların dile gelmesidir. Bu yönüyle dolaylı yoldan varolanlara delalet etmektedir. Varolanlara farklı şekillerde delalet eden terimleri şu şekilde sınıflandırabiliriz:

1. Kategoremantik Terimler

Tek başlarına kullanıldıklarında belli bir anlam taşıyan kelimelere kategorematik terimler denir. Taş, kalem, özgürlük gibi terimler bu guruba örnek olarak verilebilir.

²⁴⁵ Zekai Şen, **Modern Mantık**, İstanbul 2003, s.50

1.1. Mütevatı Terimler

Türkçede eşit anlamlı, anlamdaş olarak kullanılan mütevatı terimler, tanım ve resmi eşit olan terimlere denir. Bu yüzden birinde hangi anlam kullanıldıysa diğerinde de aynı anlam mutlaka aynı şekilde kullanılmak zorundadır. Dolayısıyla bu terimlerde anlam bakımından öncelik sonralık ilişkisi bulunmaz.²⁴⁶

Gazali'ye göre mütevatı' terimler, sayıca farklı olmakla beraber, ismin konulduğu anlam bakımından birbirine uygun düşen bir kaç şeyi ifade eden terimlerdir. Farabi'ye göre ise mütevatı', birçok şey hakkında söylenen ve o şeyden her birinin tanımı neye delalet ediyorsa, o şeyin tanımına aynen delalet eden isimdir. Mesela insan terimi, hem Zeyd, hem Amr, hem de Halid için kullanılır. Cisim terimi de hem gök, hem yer, hem de insan için kullanılır. Çünkü bu şeyler, cisim sözcüğünün karşılığında konulmuş olan "cismaniyet" anlamında müşterektir. Ayrıca canlı terimi, zayıflık, kuvvetlilik, öncelik ve sonralıkta ayırım olmaksızın at, öküz ve insan için aynı anlama gelir ve canlılık bunların tümü için birdir. Mütevatı terimler, kendi aralarında ortak bir mana içermekle beraber birçok şeye delalet eden terimlerdir. Ancak bu terimlerdeki anlam ortaklığı, "ayn" kelimesindeki göz ve su kaynağı anlamlarından farklıdır.²⁴⁷

1.2. Müşterek (Homonim) Terimler

İsimleri aynı fakat bu ismin ifade ettiği anlamları farklı olan terimlere homonim terimler denir. Eş sesli (müşterek) olarak da anılan bu terimler arasında isimlerinden

²⁴⁶ Zekai Şen, **a.g.e.**, s.66

²⁴⁷ İbrahim Çapak, **a.g.e.**, s.31-32

başka ortak bir nokta bulunmamaktadır.²⁴⁸ Örneğin insana, kediye, köpeğe, çiçeğe canlı denir. Bunlar canlı olmaları bakımından canlı ismiyle anılırlar fakat hepsinin canlı kelimesinden kendilerine düşen payları farklı farklıdır.²⁴⁹ Bunun dışında mesela insanın resmi de cismi de insandır. Fakat bunlardan biri resim olup cansızdır, diğeri fiziksel olarak varolup canlıdır. Fakat bu iki terimden insan olma sıfatına daha çok layık olan tabiki fiziki olarak varolan insandır.

Müşterek olan lafızlarda anlam bütün lafızlar için eşit şekilde vazedilmiştir. Yani bu anlamı kazanmada öncelik sonralık bakımından bir fark yoktur. Mesela göz kelimesi, insanın gözü, dolabın gözü vs. birçok şeye ortak olarak konulmuş olup ve bu şeylerin hepsine birden aynı oranda nispet etmektedir.²⁵⁰

Gazali'ye göre eş sesli terimler, farklı iki şeye gönderme yapabilmesinin yanı sıra zıtlık özelliği gösteren iki şeye de delalet edebilir. Örneğin; 'nahil' terimi, hem susuz hemde suya kanmış anlamlarını ihtiva etmektedir. Gazali bu terimlerin anlam kargaşasına yol açtığı gerekçesiyle burhanda, kıyasta ve hatta anlatımlarda bile kullanılmaması gerektiğini savunmuştur.²⁵¹

Gazali, eşsesli (müşterek) terimler konusundaki yanılığa şöyle bir örnek vermektedir: Şafii, öldürmeye zorlanan (mükreh) kişi, bu zorlama sonucunda öldürme fiilini işlerse, seçme gücüne sahip olduğu için (muhtar) kendisine kısas gerekeceğini söylemiştir. Buna karşılık Hanefi mezhebine göre bu kişi, seçme gücüne sahip değil mükreh'tir, bu nedenle de kendisine kısas gerekmez. Neredeyse zihin her ikisini de tasdik edebilecek durumdadır ancak iki zıddı doğrulamanın imkânsız olduğunu

²⁴⁸ Aristoteles, **Organon I Kategoriler**, Çev. Hamdi Ragıp Atademir, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1947, s.3, Ökten, Kaan H., **Aristoteles**, Fikir Mimarlari Dizisi-13, Say Yay., Genişletilmiş İkinci Baskı, İstanbul 2011, s.115

²⁴⁹ İbn Sina, **Kitabu's-Şifa, Kategoriler**, Çev. Muhittin Macit, İstanbul 2010, s.8

²⁵⁰ Ebu Hamid el-Gazzali, **a.g.e.**, s.72

²⁵¹ İbrahim Çapak, **Gazali'nin Mantık Anlayışı**, Ankara 2011, s.32

biliyoruz. Fakihler, bu konuda bir çözüme ulaşamamışlardır. Bunun sebebi “muhtar” sözcüğünün müşterek bir sözcük olmasıdır. Çünkü muhtar terimi bazen, “güç yetiren (kadir)” sözcüğüyle eş anlamlı ve eşit olarak kullanılabilir. Bazen de onunla, gücünü ve zatının itici sebeplerini, dışarıdan harekete geçiren bir hareket olmaksızın kullanamayan kişi kastedilebilir.²⁵²

1.3. Müteradif (Sinonim) Terimler

Yazılışları farklı olduğu halde, isimleri aynı anlamları özdeş veya çok yakın olan terimlere sinonim terimler denir. Eş anlamlı (müteradif) olarak kullanılan bu terimlerde, söz konusu terimler anlam yönünden aynı özelliklere sahip olup, her birinin tanımı aynı olmaktadır.²⁵³ Örneğin hayvan kelimesi hem aslan hem de insan için kullanılmaktadır. Bunlar her ne kadar isim olarak aynı olmasalar da tanım olarak aynı tanımla tanımlanırlar. Yani tanım yapıldığında hayvan kelimesiyle her ikisi de tanımlanabilir.²⁵⁴

Eğer bu terimlerin birden fazla anlamı varsa, bu anlamlardan biri veya birkaçı, başka bir terimle eş anlamlı olabilir. Birden fazla anlam ihtiva eden terimlerde, bu anlamlardan biri veya birkaçı başka bir terimle eş anlamlı olabilir:

‘Kimliğim için resim çektirmeye gidiyorum’.

‘Bugün fotoğraf çektirmek istiyorum’.

Bu örneklere baktığımız zaman fotoğraf ve resim terimlerinin aynı anlamda kullandığı görülmektedir. Dolayısıyla bu ikisi eş anlamlı terim olma özelliği gösterir.

²⁵² İbrahim Çapak, **a.g.e.**, s.34

²⁵³ Aristoteles, **a.g.e.**, s.3

²⁵⁴ Hasan Ayık, **a.g.e.**, s.212

Fakat ‘Sanat galerisindeki Picasso’nun resmini çok beğendim’ ifadesindeki resim kelimesi aynı anlamı karşılamadığı için eş anlamlılık özelliği göstermez.

1.4. Müştak (Paronim) Terimler

Hal yönünden farklı olmakla beraber, onun ismine göre adlandırılan terimlere paronim (müştak) terimler denir.²⁵⁵ Farabiye göre; “Kendisine dışarıdan yaklaştırılması mümkün olan her şeyden mücerret olan herhangi bir şeye delalet eden ismin alınması ve onun değiştirilmesidir. Değiştirme ya harflerin bazısının sırasını veya harekelerini ya da onun şeklini değiştirmekle olur. Bu ise ya ona harf eklemekle veya ondan harf çıkarmakla ya da her iki şekilde olur.”²⁵⁶

Paronim terimler, sözcük köküne yapım eki getirilerek türetilmiş ve yeni bir anlam kazanmışlardır. Türemiş sözcük, kelimenin kökünden türetilmiş ise sözcüğün kazandığı anlam, kök sözcüğün anlamıyla ilgilidir, ancak ek almış halinden türetilmiş ise hiçbir ilişkisi bulunmayan farklı bir kelime türemiş olabilir. Göz-gözlük-gözlükçü kelimeleri aynı kökten turedikleri için aralarında bir anlam ilişkisi bulunmaktadır. Fakat her ne kadar aralarında anlam ilişkisi bulunup, kelime kökü ve ilk anlam değişirse de lafza ilave yapıldığı için bu isimler türemiş isim kategorisine girmektedir.²⁵⁷

1.5. Mütebayin Terimler

Mütebayin olarak da kullanılan mütebayin(ayrık) terimler, farklı varlıklara verilen farklı isimlerdir. Yani bunların her biri diğerinin delalet ettiği şeyden başka bir şeye delalet eder. Mesela siyah, kudret, aslan, anahtar, gök, yer, v.b. isimler böyledir.

²⁵⁵ Aristoteles, **a.g.e.**, s.3

²⁵⁶ İbrahim Çapak, **Stoa Mantığı ve Farabi’ye Etkisi**, Ankara 2011, s.111

²⁵⁷ Gazzali, **a.g.e.**, s.70

Sayıda en çok olan terimler bu tür terimlerdir. Bunlar, aralarında ortaklık bulunmayan terimler şeklinde de tanımlanabilir. Bu terimler birbirlerinden farklı olduğu gibi, hakikat ve tanım bakımında da farklı anlamlara delalet ederler.²⁵⁸

Gazali'ye göre, eşanlamlı (müteradif) sözcükler, ayrık(mütebayin) terimlerle karıştırılabilir. Şöyle ki; bir şeye, değişik itibarlarla değişik isimler verildiğinde, bunların eşanlamlı olduğu zannedilir. Mesela, Arapça'da kullanılan "seyf", "mühennem" ve "sarim" terimleri böyledir. Mühennem sözcüğü Hind'e nisbet edilme fazlalığıyla birlikte kılıca delalet eder. Öyleyse mühennem teriminin anlamı, kılıç teriminin anlamına aykırıdır. Sarim terimi de, keskinlik niteliğiyle birlikte kılıca delalet eder. O halde seyf, mühennem ve sarim terimleri kılıcı ifade etmekle beraber, her birinin delalet ettiği kılıcın özellikleri diğerinden farklıdır.²⁵⁹

Mütebayin terimler aynı zamanda müştak terimleri de bünyelerinde barındırırlar. Şöyle ki, göz teriminden türeyen gözlük terimi, gözle anlam ilişkisi olmasına rağmen yeni bir hüviyet kazanmıştır. Bu durumda bu iki terim müştak terim sınıfına girerken, aynı zamanda mütebayin gurubuna da girmişleridir.²⁶⁰

1.6. Müteşabih Terimler

Bir terim şekil ya da hal bakımından başka bir terime benzerse bu iki terim müteşabih terimler olurlar.²⁶¹ Aynı manaya gelmeyen fakat aralarında benzerlik olan müteşabih terimlere, insanın, "insan suretiyle çamurdan oluşmuş sureti" ile onun gerçek (hakiki) sureti örnek olarak verilebilir. Birincisi, insanın, "ölümlü, konuşan(düşünen) canlı olmasının suretiyle yapılmış bir şeklini" ifade ederken,

²⁵⁸ İbrahim Çapak, **Gazali'nin Mantık Anlayışı**, s.31

²⁵⁹ İbrahim Çapak, **a.g.e.**, s.34

²⁶⁰ Gazzali, **a.g.e.**, s.70

²⁶¹ Gazzali, **a.g.e.**, s.68

ikincisi onun, “ölümlü, konuşan (düşünen) canlı” olmasını ifade eder. İnsan ve sedir için “ayak” teriminin kullanılması da böyledir: Birinde; ayak, canlıyı ayakta tutan tabii organdır, canlı onunla yürür. Diğerinde ise ayak, sediri ayakta tutan yapılmış bir cisimdir. Bunlar arasında şekil ve hal bakımından bir benzerlik vardır. Böyle isimler, birinde önce (mutekadim) yer alarak konu (mevzu) olur ve başkasına geçer (menkul). Eğer bir terim ikisine de izafe ediliyorsa, “müteşabih isim”, eğer onlardan ilk önce yer alana izafe ediliyorsa konu; eğer sonrakine izafe ediliyorsa “menkul”, olarak isimlendirilir.²⁶²

1.7. Müşekkek Terimler

Gazali’ye göre bu terimler, tek bir mana ile iki şeye delalet eder, fakat bu mana başka açıdan aralarında farklı olur. Mesela, hakikatte “mevcudat” ve “vücut”un anlamlarının aynı olması böyledir. Fakat isimlendirilen şeylere izafetleri bakımından birbirlerinden farklıdır. Gazali, söz konusu terimlerden bazılarının bir takım yanlışlıklara sebep olabilecekleri üzerinde durur. Mesela, müşekkek terimin bazen nispet bakımından tek bir şeyin mebdei olması mümkündür. Arapça ’da tıp (tıbbiyün) kelimesi, kitap, bıçak ve ilaç için kullanılabildiği gibi bir tek gayeye yönelik olarak kullanılabilir. Sağlıklı (sıhhiyün) kelimesinin deva, riyazet ve fast (hastaya hacamat yapıp kan almak) için kullanılması da böyledir.²⁶³

Mutevatı’ terimler ile müşterek terimlerden hangisine girdiği şüpheli olan terimlerdir; cevher ve ilinti (araz) terimleri için “varlık” teriminin kullanılması gibi. Varlık terimi, “ayn” terimi gibi değildir. Çünkü “ayn” kelimesinin kullanıldığı nesnelere arasında bir ortaklık yoktur. Varlık, cevher için olduğu kadar ilinti için de

²⁶² İbrahim Çapak, **a.g.e.**, s.33

²⁶³ İbrahim Çapak, **a.g.e.**, s.33

vardır. Müttetik terim, mutevatı' terim gibi de değildir. Çünkü insan ve at için canlılık farklı yönlerden değil, tek bir yönde söz konusudur. Oysa ilk önce cevherin varlığı daha sonra da cevher vasıtasıyla ilintinin varlığı meydana gelir. Dolayısıyla cevher ve ilinti öncelik ve sonralık bakımında sabittir. Tereddütlü oluşu dolayısıyla böyle terimlere şüpheli (müşekkek) terimler de denilmiştir.²⁶⁴

1.8. Müstear Terimler

Gazali'ye göre müstear terim, bir terimin bir şeye ilk konulduğu andan itibaren delalet etmesi, fakat bazı durumlarda başka bir şeye de geçici olarak delalet etmesi demektir. Aralarındaki ilişkiden dolayı ilk anlam ikinciye de nakl edilir (menkul) ve onun için sabit olur. Farabi de müstear terimi aynı şekil de tanımlamaktadır.²⁶⁵ Mesela canlıların organ isimlerinin canlı olmayan varlıklara bazı durumlarda geçici olarak verilmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Bu bağlamda, yerin kulağı, dağın burnu, bulutun tükürüğü gibi terimler, bu cinstendir.²⁶⁶

Gazali bu konuyla ilgili Kur'an'dan da birçok örnek vermektedir. O, mecaz ile müstearı aynı anlamda kabul ettiği için onun üzerinde ayrıca detaylı durma gereği duymamıştır. Ona göre mecaz ile müstear kastedilir ve mananın konulduğu anlamdan başka bir anlamda kullanılması demektir. Mesela, "köye sor" dendiğinde gerçekte bu, köye değil, köyün halkına sor demektir.²⁶⁷

²⁶⁴ İbrahim Çapak, **a.g.e.**, s.32-33

²⁶⁵ İbrahim Çapak, **a.g.e.**, s.35

²⁶⁶ Gazzali, **a.g.e.**, s.74

²⁶⁷ İbrahim Çapak, **a.g.e.**, s.35

1.9. Menkul Terimler

Bir ismin daha önceden kendisi için konulmuş olduğu şeyden alınıp başka bir şeyi, delalet etmesidir. Bu durumda sonradan nakledildiği şey kendisinin sürekli ismi olur. Ayrıca birinci anlamda da kullanılabilir; bu durumda iki anlam arasında ortak bir kavram olur, “salat”, “hac”, “kafir” ve “fasık” terimleri böyledir. Bu terimlerin her birisinin iki anlamı vardır. Menkul terim ile müstear terim arasındaki fark şöyle açıklanabilir: Menkul terimler, konulduğu şey için daimi olduklarından dolayı müstearlardan farklıdır. Çünkü müstear, konulduğu anlam için devamlı değil, geçici bir anlam taşır. Menkul, müşterek terimlerden, ilk konduğu andan itibaren iki anlam arasında ortak olmasından dolayı ayrılır.²⁶⁸

Menkul isimler zorunlu olarak ortaya çıkan terimlerdir. Çünkü dili ilk defa ortaya koyanlar, şeylere isim verirken bütün manalara sahip değildiler. Dolayısıyla bildikleri anlamların dışındaki anlamlar, nakil ile zorunlu hale gelmiştir. Mesela, “cevher” terimine ilk olarak sarrafların bildiği “taş” anlamını vermişler, daha sonraları nakil yoluyla kelamcılar onu varlıkların kısımlarından biri olarak kullanmışlardır.²⁶⁹

Arapça ’da terimler bu şekilde sınıflandırılırken, mütevatı, mütebayin gibi tek anlama delalet eden terimlerin sorun teşkil etmezken; müşterek, müteradif gibi çok anlama delalet eden terimlerin anlam kargaşalarına yol açtığı gerekçesiyle sorun oluşturdukları görülmüştür. Bu sebeple Arap dil çalışmalarında, sorunu çözmek için Vücuḥ ve-n-Nezair ve Eşbah ve’n-Nezair isiminde birçok eser kaleme alınmıştır.²⁷⁰

Bir terimin çok anlamlı olması, birden çok anlama gelmesi veya dilde birden çok görevde kullanılması, modern mantıkta da çok anlamlılık, anlam belirsizliği,

²⁶⁸ İbrahim Çapak, **a.g.e.**, s.36

²⁶⁹ Gazzali, **a.g.e.**, s.74

²⁷⁰ Hasan Ayık, **a.g.e.**, s.213

kaypaklık olarak işlenmiştir. Ne yazık ki bu doğal dillerin genel bir sorunudur. Doğal dillerin oluşma sürecinin farklı aşamalardan geçmesi ve bir şeye nispet eden terimin daha sonra değişerek başka bir şeye delalet etmesi bunu tetiklemektedir. Bu da insanlar arasında yanlış anlaşılmanın olmasına zemin hazırlamaktadır.²⁷¹ Bu durumdan kurtulmanın yolu olarak görülen ideal dil yani matematik dil duygusal yükten arındırıldığı için günlük iletişimde tercih edilmemiş ve bilimin dili olarak kalmıştır.

2. Sinkategorematik Terimler

Tek başlarına kullanıldığında herhangi bir anlam ifade etmeyen terimlere sinkategoramatik terimler denir. Bunlar; ‘bu’, ‘ise’, ‘ki’ gibi zamir, bağlaç ve sıfat türünden kelimelerdir.²⁷²

²⁷¹ Hüseyin Batuhan, **Modern Mantığa Giriş Kitap I Semiotik**, Ankara 1969, s.42-43

²⁷² Necip Taylan, **Ana Hatlarıyla Mantık**, Üçüncü Baskı, İstanbul 2010, s.116

SONUÇ

İnsanoğlu yaratılmış diğer canlılardan farklı olarak düşünme ve bu düşüncesini dile dökme özelliğine sahiptir. Bu sebeple varolduğu andan itibaren düşünmüş ve çevresinde olup bitenleri anlamlandırmaya çalışmıştır. Anlamlandırma süreci ilk çağlarda basit duyum seviyesindeyken sonraları daha da sistemleşmiş ve birçok farklı düşünce sistemleri ortaya çıkmıştır.

İlk önceleri basit bir tabiat felsefesi olarak başlayan düşünme işlemi zamanla daha sistematik bir hale gelmiş bu durum düşünme eylemi üzerinde de düşünmeyi gerektirmiştir. Düşünme eyleminin daha düzenli ve sistemli olabilmesi için mantık ilminin temelleri atılmış, bu ilim Aristoteles tarafından sistemleştirilmiştir. Aristoteles mantık ilminin temeline tümelleri yerleştirmiştir. Çünkü ona göre tekelin bilgisi yapılamaz. Düşünce tarihinin sistemleşmeye başlaması beraberinde bu sisteme bir kural koyucu ihtiyacı doğurmuş ve mantık olarak bilinen logosun temelleri atılmıştır. Yaklaşık iki bin beş yüz yıllık bir geçmişe sahip olan bu ilim temellerinin atılmasından günümüze kadar olan ki değişim skalasına bakıldığında epey bir aşama kaydetmiştir.

Doğru bilginin yanlıştan ayırt edilmesine yarayan mantık ilmi ilk defa Aristoteles tarafından sistemleştirilmiş olmasına rağmen, daha önceki dönemlerde belirli bir sistem dâhilinde olmadan kullanılmıştır. Aristoteles mantığı ilimlere bir giriş, onları anlamada ve kullanmada bir sistem olarak görmüş, bu doğrultuda kendisinden sonra organon olarak adlandırılan eserleri kaleme almıştır.

Mantık kendi formunu dilde ifade etme imkânı bulur. Bu yüzden mantık ilmiyle uğraşan bir kimse doğrudan dille dolaylı olarak da varolanlarla ilgilenmek zorunda kalmaktadır. Dil, kavram, varolan ilişkisi incelenirken bu üçü arasındaki

zorunlu ilişki göz ardı edilmemelidir. İnsanoğlu düşünmeye, çevresini anlamaya çalışmaya başladığında ilk olarak varlıkla ilgilenmiş, varlıkla ilgilenebilmek için onun kavramlarıyla zihinde işlemler yapmış ve kendisini dilde ifade etme imkânı bulmuştur.

İlkçağlardan itibaren düşünceleri meşgul eden varlık ve bilginin mümküniyeti problemi felsefi düşüncenin doğmasına sebep olmuştur. İnsanlar varlığın mümkün olup olmadığını asırlarca irdelemiş bu doğrultuda varlığın zihnimizdeki yansıması olan kavramları incelemişlerdir. Bir şeyin var olup olmadığı ele alınırken üç farklı esas vardır. Birincisi, şeyin varlığı, ne dış dünyadadır ne de tasavvurdadır. Burada eşyanın mahiyeti, kendi özü itibariyle değerlendirilir, dolayısıyla herhangi bir araz iliştilmez. İkincisi, dış dünyada bulunması bakımından değerlendirilmesidir. Bu şekilde değerlendirildiğinde, dışarıda bulunan arazlar mahiyete ilişir. Üçüncüsü ise tasavvurda olması bakımından değerlendirilmesidir. Burada da zihinde bulunan arazlar mahiyete ilişir. Dış dünyada ve tasavvurumuzda mahiyete ilişen bu arazlar, bizi bilinmeyenden biline götüren en önemli etkenlerdir. Çünkü düşünme işlemi gerçekleşirken, zihinde bilinenen bilinmeyene doğru bir yol vardır. Yani bilinenler zihinde düzenli bir hale girdikleri zaman, bilinmeyi bilmek için yer açılır. Mantık, mahiyete ilişen bu arazları incelediği ve zihni düzene soktuğu için doğru düşünmenin anahtarıdır.

Aristoteles mantığı ortaçağda dinin egemenliğini ilan etmesine yardımcı olarak görülmüş, tümellerin varlığı ve tümel kavramların kutsal olduğu gerçeği bu mantıktan yola çıkarak meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu durum antikçağda da kısmen var olan kavram tartışmalarının yeniden ve daha yoğun biçimde gündeme gelmesine sebep olmuştur. Tümellere gerçeklik ve değişmezlik atfeden realist görüşün karşına onların sadece bir sözden ibaret olduğunu iddia eden nominalistler ve bu iki taraf arasında kalan konseptualistler ortaçağda tümeller tartışmalarını devam ettirmişlerdir. Bu

tartışmalar devam ederken bir taraftan da dile verilen değer gittikçe artmış, filozoflar meselelerine çözüm ararken dilin gücünü kullanmaya başlamışlardır.

On yedinci yüzyıldan itibaren, daha önce hakkında konuşulmayan dil hakkında konuşmaya başlanmıştır. On sekizinci yüzyılda artan bu konuşmalar, On dokuzuncu yy'a gelindiğinde dil felsefesi literatürünü oluşturmaya başlamış, yirminci yy'da bağımsız bir alan olmuştur. Kavramların görünür hale gelmesini sağlayan dil, asırlar boyunca araç olmaktan ileri gidememesine rağmen, esasında varlık felsefesi kadar eskidir. Filozoflar dille ilgilenirken Platon'un da üzerinde sıklıkla durduğu kusursuz dil arayışına girmişler ancak onun sayesinde evreni tam manasıyla anlamlandırabileceklerine inanmışlardır. Kusursuz dil arayışı filozofları matematiğin kesinliğine götürmüş kilise tarafından yanlış yorumlanan Aristoteles'in mantığı yerini matematiğe ve aritmetiğe bırakmış bu durum modern mantığın doğuşuna sebep olmuştur.

Modern çağda felsefi bir disiplin olarak yerini alan dil felsefesi, artık felsefenin bölümleri arasında önemli bir yere sahiptir. Tezimiz mantığın ve dil felsefesinin geçirdiği bu evreler göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada dil, kavram ve varolan arasındaki ilişki incelenip, sonuçta bu üç kavramın bir kâğıdın iki yüzü gibi birbirlerinden ayrılamaz olduğunu görülmüştür.

Tezimizin birinci bölümünde klasik mantıkta, dilin mantıkla ve varolanla olan ilişkisi anlatılırken bir taraftan da, modern mantığa geçiş anlatılmıştır. İkinci bölümde ise daha çok mantığın teorik olarak ilgilendiği dilin kavram ile olan ilişkisi delalet ve terim türleri ele alınarak işlenmiştir.

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, Mehmet Ali, Köker, Levent, **Tanrı Devletinden Kral Devlete**, Ankara, İmge Kitabevi, 2008.

Aksan, Doğan, **Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)**, Ankara, 2011.

Altuğ, Taylan, **Dile Gelen Felsefe**, İstanbul, 2008.

Altunya, Hülya, **Farabi’de Dil Felsefesi**, Süleyman Demirel Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri A.B.D., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2003.

Aristoteles, **Organon I Kategoriler**, Çev. Hamdi R. Atademir, Ankara, MEB Yay., 1947.

Aster, Ernst Von, **Bilgi Teorisi ve Mantık**, Çev. Macit Gökberk, İstanbul, 1972.

Atademir, Hamdi Ragıp, **Aristo’nun Mantık ve İlim Anlayışı**, Ankara, 1974.

Atay, Hüseyin, **Fârâbî ve İbn Sinaya Göre Yaratma**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 2001.

Atay, Hüseyin, **İbn-i Sina’da Varlık Nazariyesi**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 2001.

Ayer, Alfred Jules, **Dil Doğruluk ve Mantık**, Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, İstanbul, Metis Yay., 1998.

Ayhan, İnci, **Dilin Düşünceye Etkisi**, Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi, <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/gelisim/psikoloji/dusunce.htm>.

Ayık, Hasan, **Fârâbî’de Dil-Mantık İlişkisi**, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe A.B.D., Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2002.

Bacon, Francis, **The New Organon**, Cambridge University Press, 2000.

- Batuhan, Hüseyin, **Modern Mantığa Giriş**, Kitap I Semiotik, Ankara, 1969.
- Bingöl, Abdülkuddüs, 'İletişim Bağlamında Mantık ve Dil', **İstanbul Üniv. İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi**, 1999, S. 9 .
- Bolay, Süleyman Hayri, **Felsefi Doktrinler Sözlüğü**, İstanbul, 1981.
- Bor, İbrahim, **Analitik Dil Felsefesinde Dil Düşünce ve Anlam**, Ankara, 2011.
- Bozkurt, Mustafa, 'Fahredden Razi'nin Varlık Anlayışı', **İnönü Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2009, C.14, S.2, s.109–121.
- Bozkurt, Mustafa, **Fahredden Razi'de Bilgi Teorisi**, A.Ü. Sosyal Bilimler Ens., Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.
- Broch, Hermann, **Edebiyat ve Felsefe**, Çev. Ahmet Sarı, Ankara 2006.
- Cevizci, Ahmet, **Ortaçağ Felsefesi Tarihi**, Bursa 2001.
- Cevizci, Ahmet, **On yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi**, Bursa 2001.
- Cevizci, Ahmet, **Felsefe Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul 2004.
- Chomsky, Noam, **Dil ve zihin**, Çev. Ahmet Kocaman, Genişletilmiş Basım, Ankara 2001.
- Cresson, Andre, **Filozofik Sistemler**, İkinci Baskı, İstanbul 2004.
- Craig, Edward John, 'Scientific realism and social science', **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, 1998, Version 1.0, London and New York: Routledge.
- Çakmak, Mustafa, 'Kant'ın Numen-Fenomen Ayrımı ve Metafizik Eleştirisinin John Hick'in Din Felsefesine Etkileri', **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2011, C.11, S.3, ss.187-200.
- Çapak, İbrahim, 'Sokrates ve Gazali'ye Göre Dil'in Menşei', **Dini Araştırmalar**, C.6, ss.65-74.
- Çapak, İbrahim, **Gazali'nin Mantık Anlayışı**, Ankara 2011.

Çapak, İbrahim, **Stoa Mantığı ve Farabi'ye Etkisi**, Ankara 2011.

Çüçen, A. Kadir, **Mantığın Kaynağı Problemi**,

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/743/9481.pdf>.

Çüçen, A. Kadir, **Klasik Mantık (Mantığa Giriş)**, Bursa 2009.

Çüçen, A. Kadir, **Mantık**, Bursa 2009.

Dereko, Ayhan, **Locke'da ve Locke Öncesi Dil Felsefesinde Nesne-Ad İlişkisi**,

<http://www.dicle.edu.tr/Contents/b304f1e6-ea97-418b-b528-45bba00d389d.pdf>.

Dinçer, Kurtuluş, **Kısaca Felsefe**, Ankara 2010.

Durusoy, Ali, **Mantığa Giriş**, İstanbul 2008.

Düzgün, Şaban Ali, **Nesefi ve İslam Filozoflarına Göre Allah- Âlem İlişkisi**, Ankara 2000.

Ebu Hamid el-Gazzali, **Mi'yarü'l-İlm(İlmin Ölçütü)**, Çev. Ali Durusoy, Hasan Hacak, İstanbul 2013.

Ego, Umberto, **Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı**, Çev. Kemal Atakay, İstanbul 2009.

El-Cabiri, Muhammed Âbid, **Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı**, Çev. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, İstanbul 2000.

Emiroğlu, İbrahim, **Klasik Mantığa Giriş**, Ankara 2012.

Erdem, Hüsametdin, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Dördüncü Baskı, Konya 2000.

Ergün, Mustafa, **Varlık Felsefesi**, <http://www.egitim.aku.edu.tr/varlikfelsefesi.pdf>.

Fahredden Râzî, **Mefâtihi'l-Gayb**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

Farabi, **et-Tavti'a**, Nşr., Refik el-Acem, Beyrut 1986.

- Farabi, **Harfler Kitabı (Kitabu'l-Huruf)**, Çev. Ömer Türker, İstanbul 2008.
- Farabi, **Şerhül-Farabi li-Kitabi Aristutalis fi'l 'İbare**, Nşr. W. Kutsch- S. Marrow, Beyrut 1986.
- Fazlıoğlu, Şükran, 'Vaz', **TDV İslam ansiklopedisi**, C.42, İstanbul 2012.
- Grünberg, Teo, **Nominalizm**, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/34/966/11900.pdf>.
- Grünberg, Teo, **Sembolik Mantık El Kitabı**, C.3.
- Güçlü, Abdülbaki, Uzun, Erkan, Uzun, Serkan, Yolsal, Ümit Hüsrev, **Felsefe Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 2003.
- Hançerlioğlu, Orhan, **Felsefe Ansiklopedisi-Kavramlar ve Akımlar**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993.
- Hasırcı, Nazım, **İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi**, Ankara 2010.
- Heidegger, Martin, **Varlık ve Zaman Üzerine**, Çev. Deniz Kanıt, Ankara 2001.
- Heidegger, Martin, **Varlık ve Zaman**, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul 2004.
- Honderich, Ted, **Philosophy**, Oxford Universty Press, 2005.
- İbn-i Rüşt, **Kitabu Telhisi'l-'İbare**, Nşr. Cırar Cihami, Telhisu Mantığı Arıtu I, Beyrut 1982.
- İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, Çev. Ali Durusoy, Muhittin Macit, Ekrem Demirli, İstanbul 2005.
- İbn Sina, **Kitabu'ş-Şifa, el-İlahiyat**, Çev. Ömer Türker, Ekrem Demirli, İstanbul 2005.
- İbn Sina, **Kitabu'ş-Şifa, Kategoriler**, Çev. Muhittin Macit, İstanbul 2010.
- İbn Sina, **Kitabu'ş-Şifa, Mantığa Giriş- el-Medhal**, Çev. Ömer Türker, İstanbul 2006.

İnan, İlhan, **Dil felsefesi**, Açıköğretim Fakültesi Yay., No: 1615.

Kindi, **Risale fi'l-Felsefeti'l-ula**, Nşr. Abdul-hadi Ebu Rıde, Kahire 1950.

Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, 11. Bap.

Kuran-ı Kerim, 2/BAKARA-31.

M. Rosenthal, P. Yudin, 'Tekil, Tikel, Tümel', **Materyalist Felsefe Sözlüğü**, Çev. Aziz Çalışlar, 3. Basım, İstanbul 1972

Muzafferi, **Mantık**, Bağdat 1427.

Mütevellioglu, Begüm, 'İnsana Has Bir İletişim Sistemi; Dil, İnsanın Kaderi; Düşünme, Anlaşılması Güç Bir Muamma; İnsan', **Ders Belgeliği Kapsama Alanında Öğrenci Araştırma Yazıları**, S.1, 2004.

Ökten, Kaan H., **Aristoteles**, Fikir Mimarları Dizisi-13, Say Yay., Genişletilmiş İkinci Baskı, İstanbul 2011.

Öner, Necati, **Dil üzerine**, Ankara 2013.

Öner, Necati, **Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi**, Ankara 2011.

Öner, Necati, **Görüşler**, Ankara 2009.

Öner, Necati, **Klasik Mantık**, Beşinci Baskı, ANKARA 1986.

Öner, Necati, **Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı**, Ankara 2000.

Özel, Aytekin, **İhvanü's-Safa'nın Mantık Anlayışı**, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri A.B.D., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

Özlem, Doğan, **Mantık Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi**, Yedinci Baskı, İstanbul 2004.

Platon, **Kratylos**, Çev. Cenap Karakaya, İstanbul 2000.

Politzer, Georges, **Felsefenin Başlangıç İlkeleri**, Çev. Sevim Belli, Ankara 2009.

Porphyrrios, **İsagoci**, Çev. Hamdi Ragıp Atademir, Konya 1948.

Râzî, **en-Nefs ve'r-Ruh ve Şerhu Kuvâhumâ**, thk. Muhammed Sağîr Hasan el-Ma'sûmî, Tahran 1909.

Rorty, Richard, **The Linguistic Turn: Essays in Philosophical Method**, The University of Chicago Press, 1992.

Russell, Bertrand, **Felsefe Sorunları**, Üçüncü Baskı, İstanbul 1994.

Soykan, Ömer Naci, **Felsefe ve Dil Wittgenstein Üzerine Bir Araştırma**, İstanbul 2006.

Störig, H. J., **İlkçağ Felsefesi Hint Çin Yunan**, Çev. Ömer Cemal Güngören, İkinci Basım, İstanbul 2000.

Şen, Zekai, **Modern Mantık**, İstanbul 2003.

Şimşek, Mehmet Ali, **Delalet Kavramı Çerçevesinde Lafız ve Anlam İlişkileri**, İstanbul 2001.

Taftazani, **Şerhu'l-Akaid**, İstanbul 1976.

Taylan, Necip, **Ana Hatlarıyla Mantık**, Üçüncü Baskı, İstanbul 2010.

Taylan, Necip, **Mantığın Tarihçesi Problemleri**, İstanbul 1996.

Tınaz, Gülgün, **Quorum Sensing (Çevreyi Algılama Sistemi) İnhibitörleri: Bakteriyel enfeksiyonların kontrolü ve tedavisi için umut vaat eden yeni stratejiler**, http://www.tmc-online.org/userfiles/file/AKG_Sunumlar/21nisan/gulgun_tinaz_cevreyi_algilama_sistemi.pdf.

Topçu, Nurettin, **Mantık**, Onuncu Basım, İstanbul 1979.

Tüzer, İbrahim, ‘Varlığımızın/Dilimizin Arka Bahçesi: Sanal Dünyadan Evimize Sızanlar’, **I. Uluslararası Kitle İletişim Araçlarında Türkçenin Kullanımı Bilgi Şöleni Bildirileri**, 16-17 Nisan 2009, TDK., Kırıkkale 2011.

Ural, Şafak, **Temel Mantık**, Genişletilmiş İkinci Basım, İstanbul 1995.

Uygur, Nermi, **Dilin Gücü**, İstanbul 2001.

Uygur, Nermi, **Kuram Eylem Bağlamı**, YKY., İstanbul 2012.

Uygur, Nermi,, **Kültür Kuramı**, İstanbul 2005.

Ülken, Hilmi Ziya, **Genel Felsefe Dersleri**, Ankara 1972.

Ülken, Hilmi Ziya, **Mantık Tarihi**, İstanbul 1942.

Ülken, Hilmi Ziya, **Varlık ve Oluş**, Ankara 1968.

Vygotsky, L. S., **Düşünce ve Dil**, Çev: S. Koray, İstanbul 2000.

Yazoğlu, Ruhattin, İmamoğlu, Tuncay, **Klasik Mantık**, İstanbul 2010.

Walter, Porzığ, **Dil Denen Mucize**, Çev. Vural Ülkü, Beşinci Baskı, Ankara 1995.

Whorf, Benjamin Lee, **Language Thought and Reality**, Selected Writings of Benjamin Lee Whorf, Edited and with an introduction by John B. Carroll, The M.I.T. Press, United States of America 1956.

ÖZET

Çelik, Zeynep. Klasik Mantıkta Dil, Kavram, Varolan İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. İsmail Köz, 122 s.

Bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşan bu çalışmada, klasik mantık ve modern mantık çerçevesinde, dilin kavram ve varolanla ilişkisi ana hatlarıyla işlenmiştir. Girişte mantık ilminin dil ile olan yakın münasebeti felsefe tarihi göz önünde bulundurularak ve bu bağlamda kronolojik sıralamaya dikkat edilerek anlatılmaya çalışılmış, birinci bölümde varolanın kavramla ikinci bölüme ise dilin kavramla olan ilişkisi ele alınmıştır. Çalışmamız, farklı düşünce ve geleneklerin konuya bakış açılarını ve ürettikleri çözümleri kısmen gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: Klasik mantık, Modern mantık, Dilin kavram ve varolanla ilişkisi.

ABSTRACT

Çelik, Zeynep. Relationship Between Language Concept Existing in Classical Logic, Master's Thesis, Advisor: Prof. Dr. İsmail Köz, 122 s.

The Work consist of one entry, two part and one end. Classical and modern logic of frame outline commit relationship between language concept existing. The entry that consist of relationship classical logic and language, in history of philosophy. First part consist of relationship between concept existing, second part consist of relationship between language concept. The thesis occur different ideas and perspectives on the subject of tradition and the solutions they produce.

Key Words: Classical logic, Modern logic, Existing concepts and the relationship of the language.